



Mellomalderarkeologi i teori og praksis

**Ei drøfting av anvendte metoder ved
tre utgravingsprosjekter i Norge**

Wenche Brun

Hovedfagsoppgave i Arkeologi
Det Samfunnsvitenskapelige Fakultet
Universitetet i Tromsø

Våren 2001

Liste over figurer.....III

1.0. INNLEDNING	1
1.1. PROBLEMSTILLINGER OG EMPIRISK MATERIALE	1
1.2. OPPGAVENS STRUKTUR	3
1.3. AVGRENSNINGER	4
2.0. AVKLARINGER.....	6
2.1. MELLOMALDERBEGREPET	6
2.2. KULTURMINNEBEGREPET.....	7
2.3. DISKUSJON RUNDT “TEORI” OG “METODE”.....	7
2.3.1. Representativitet og kunnskapsproduksjon	10
2.4. HERMENEUTIKK	11
2.4.1. Om å tolke arkeologiske lokaliteter.....	12
2.4.2. Om å skrive forskningshistorie.....	14
2.5. OPPSUMMERING	15
3.0. DEN ARKEOLOGISKE LOKALITETEN: DANNEELSE OG DESTRUKSJON.....	16
3.1. KULTURLAGET.....	16
3.2.“DIRT THEORY”	17
3.3. STRATIGRAFI.....	19
3.3.1. Fra bibelske tidsrammer til geologiske.....	20
3.3.2. Arkeologisk stratigrafi.....	21
3.3.3. Harris-matrisen – lokalitetens kalender	23
3.3.4. Alternative tilnæringer til stratigrafi.....	25
3.4. ARKEOLOGEN, LOKALITETEN OG DOKUMENTASJONEN.....	27
3.5. OPPSUMMERING	30
4.0. MELLOMALDERARKEOLOGI.....	31
4.1. NORSK MELLOMALDERFORSKNING.....	31
4.1.1. Fra monumentalarkitektur til kulturlag (1700-1950).....	32
4.1.2. Tiden etter 1951	34
4.2. MELLOMALDERARKEOLOGIENS ORGANISATORISKE OPPBYGNING	35
4.2.1. Fram til 1950.....	36
4.2.2. 1950-1978.....	37
4.2.3. 1978 – i dag.....	38
4.3. MELLOMALDERARKEOLOGIENS FORSKNINGSOMRÅDE	42
4.3.2. Forholdet til skriftlige kilder	45
4.4.OPPSUMMERING	47

5.0. UTGRAVINGENE	49
5.1. BERGEN	50
5.1.1. De tidligste undersøkelsene.....	50
5.1.2. Bryggengravningene - et pionerprosjekt?	51
a. Bakgrunn for utgravingene.....	52
b. Utgravingsledelsen og målsetting.....	52
c. Administrasjon av utgravingen - inndeling av utgravingsfeltet	54
d. Gravemetoder, dokumentasjon og tolkning	55
e. Publikasjoner og etterarbeid	60
5.2. TRONDHEIM.....	61
5.2.1. De tidligste undersøkelsene.....	61
5.2.1. Folkebibliotekstomta – konsekvens av rivningsarbeid.....	63
a. Bakgrunn for utgravingene.....	63
b. Utgravingsledelsen og målsetting.....	63
c. Administrasjon av utgravingen – inndeling av utgravingsfeltet	64
d. Gravemetoder, dokumentasjon og tolkning	65
e. Prosjektet “Fortiden i Trondheims bygrunn – Folkebibliotekstomta”	69
f. Publikasjoner.....	71
5.3. VÁGAR.....	73
5.3.1. De skriftlige kildene.....	73
5.3.2. Lokaliseringsarbeidet.....	75
5.3.3. Storvågan – forskningsgravningene	76
a. Utgravingsledelsen og målsetting.....	76
b. Administrasjon av utgravingen – inndeling av utgravingsfeltet	78
c. Gravemetoder, dokumentasjon og tolkning	79
d. Publikasjoner og etterarbeid	81
5.4. OPPSUMMERING	82
6.0. DRØFTING AV UTGRAVINGENE	83
6.1. SAMMENLIGNING AV UTGRAVINGENE.....	83
6.2. METODE OG TEORI.....	90
6.3. OPPSUMMERING	92
7.0. SAMMENFATNING OG AVSLUTTENDE KOMMENTAR.....	93
LITTERATURLISTE.....	99
Publisert og upublisert litteratur	99
Offentlige utredninger og lovverk	108
Nettsider	108
Personlige meddelelser.....	108

Liste over figurer¹

Figur 1: Geografisk plassering av undersøkelsesområdene.	2
Figur 2: To ulike tolkninger av den samme profilen (Hodder 1999:54).....	13
Figur 3: A. Nummedals profil med lagbeskrivelser (Nummedal 1913:15)... ..	22
Figur 4: Harris-matrisen kan illustrere tre typer relasjoner mellom kulturlag og stratigrafiske enheter.	23
Figur 5: Profil med korresponderende Harris-matrise (etter Bibby 1993:106).....	23
Figur 6: En hypotetisk Harris-matrise som illustrerer lokalitetens historie.	24
Figur 7: Carvers matrise (etter Harris & Brown 1993:17).	27
Figur 8: Feltarbeidet er over – hva nå? (Meta 1980:4. Tegnet av Claes Wahlöö).	40
Figur 9 “Materialberget” (Lunde 1986:18)	41
Figur 10: Kulturminneforvaltningen i dag(www.riksantikvaren.no/kulturminneforvaltningen) ..	41
Figur 11: Kartutsnitt – Bergen	50
Figur 12: Skisse fra utgravingen av Dramshusene og Ridestadens tomter i Bergen tidlig på 1900-tallet (Koren-Wiberg 1908:24).	51
Figur 13: Bryggenområdet med koordinatsystemet (etter Herteig 1990:10).....	55
Figur 14: 6 meter dype snitt i Bugården (Herteig 1969:bilde nr 3).....	56
Figur 15: Dokumentasjonsskjema for Bryggen (etter Herteig 1985:35).....	57
Figur 16: Kartutsnitt – Trondheim.	61
Figur 17: Inndeling av Folkebibliotekstomta i delfelt (etter Christophersen et al. 1994:20).	65
Figur 18: Profil mellom delfeltene FU og FW. Foto: RA 1985	66
Figur 19: Dokumentasjonsskjema for Folkebibliotekstomta (Etter Christophersen & Jondell 1988:18).	67
Figur 20: Kategorier for funnregistrering – før og etter 1979 (Etter Christophersen & Jondell 1988:27&29).	68
Figur 21: Profil fra Folkebibliotekstomta med Harris-matrise som framstiller lagrelasjonene (Christophersen et al. 1994:31).	71
Figur 22: Kartutsnitt – Vågan.	73
Figur 23: Utsnitt av Harris-matrise etter utgravingene i 1985/86. © R. Bertelsen.	77
Figur 24: Rutesystem for Vågangravingene, anvendt fra 1990.....	79
Figur 25: Dokumentasjonsskjema for Vågan.....	80

¹ Figurer uten referanse er laget av forfatteren selv

1.0. Innledning

For ti år siden fikk jeg for første gang delta på arkeologiske utgravinger. Dette skyldes først og fremst min tilhørighet til Kabelvåg i Lofoten, et sted med sterke lokalhistoriske krefter, initiativrike lærere og nært samarbeid med Universitetet i Tromsø. Rett utenfor Kabelvåg ble det i 1990 åpnet et større felt for utgraving av de mellomalderske kulturlagene etter kjøpstaden Vágar. En slump tilfældigheter, egeninteresse og litt flaks førte til at jeg fikk delta ved disse arkeologiske utgravingene lenge før jeg startet med å studere arkeologi. Utgravingene viste seg å bli svært utfordrende med tykke kulturlag og kompleks stratigrafi. Et stort gjenstandsmateriale kom for dagen og dokumentasjon, funnbehandling og katalogisering var inkludert i arbeidet. I løpet av denne perioden startet min interesse for arkeologiens praksis, i første rekke utgraving, dokumentasjon og tolkning. Det foreliggende arbeid vil ta for seg nettopp denne delen av faget, ved å rette fokus mot kunnskapsproduksjonen i felt. Jeg betrakter feltarbeidet og materialinnsamlingen som en svært viktig del av arkeologien, og valg av tema for hovedoppgaven var en naturlig følge av denne oppfatningen. I det følgende vil jeg derfor ta for meg arkeologiens praksis, med søkelys på undersøkelser av kulturlag fra mellomalderen.

1.1. Problemstillinger og empirisk materiale

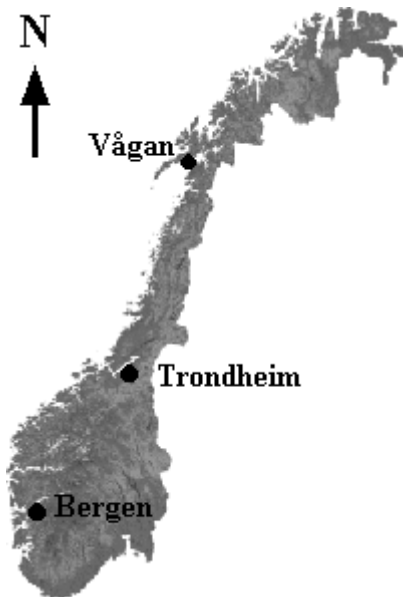
Målsettingen med oppgaven er å undersøke mellomalderarkeologiens utvikling og praksis med hovedvekt på metodebruken. Ut fra denne målsettingen vil jeg drøfte følgende problemstillinger:

- Hva har ført mellomalderarkeologien dit den er i dag?
- Hvordan henger utgravings- og dokumentasjonsmetodene sammen med det teoretiske grunnlaget for mellomalderarkeologien?

Disse to hovedspørsmålene vil undersøkes gjennom følgende delproblemstillinger:

- Hva har ført til oppkomsten og utviklingen av mellomalderarkeologien i Norge?
- Hva er fagets forskningsområde og hvordan er organisasjonsstrukturen lagt opp?
- Med utgangspunkt i tre konkrete utgravinger, hvordan er det arkeologiske feltarbeidet organisert og utført?

- Kan vi spore noen sammenheng mellom de rent tekniske og operasjonelle utgravingsmetodene på den ene sida, og teoretiske betraktninger i forkant av undersøkelsene på den andre?



Figur 1: Geografisk plassering av undersøkelsesområdene.

Alle disse delproblemstillingene retter seg mot en arkeologisk forskning med søkelys på mellomalderen, hovedsakelig ved større urbane sentra. Oppgaven får en forskningshistorisk tilnærming i kraft av delproblemstillingene som orienterer seg mot utviklingen av mellomalderarkeologien og dens praksis. Jeg vil bruke tre konkrete utgravinger som eksempler på hvordan arkeologisk feltarbeid er organisert og utført innenfor mellomalderarkeologien. De aktuelle utgravningene ble utført på Bryggen i Bergen, Folkebibliotekstomta i Trondheim og Storvågan ved Kabelvåg i Lofoten (figur 1), alle etter 1950.

I motsetning til et konkret arkeologisk *gjenstandsmateriale* bygger oppgaven på prosjektbeskrivelser, rapporter, artikler og andre tekster, samt mine egne erfaringer fra utgravningene i Storvågan. Gjennom dette materialet vil jeg undersøke utviklingen og anvendelsen av operasjonelle utgravingsmetoder samt dokumentasjonsstrategier og øvrige rutiner ved arkeologiske undersøkelser på lokaliteter fra mellomalderen. De undersøkte utgravningene er utført innenfor ulike faglige perioder, noe som krever kildekritiske vurderinger. Videre er en historisk betraktningssmåte en nødvendig plattform i undersøkelsen av forholdet mellom de arkeologiske tolkningene og det sosiale og kulturelle miljøet. Slik kan man søke å forstå hvordan, og under hvilke omstendigheter tolkningene av det arkeologiske materialet er blitt utført (Trigger 1996:15). En sammenligning av utgravningene vil gjennomføres med utgangspunkt i de anvendte utgravings- og dokumentasjonsmetodene. Som en konsekvens av at utgravningene er utført i ulike perioder forventer jeg i utgangspunktet at de aktuelle metodene vil sprike.

Til grunn for oppgaven ligger antagelsen: *Viktige faktorer for resultatet av en utgraving vil være valg av metode og teoretisk bakgrunn.*

I dag betraktes et teoretisk grunnlag som nødvendig for arkeologien (f.eks. Hodder 1999, Johnson 1999b), og dette burde dermed også få konsekvenser for feltarbeidet. Flere har imidlertid pekt på tendensen til fravær av teoretiske diskusjoner innenfor mellomalderarkeologien, og det etterlyses en mer *bevisst* bruk av teori og metode i faget (McLees et al. 1994:3-29, Paasche 1996:13, Solli 1996:17). Konferansen “Medieval Europe” i 1992 omhandlet mellomalderarkeologi i Europa, og ikke ett eneste foredrag tok for seg disiplinens teoretiske grunnlag (Traaholt 1996:85). Dette kan selvsagt være tilfeldigheter, men hvis det derimot gjenspeiler mellomalderarkeologers holdning til teori, er det større grunn til bekymring.

1.2. Oppgavens struktur

Ut fra problemstillingene er oppgaven bygd opp på følgende måte:

- redegjørelse og drøfting av sentrale begreper og kildekritiske momenter
- redegjørelse og drøfting av den arkeologiske lokaliteten og den stratigrafiske metoden
- redegjørelse og diskusjon av mellomalderarkeologiens utvikling og innhold
- redegjørelse for de tre utgravingene: Bryggen, Folkebibliotekstomta og Storrågan
- sammenligning og diskusjon av utgravingene

For å utdype: I kapittel to redegjør jeg for oppgavens teoretiske utgangspunkt, og drøfter sentrale begreper. Det er særlig begrepene “teori” og “metode” som krever diskusjon, men jeg vil også foreta kildekritiske betraktninger i tilknytning til oppgavens forskningshistoriske form.

Kapittel tre drøfter *den arkeologiske lokaliteten* som utgangspunkt for arkeologiske utgravinger, og dermed blir både dannelse og destruksjon av lokaliteter sentrale tema. Her vil jeg presentere den stratigrafiske metoden, da jeg betrakter denne som svært sentral ved utgravinger av lokaliteter fra mellomalderen.

Deretter følger en redegjørelse for mellomalderarkeologiens utvikling og praksis (kap. 4): Når, og hvorfor, oppstod interessen for mellomalderens monumenter og gjenstander?

Hvem forvalter kulturminnene fra perioden, og hvordan er denne forvaltningen strukturert? Dessuten vil jeg se på disiplinens innhold, forhold til andre nærliggende forskningsgrener, samt forholdet mellom det arkeologiske materialet og de skriftlige kildene.

I kapittel fem redegjør jeg for tre konkrete eksempler på hvordan arkeologisk feltarbeid er blitt organisert og gjennomført: Utgravingene på Bryggen i Bergen, Folkebibliotekstomta i Trondheim og Storvågan i Kabelvåg. Valget av undersøkelsesområder vil bli nærmere begrunnet i redegjørelsene for hver utgraving. Fokus er rettet mot utgravingenes utgravings- og dokumentasjonsmetoder. Denne gjennomgangen vil blant annet skape bedre oversikt over forskningsfeltet, og samtidig legge premissene for en sammenligning hvor fellestrekk og ulikheter mellom utgravingene kan trekkes ut. På tross av at utgravingene er utført i ulike faglige “epoker” vil jeg i kapittel seks forsøke å sammenligne dem. Kapittel sju sammenfatter oppgavens resultater og gir avsluttende kommentarer.

1.3. Avgrensninger

Tidsmessig konsentrerer jeg meg om arkeologi utført på lokaliteter fra mellomalderen. Det må imidlertid bemerkes at enkelte dateringer fra undersøkelsene går lenger tilbake i tid². Begrepsmessig definerer jeg “mellomalderarkeologi” til arkeologi utført på lokaliteter fra mellomalderen. Mellomalderarkeologiens utvikling i Norge kan ikke sees isolert fra resten av Europa, hverken metodisk eller teoretisk. Dermed vil jeg forskningshistorisk også gå noe utenfor Norge.

Mellomalderen som historisk periode blir forsket på innenfor flere fag, som historie, arkeologi, kunsthistorie, filologi etc. De arkeologiske kildene er altså ikke de eneste som forteller om fortidige hendelser; det eksisterer tilgjengelig informasjon i tillegg til disse.

Anvendelsen av begrepene “mellomalderarkeologi” eller “historisk arkeologi” er ikke problemfri, men oppgaven gir ikke rom for en slik diskusjon. Temaet vil imidlertid så vidt bli berørt i kapittel fire.

² På Folkebibliotekstomta har f.eks. enkelte bunnlag gitt dateringer eldre enn år 1000.

Som jeg var inne på tidligere er mitt konkrete empiriske materiale hovedsakelig tekster; både publiserte og upubliserte. Tekstene er stort sett skrevet i løpet av de siste 50 år, en periode hvor den arkeologiske forskningen har endret seg betraktelig. Jeg har dermed måttet forholde meg blant annet til skiftende retninger for hva man har ønsket å observere.

Både når det gjelder bøker og artikler har jeg, i den grad det har vært mulig, gransket primærkildene. I enkelte tilfeller har dette imidlertid vært problematisk, f.eks. dersom et for meg fremmed språk har vært originalspråk (fransk/tysk/polsk/italiensk o.l.).

Jeg vil forøvrig understreke at hensikten med oppgaven ikke har vært å kritisere den tidligere forskningen og antar at arkeologene i de ulike utgravings situasjonene har gjort sitt beste innenfor de administrative, økonomiske og faglige rammene som har vært til rådighet.

2.0. Avklaringer

2.1. Mellomalderbegrepet

“En periodisering er et nyttigt og nødvendigt redskap for at kunne studere et historisk rum. Men det er let at glemme, at middelalderen kun er et analytisk begrep, en *metafor* skabt af en eftertid med egne hensigter” (Wienberg 1988:36).

Begrepet “mellomalder” kommer av det latinske “medium aevum” eller “media aetas”. Biskop Giovanni Andrea fra Korsika gav i 1469 mellomalderen en kronologisk avgrensning, og kalte perioden “media tempestas” i betydning av perioden mellom antikken og renessansen (Wienberg 1988:35). I renessansen ble mellomalderbegrepet anvendt for å beskrive “forfallsperioden” mellom antikken og samtiden (Andrén 1997:35).

Oppfatningene av tid har endret seg, men gjennombruddet for *våre* tidsbegreper skjedde i opplysningstiden. Fortiden ble akseptert som noe eget og annerledes enn nåtiden, historien ble delt i ulike perioder, og hver periode skulle forstås på egne premisser (Trigger 1996:33-50). Først i løpet av 1600- og 1700-tallet ble mellomalderen allment akseptert som periodebegrep i Europa (Andrén 1997:35).

De kronologiske rammene for mellomalderens varighet er ikke faste, men skifter over geografiske avstander. F.eks. definerer vi det slik at mellomalderen “starter” tidligere i Sør-Europa og Middelhavslandene enn i Skandinavia og Nord-Europa (Andrén 1997:35, Wienberg 1988:35-36).

Periodebetegnelser som “mellomalder” og “moderne tid” er altså akademiske konstruksjoner, skapt av ettertiden, og anvendes i historiefremstillinger og som historiske tolkningsredskaper (Imsen 1993:11). De siste årene har mellomalderen vært en populær historisk periode, og medier som film og tv, blader, bøker og utstillinger har framstilt mellomalderens mennesker og kultur. Foruten å være en temporær periode representerer mellomalderen også et rom, i form av et europeisk rom. I motsetning til vikingtiden som blir knyttet til tanken om det skandinaviske, retter mellomalderen seg mot det europeiske (Wienberg 1988:34, 1999:3).

2.2. Kulturminnebegrepet

Begrepene *oldtidslevning*, *mindesmærke*, *fortidslevninger*, *fortidsminne*, *fornminne* og *kulturminne* er gjennom tidene anvendt i litteraturen for å betegne materielle spor fra fortiden, skapt eller påvirket av mennesket. Termen *fornminne* ble presentert i “*Lov om Fornminner av 29. juli 1951*” som en nynorsk variant av fortidsminnebegrepet (Trøim 1999:10). Fornminnebegrepet ble imidlertid tatt ut av loven i 1992. For å være entydig gjennom oppgaven vil jeg bruke begrepet *kulturminne*. Kulturminnebegrepet ble innført med “*Lov om kulturminner av 1978*” og regnes som et samlebegrep for spor fra fortiden. Dette begrepet anvendes også generelt i dagens lovgivning (Handlingsplanen, Hagen 1992:31).

2.3. Diskusjon rundt “teori” og “metode”

Begrepene “teori” og “metode” blir ofte tillagt varierende betydning avhengig av forskningsfelt, forsker og kontekst. Heller ikke innenfor arkeologifaget opererer man med en bestemt betydning, og i det følgende ønsker jeg å foreta en begrepsopprydding samt å klargjøre for min oppfatning av begrepene, og dermed oppgavens teoretiske grunnlag.

“In the social sciences, one could describe “theory” as a label for the overall interpretive framework in which a researcher operates” (Bogucki 1985:780).

Teoribegrepet er utledet av det greske “*theoria*” som betyr “betraktning”, og vanligvis oppfattes begrepet som en måte å betrakte virkeligheten på. En *vitenskapelig* teori, eller en hypotese er et logisk resonnement som kan prøves mot virkeligheten.

Innenfor alle fag, også arkeologifagets forskningshistorie, finnes det ulike oppfatninger av “teori”, og individuelle preferanser når det gjelder definisjon kan avhenge av faglig ståsted. Dette kan eksemplifiseres ved å trekke fram positivistiske³ arkeologer som satte “teori” synonymt med *ett definerbart sett av forslag og antagelser*. Disse forslagene og antagelsene skulle videre testes mot data. I motsetning til oppfatningen av “teori” som et sett generelle lover, argumenterte den postprosessuelle⁴ retningen for at både teknikker,

³ Positivistiske arkeologer var påvirket av empiriske vitenskaper hvor målet var generelle og allmenngyldige lover og prinsipper.

⁴ I motsetning til én rådende oppfatning om hvordan arkeologien burde være, står postprosessuelle arkeologer for flere, men ikke nødvendigvis konkurrerende retninger.

metoder og data var *teoriladet* (Johansen 1970:34-37; Hodder 1984; Johnson 1999b:176-177). Generelle lover og prinsipper ble betraktet som uopnåelig på grunn av arkeologens subjektive tilførsel til faget.

Først på 1980-tallet ble arkeologifagets vitenskapsidealistiske syn utfordret av en *teoretisk debatt*, samtidig som tidligere retninger innenfor faget ble kritisert. Kritikken rettet seg bl.a. mot tanken om at materialet skulle gjenspeile menneskelig adferd direkte. Individets plass i fortiden ble i større grad trukket fram, og oppfatningen om én sannhet ble kritisert. Etterhvert ble også teoretiske diskusjoner en selvskreven del av arkeologifaget. Allerede i 1969 framhevet imidlertid Arne B. Johansen “teoriene” som de forestillingene vi har *før* vi oppdager våre data (Johansen 1970:7). I møtet med det arkeologiske materialet bærer vi nemlig med oss forestillinger i form av kulturmodeller, holdninger og fortidsbilder (Johansen 1982:214). Denne bruken av begrepet sammenfaller innholdsmessig med Thomas B. Larssons oppfatning: “Theory is what decides our choice of data and the interpretation of our analysis” (Larsson 1986:5). I dag er dette fortsatt aktuelle forklaringer: Teori er det rammeverket vi handler ut fra og disse overordnede rammene er forutsetning for vitenskapelig erkjennelse og tolkning (Olsen 1997:16, Dommasnes 1987:6).

Matthew Johnson forklarer betydningen av teori og metode med ordene “hvorfor” og “hvordan” (Johnson 1999b:2). Teoriene dekker alle “hvorfor-spørsmål”, mens metodene dekker “hvordan-spørsmålene”. En problemstilling som: *Hvorfor* skal denne lokaliteten undersøkes, krever teoretiske betraktninger; mens spørsmålet: *Hvordan* skal den graves, krever metodiske betraktninger. Innvendingene mot en slik enkel inndeling er nok flere, men den kan fungere som et grunnprinsipp. Studieobjektet i arkeologifaget er det fortidige samfunnet, og for å kunne utføre en tilfredsstillende forskning er det nødvendig med kjennskap til ulike *samfunnsteorier* og flere teoretiske utgangspunkt (Burström 1989:17). Med en slik ballast kan vi strebe mot den beste tilnærmingen til materialet.

“Teoribegrepet” inkluderer altså *både* generelle oppfatninger av samfunnet, *og* rammene som styrer våre valg av materiale og metoder (Myhre 1991:162). For arkeologien er en diskusjon rundt teori absolutt produktiv og fremmer forskningen. Videre er en slik diskusjon nødvendig for en kritisk refleksjon over faget og dessuten en premiss for tilnærmingen til materialet. Gjennom denne oppgaven vil teori forstås som *de overordnede rammene bak våre metodevalg og målsettinger*.

Jeg betrakter forholdet mellom metode og teori som dialektisk: Vi må anvende spesielle metoder og teorier for å kunne svare på utgravingenes problemstillinger. Metode og teori tilhører samme prosess; metodene som brukes for å samle inn et materiale springer ut av forskerens teoretiske grunnlag. Både problemstillingenes metodiske behov og utgravingsmetodenes kunnskapsteoretiske konsekvenser må analyseres og vurderes i forkant av undersøkelsene, og underveis i felt.

“Metode: erkjennelsesvei, planmessig fremgangsmåte for oppnåelse eller begrunnelse av viten”
(Lübcke 1996:379).

Metode kan være den valgte framgangsmåten for å løse et konkret forskningsproblem, altså den *prosessen vi tilnærmer oss materialet gjennom*; prosedyren som samler inn, og forener teori og data. For oss innebærer dette forberedelsene av feltarbeidet, feltsituasjonen og innsamlingen av materialet, behandlingen av det utgravde materialet og publiseringen av resultatene. Metodebegrepets praktiske aspekt ligger i utgravningsteknikker, klassifisering og typologisering av materialet, dateringsmetoder, kvantitative metoder, statistikk, datateknologi o.l. Likevel er bruken av operasjonelle metoder uløselig knyttet til teoretiske betraktninger: Utgravings- og innsamlingsmetodene påvirker materialets representativitet og analysemuligheter, og dermed må metodene tilpasses både til undersøkelsens problemstillinger og det konkrete materialet som skal samles inn. Vi må altså vurdere hvorvidt de valgte metodene imøtekommer undersøkelsens teoretiske ambisjon, og spørre: *Hvilke muligheter og begrensninger gir metodene vi anvender?* Ofte kan det oppstå situasjoner hvor flere metoder egner seg på den samme utgravingen, og det som avgjør valget i slike tilfeller er etter min erfaring en kombinasjon av *praktiske forutsetninger* og arkeologenes (hovedsakelig ledelsens) *teoretiske bakgrunn*. I tillegg til utgravingsmetoder blir visse metoder anvendt for å knytte sammen det arkeologiske gjenstandsmaterialet, mennesket bak gjenstanden, og i enkelte tilfeller de skriftlige kildene.

For meg har metodebegrepet en dobbel betydning ved å betegne *både* den praktiske innsamlingen og dokumentasjonen av et arkeologisk materiale, og prosessen som knytter teori og materiale sammen, altså tolkningen. I det følgende vil dermed metodebegrepet omfatte både operasjonelle metoder og tolkningsmetoder.

2.3.1. Representativitet og kunnskapsproduksjon

Arkeologiens kildemateriale er hovedsakelig materiell kultur, og innsamlingen av et materiale ut fra visse problemstillinger og med visse metoder er en del av kunnskapsproduksjonen. Det materialet som ligger til grunn for vår kunnskapsproduksjon (sammen med teorien) er imidlertid kun en avgrenset og definert del av kildematerialet. Hva om vi samlet inn et helt annet materiale eller åpnet et område 10 meter øst, vest, sør eller nord for det utvalgte området? Ulike perspektiv kan føre med seg forskjellige oppfatninger av hvilket materiale som er relevant, og kan dermed resultere i ulike teorier om fortidens samfunn. I utgangspunktet er enhver oppfatning like virkelig, men ikke nødvendigvis av samme sannhetsverdi. De fleste perspektiv kan gi skjeve eller begrensede bilder av virkeligheten. *Er det da slik at samme arkeologiske kildemateriale kan gis helt ulike tolkninger ut fra ulike teoretiske utgangspunkt?* Hvis dette er tilfelle åpner muligheten seg for å tilby flere tolkninger og forklaringer på det samme arkeologiske materialet. Uansett må vi akseptere at vi neppe vil finne den ene sannheten om det arkeologiske materialet.

Arne B. Johansen trekker fram *kunnskapspolygami*, som i arkeologien kjennetegnes ved at flere oppfatninger av fortiden får eksistere samtidig (Johansen 1984:35). I løpet av de siste 10-20 årene har man innenfor arkeologien beveget seg fra søken etter den *ene* sannheten om fortiden til aksepten av flere perspektiv på den samme fortiden. Dette åpnet for flere alternative tolkninger, samtidig som situasjonen førte med seg frykten for en relativisme hvor alle teorier og tolkninger fortjener samme grad av sannhet og ingen teori om fortiden kan kreve monopol. De britiske arkeologene Michael Shanks og Christopher Tilley ble oppfattet som hyperrelativister ved å hevde at alle teorier og oppfatninger om fortiden hadde like stor verdi. Det var umulig å rekonstruere fortiden da samtiden påvirket arkeologisk forskning i altfor stor grad: “Archaeology is the making of the past in the present” (Shanks & Tilley 1987:7). Våre anstrengelser for å avdekke *en* fortidig virkelighet kunne umulig lykkes (Shanks & Tilley 1989:4).

“Hyperpositivistiske arkeologer mener altså at en tolknings verdi avhenger utelukkende av det arkeologiske materialets og analysemetodenes kvalitet. Hyperrelativistene er på sin side tilbøyelige til å frata arkeologisk materiale enhver betydning og forklare tolkningene ene og alene ut fra forskerens sosiale og kulturelle forankring. Mellom disse ytterpunktene finnes et vidt spenn av alternativer” (Trigger 1996:22).

Den danske antropologen tilbyr etter min mening et mer rettferdig alternativ. Hastrup hevder at viten (sannhet) er det vi kan argumentere for og være enige om (Hastrup 1992:78). Imidlertid er “sannhet” et begrep som er altfor problematisk til at det kan anvendes på noe så kompleks som den fortidige virkelighet. Kanskje vi burde nøye oss med å si at det beste *perspektivet* på fortiden er det vi best kan argumentere for. Til syvende og sist blir arkeologiske “sannheter” skapt gjennom argumentasjon. Vi må til enhver tid vurdere nye “sannheter” ut fra framleggerens evne til å argumentere for hvorfor det faktisk er slik.

2.4. Hermeneutikk

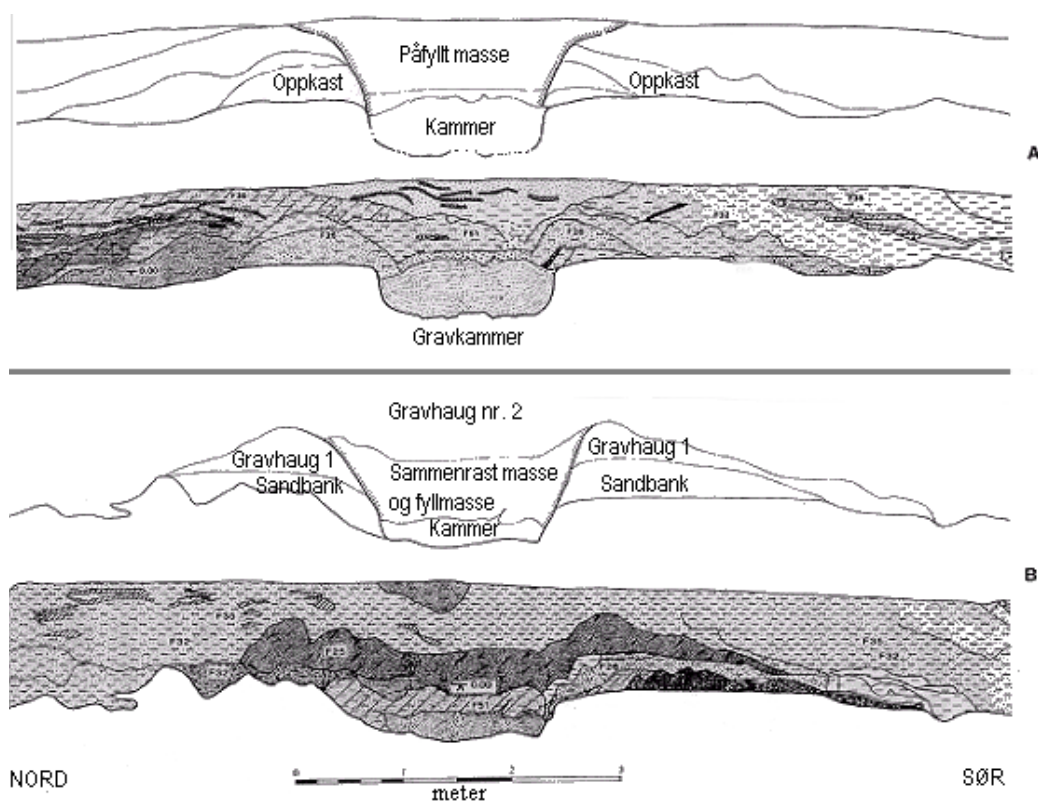
Ordet hermeneutikk stammer fra gresk *hermeneuo* og oversettes gjerne med *formidling*, *forståelse*, *bringe til forståelse*. Begrepet ble skapt i 1629 av Johann Conrad Dannhauer (Krogh et al. 2000:224), og betegner studiet av hvordan kulturelle produkter tillegges mening, hvordan vi tolker meningsfylt materiale og hvordan vi oppnår forståelse. Tolkningen av menneskelige handlinger er sentral innenfor samfunnsfagene, og arkeologi er intet unntak (Solli 1996:39). Hermeneutiske studier kan rettes mot f.eks. tekster, sosiale handlinger, kunstverk og materiell kultur.

Utviklingen av den hermeneutiske tradisjonen har gått gjennom flere perioder, tidligst ble imidlertid fortolkningsteorier anvendt ved tolkninger av bibelen. Forståelsen skulle oppstå gjennom en dialog mellom *leseren* og *verket*. Det som ikke passet inn i den kristne troen ble fortolket gjennom en symbolsk omskriving, og gitt et kristent innhold (Krogh et al. 2000:220). Etterhvert ble det å kjenne til både verkets *forfatter* og *produksjonsperiode* en forutsetning for å oppnå forståelse om verket. Hermeneutikkens område utvidet seg også til å dekke andre typer utsagn og tekster, og ikke bare tolkninger av bibelen. I dag rettes oppmerksomheten mot subjekt og objekt. Subjektet, som er leseren (tolkeren), forstår objektet, altså verket (materialet) i en alltid pågående prosess. Alle spor etter menneskelige livsytringer og menneskelige handlinger kan sammenlignes med tekster og tolkes som tekster. Materiell kultur er spor etter menneskelige handlinger, og dermed blir hermeneutiske prosesser sentrale i arkeologisk forskning. Det må imidlertid understrekes at selv om materiell kultur på mange måter har likhetstrekk med tekster og dermed kan gjøres til gjenstand for samme tolkningsmodeller, er det ikke dermed sagt at materiell kultur er synonymt med tekst.

Det har vært flere sentrale aktører innenfor hermeneutikken. Friedrech Schleiermacher opphevet skillet mellom teologisk og profan hermeneutikk, og utvidet “hermeneutikk” til en mer generell form for forståelselære som omfattet *alle* tekster og menneskelige tankeprodukter. Wilhelm Dilthey videreførte tanken om en universell metodelære for humanvitenskapene, og pekte dessuten på viktigheten av forståelse som innlevelse i andres liv. På 1900-tallet ble språket trukket fram som en nødvendig forutsetning for tenkning, og retningen hermeneutisk filosofi oppstod. Martin Heidegger betegnet menneskets historisitet som *væren-i-verden*: Vi befinner oss alltid i *forståelsessituasjoner*, mellom vår forutforståelse og tolkningen. Mennesket står ikke distansert *ovenfor* verden, men er alltid *i* verden, og vi kan derfor aldri utforske vår forståelseshorisont refleksivt, som en tilskuer. “Den såkalte historismens naivitet består i at den (...) glemmer sin egen historiske forankring (...) En virkelig historisk tenkning må medtenke sin egen historiske forankring” (Gadamer 1977:12). Hans Georg Gadamer bygget videre på Heideggers teorier og trakk inn begrepene fordommer og horisontsammensmelting. I møtet med en tekst bringer vi med oss forventninger til teksten, og disse forventningene påvirker vår fortolkning. “Men vi må ikke glemme at vi som naturlige levende vesener allerede sitter i garnet.(...) Vi er alle fylt av våre forventninger og håp, våre fordommer og frykt når vi griper noe som noe” (Gadamer 1989:20-22). Vi kan ikke frigjøre oss fra vår forståelseshorisont, og denne endres stadig i våre forsøk på å forstå meningsfylt materiale (Gadamer 1977:12). Horisontsammensmeltingen skjer når vår forståelseshorisont smelter sammen med tekstens. Ricoeur innførte en ny dimensjon i hermeneutikken ved å framholde at også *spor av menneskelige livsytringer og menneskelige handlinger* kunne sammenlignes med tekster. Ved en slik tilnærming kan også materiell kultur tolkes som tekst. Symbolbegrepet tilføres den hermeneutiske metode (Ricoeur 1974:12-13). Dette leder oss over på arkeologiens forhold til fortolkningsteorier:

2.4.1. Om å tolke arkeologiske lokaliteter

Et arkeologisk materiale har i utgangspunktet flere tolkningsmuligheter (f.eks. figur 2, neste side).



Figur 2: To ulike tolkninger av den samme profilen (etter Hodder 1999:54).

Tolkningene begrenses imidlertid av faktorer som strømninger i samfunnet og fagmiljøet, økonomiske midler, teoretiske rammeverk, faglige forventninger og metodevalg. I artikkelen “Arkeologisk perspektiv-medvetande” diskuterer Mats Burström faktorer som styrer tolkningene av det arkeologiske materialet, og tillegger forskerens teoretiske utgangspunkt stor betydning (Burström 1989:9). Dette teoretiske utgangspunktet (rammeverket) påvirkes både av fagmiljøet og av samfunnet generelt, og er i stadig endring. “Arkeologins teoretiska utgångspunkter utgörs därmed av skilda samhällsteorier” (ibid.).

Et nytt teorigrunnlag kan føre til nye syn og nye tolkninger av et materiale⁵, på samme måte som et nytt materiale kan endre etablerte teoretiske rammeverk⁶. Nye metoder kan utfordre etablerte tolkninger av materialet⁷. Dermed kan både nye teorier, metoder og materiale utfordre faget.

⁵ F.eks. den prosessuelle arkeologien vs. den postprosessuelle arkeologien.

⁶ Oppdagelsen av menneskeskapte redskaper sammen med fossiler av utdødde dyrearter (se kap. 3).

⁷ F.eks. C¹⁴ metoden.

Den tidligere streben mot et objektivitetsideal er i dag dempet, forskerens subjektive rolle er stort sett akseptert, og arkeologen fungerer i et dialektisk forhold med materialet og fagmiljøet forøvrig. Dette åpner for at det samme arkeologiske kildematerialet kan gi ulike tolkninger utfra forskjellige teoretiske utgangspunkt. Jeg har tidligere drøftet at ingen teori kan kreve monopol på “sannhet”, selv om det oppstår situasjoner hvor man må velge mellom flere, mer eller mindre subjektive oppfatninger av hvordan et materiale kan tolkes. Man velger da den tolkningen som synes å passe best med det aktuelle materialet, de anvendte metodene og det teoretiske rammeverket. Ofte blir dette den tolkningen det *argumenteres* best for. Forskerens evne til å argumentere får derfor stor betydning når en ny teori skal settes fram. Hvorvidt en ny teori eller tolkning vinner fram i et miljø vil også være avhengig av om denne er kompatibel med de oppfatningene som allerede eksisterer i det aktuelle miljøet. Relevante teorier innenfor én periode blir ikke nødvendigvis tillagt samme viktighet i andre miljø. Faktorer som faglig bakgrunn, valg av problemstillinger og metoder, arbeidsforhold, samvirkende med ulike idéhistoriske retninger, påvirker forskerens muligheter i tolkningen av dokumentasjonen og funnmaterialet.

Jeg har argumentert for at den hermeneutiske prosessen er tilstedeværende ved arkeologiske undersøkelser, men også tolkningen av tekster er avhengig av hermeneutikk.

2.4.2. Om å skrive forskningshistorie

“En kritisk forskningshistorisk debatt vil også bidra til et bilde av den allmenne ‘sunnhetstilstand’ i de ulike vitenskapelige disiplinene. Vi skal selvfølgelig ikke glemme at forskningshistorie også er en integreert del av vår allmenne historie (www.isv.uit.no/seksjon/ark/hagen.htm :1[Bertelsen]).

Jeg anvender gjennom oppgaven et retrospektivt perspektiv ved å studere tidligere forskning gjennom tekst. For å oppnå en tilfredsstillende oppfatning av den tidligere forskningen må denne settes i sin historiske sammenheng. Enhver forskningsperiode har hatt sin egen vitenskapelige tradisjon og sitt eget kunnskapsarkiv som har definert rammene for hva kunnskap er, og hvordan kunnskap kan oppnås.

Den forskningshistoriske teksten er en “dobbel tekst”, ved å være skrevet *av* arkeologer *om* arkeologi. Hvem er det da som *bør* eller *kan* skrive forskningshistorie? For en som selv har deltatt aktivt i den aktuelle perioden er det vanskelig å skape nødvendig avstand samtidig som det for en som står utenfor perioden er problematisk å tilegne seg

nødvendig innsyn og oversikt. Arkeologen Jenny Rita Næss framholder: “For det første vil jeg kunne ta fra eldre forskning bare det jeg selv vil. Det gir meg således en frihet i forhold til forskningstradisjoner. Men for det andre krever det en klar forståelse hos meg selv av hvor jeg står i dag i forhold til det fenomen jeg skal beskrive” (Næss 1983:90).

Jeg har forsøkt å skaffe meg den nødvendige oversikten over feltet mellomalderarkeologi ved å sette meg inn i tre arkeologiske utgravinger på lokaliteter fra mellomalderen, og som dermed har hatt relevans for mellomalderarkeologiens teori og metode. En viktig forutsetning for min gjennomgang av utgravningene var å kjenne til forskningstradisjonen de var utført innenfor. Samtidig er situasjonen den at man ikke kan løsrive seg fra sitt eget fagmiljø eller samfunnet forøvrig. Løsningen på en slikt tilsynelatende paradoks er å trekke inn kildekritiske vurderinger i forskningen (Burström 1989:14, Solli 1986:39, Solli 1991:131). “Arkeologisk källkritik är att vara uppmärksam på hur detta urval av information fungerar och hur urvalet påverkar tolkningarna och beskrivningarna” (Welinder 1992:13).

2.5. Oppsummering

Jeg har i kapittel to redegjort for oppgavens teoretiske utgangspunkt. Etter denne gjennomgangen kan vi trekke ut følgende sentrale spørsmål som bør stilles forut for arkeologiske undersøkelser:

- Hvilket materiale og hvilke observasjoner er det vi oppfatter som relevante?
- Hvilken type kunnskap gir innsamlingsmetodene og materiale adgang til?
- Hvilke erkjennelsesmessige begrensninger ligger i anvendelsen av ulike metoder?
- Hvilke konsekvenser har metodene for de etterfølgende analysene?
- Er det samsvar mellom undersøkelsens teoretiske utgangspunkt og den praktiske gjennomføringen?

Ved å bevisst reflektere over, og ta stilling til disse momentene vil grunnlaget for våre undersøkelser være solid, og vi kan stå inne for resultatene. Med et slikt utgangspunkt vil jeg gå videre til den neste delen av oppgaven: Den arkeologiske lokaliteten.

3.0. Den arkeologiske lokaliteten: Dannelse og destruksjon

For å kunne vurdere metodene innenfor mellomalderarkeologien er det en forutsetning at man forstår det objektet som metodene skal brukes på. Derfor er det nødvendig å se nærmere på den arkeologiske lokaliteten. Den arkeologiske lokaliteten utgjør en viktig forutsetning for arkeologiske undersøkelser og utgravinger. Tradisjonelt blir dannelsen av arkeologiske lokaliteter blitt forklart gjennom begreper som kulturlag, formasjonsprosesser og stratigrafi, og i dette kapittelet vil jeg behandle disse begrepene. Stratigrafi er også viktig for å forstå de tre utgravningene i kapittel fem.

3.1. Kulturlaget

På 1700-tallet ble mellomalderen gjenstand for interesse i Norge, først og fremst i kraft av periodens bygninger og arkitektur. Kulturlagsforekomster som rester etter menneskelig aktivitet ble betegnet som “svart jord”, “svarta jorden” eller “sort muld”, men ble generelt ikke tillagt større oppmerksomhet. Det var likevel enkelte som engasjerte seg i denne typen kulturminner: Ved inngangen til 1900-tallet var Koren-Wiberg opptatt av brannlagenes potensial, og også Sigurd Grieg la vekt på brannlagskronologi⁸ (Lunde 1991:25). I tillegg anvendte Anders Nummedal flittig kulturlagsbegrepet ved sine utgravinger i Romsdal i 1912 (se s. 22). Det var imidlertid først ved utgravningene på Bryggen i Bergen at kulturlagene fikk status som forskningsobjekt.

Kulturlagstilveksten er en grunnleggende forutsetning for arkeologisk utgravingsvirksomhet⁹ (Andrén 1986:260). Dette nødvendiggjør en nærmere redegjørelse av begrepet: “Kulturlag” defineres som jordlag dannet eller påvirket av menneskelig aktivitet. Jordlagene kan være avsatt på stedet eller påført sekundært. Kulturlaget kan oppfattes enten som *én enhet* fra den sterile undergrunnen og opp til dagens overflate, eller som *hvert enkelte lag* innenfor denne enheten. Lagene gis sjelden en absolutt datering, men dateres vanligvis i kraft av den yngste gjenstanden i hvert lag.

⁸ Brannlagene blir anvendt for å inndele materialet og bebyggelsen i faser.

⁹ Jeg inkluderer ikke bygningsarkeologi i denne bruken av “utgravingsvirksomhet”.

Lokaliteter fra mellomalderen består ofte av tykkere kulturlagsavsetninger enn de man finner på lokaliteter fra tidligere tider. Dette kan forklares delvis ut fra samfunnsforhold og bosetningsform. F.eks. ble bosetningen i mellomalderen tettere og mer permanent, særlig i det som etterhvert utviklet seg til urbane områder, noe som må ha påvirket kulturlagsoppbygningen. I tillegg har nærhet i tid betydning for bevaringen av kulturlagene.

For å kunne tolke arkeologiske lokaliteter tilfredsstillende er det nødvendig med kunnskap om prosessene som ligger bak dannelsen av kulturlag. Kulturlagsveksten kan blant annet tolkes som et resultat av den samfunnsmessige konteksten som lagene er dannet innenfor, og ved å søke forståelse av denne konteksten kan vi også nærme oss en forståelse av massematerialets¹⁰ forutsetninger. I Sverige har man f.eks. påvist en tendens til størst kulturlagsvekst i tidlig- og høymellomalderen, mens veksten minsket eller forsvant helt i seinmellomalderen. Samme tendens er antydning både for Trondheim og Oslo (Andrén 1986:262). Det faktum at lagene ble tynnere i seinmellomalderen kan tolkes som en konsekvens av mindre avfallsmengder i byene og mer omfattende renhold. Gjennom lovbestemmelser ble søppel og annet avfall (f.eks. etter håndverksproduksjon) fraktet ut av de tettest bebodde områdene, og dermed forsvant også noen av kulturlagens vekstforutsetninger. Det er et paradoks i forskningen på denne typen lokaliteter at samtidig som byene med sine urbane trekk trer fram i de skriftlige kildene, minsker eller forsvinner de fysiske sporene.

3.2. “Dirt Theory”¹¹

“The object of the archaeological research is the behaviour which produced the original physical remains before post-depositional processes changed this evidence” (Urbanczyk 1995a:70).

Enhver arkeologisk lokalitet er resultat av prosesser som har pågått, og disse prosessene *kan* identifiseres ved hjelp av utgravinger. Faktorer som menneskelige handlinger, naturlige prosesser og lokale og regionale forhold påvirker dannelsen av arkeologiske lokaliteter, felles for hendelsene er at de har resultert i materielle spor. I tolkningen av lokalitetene vil som regel den opprinnelige konteksten være ukjent, og kløften er

¹⁰ Med massemateriale mener jeg et større byarkeologisk materiale, hovedsakelig keramikk, dyrebein og håndverksavfall (Andrén 1986:259).

¹¹ Larsson 1996:33.

sannsynligvis stor mellom det vi avdekker og slik livet faktisk var på lokaliteten i fortiden. Det vi graver fram representerer kun fragmenter av et opprinnelig hele. Det er sjelden slik at hvert lag representerer *ett* avgrenset tidsrom, og det er slett ikke slik at en “ferdig fortid” graves fram. Hvert kulturlag inneholder ofte flere enheter som kan være blandet eller forstyrret, og gjenstandsmaterialet er sjelden intakt. Det er opp til oss å tolke hvorvidt gjenstandene er deponert eller kastet, knust før eller etter deponering etc.

Ved undersøkelser av arkeologiske lokaliteter er det altså nødvendig med generell kunnskap om deres fysiske dannelse; “Dirt theory” (Bäck & Svensson 1996:4, Larsson 1996:33). “Dirt theory” retter seg mot prosessene som påvirker kulturlagens sammensetning og deres innhold i form av artefakt- og økofaktmaterialet. Både dannelsesprosesser og nedbrytningsprosesser pågår kontinuerlig. Organisk materiale omdannes til jord over tid, avhengig av lokalitetens bevaringsforhold. Mellomalderen er en periode som ligger nært i tid, og det er dermed stor sjanse for at organisk materiale fortsatt er bevart. Lenger tilbake i tid er kulturlagene ofte magrere og mer entydige, noe gjør de stratigrafiske enhetene vanskeligere å skille ut.

Michael B. Schiffer utviklet tolkningsmodeller for arkeologiske lokaliteter ved å identifisere *kulturelle* og *naturlige* formasjonsprosesser (jf. Schiffer 1987). Disse to prosessene medvirker i og etter overgangen fra *systemisk* til *arkeologisk* kontekst. Den systemiske konteksten representerer lokaliteten mens den fortsatt var befolket, og den arkeologiske konteksten er lokaliteten slik vi finner den: “død” før den blir undersøkt ved utgraving. De kulturelle formasjonsprosessene pågår hovedsakelig i overgangen fra systemisk kontekst til arkeologisk, mens de naturlige formasjonsprosessene virker i den arkeologiske konteksten (f.eks. tafonomi).

Til slutt vil jeg påpeke at hovedforskningen på kulturlagene har rettet seg mot prosessene som skaper og påvirker lagene, men det er også utført beregninger angående lagenes vekst, tykkelse og volum (f.eks. Andrén 1986, Bertelsen & Urbanczyk 1985), noe jeg imidlertid ikke vil komme nærmere inn på i dette arbeidet.

3.3. Stratigrafi

“Stratigraphy, together with the study of human cultural remains, is an index to the history of the site” (Joukowsky 1980:155).

- Naturlige og kulturelle hendelser materialiseres over tid, og *stratifikasjonen* betegner den materialiserte sekvensen av hendelsene (Bertelsen & Urbanczyk 1985:33, Urbanczyk 1995b:481). Stratifikasjonsprosessen er alltid aktiv.
- *Stratigrafi* er studiet av stratifikasjonen.

I utgangspunktet var stratigrafi en geologisk metode, som etterhvert ble tilpasset til arkeologien. En slik tilpasning var mulig siden alle arkeologiske lokaliteter er gjenstand for stratifikasjon. Hensikten med å benytte metoden ved arkeologiske utgravinger var å søke forståelse av en lokalitets avsetningshistorie, og dermed de fortidige hendelsene på lokaliteten.

En arkeologisk utgraving kan betraktes som en dekonstruksjonsprosess, hvor lokaliteten dekonstrueres til mindre bestanddeler. Dette foregår hovedsakelig gjennom **stratigrafisk graving** eller **flategraving**¹². “Stratigraphic excavation is the process of removing the layers of a site in the reverse order to that in which they were deposited: excavation thus follows the natural contours and shape of the layers; which are recorded in plan drawings” (Harris 1989:74). En lokalitets stratigrafi kan, i likhet med gjenstander og skriftlige kilder, informere om fortidens hendelser. Jeg er av den oppfatning at stratigrafiske utgravinger av lokaliteter fra mellomalderen, legger forholdene best til rette for tilfredsstillende dokumentasjon av kulturlagene. På lokaliteter med komplekse kulturlag synes den stratigrafiske metoden svært hensiktsmessig for både dokumentasjon og innsamling av et arkeologisk materiale. Denne metoden har derfor hatt betydning for den generelle metodeutviklingen innen mellomalderarkeologien her til lands. Ofte er funndokumentasjon, plan- og profiltegninger og tolkninger ved mellomaldergravinger basert på stratigrafiske prinsipper.

¹² Graving i plan med mekaniske eller tilfeldige lag (Harris 1989:15).

I det følgende vil jeg gå gjennom utviklingen av den stratigrafiske metodens utvikling, da denne metoden er sentral i redegjørelsen av de tre utgravingene som blir gjennomgått i kapittel fem.

3.3.1. Fra bibelske tidsrammer til geologiske

“When humans made their debut on Earth, a revolution occurred in the process of stratification which had been carried out until then by natural agencies” (Harris 1989:xii).

På 1600-tallet satte biskop James Ussher verdens opprinnelse til 4004 f.kr (Trigger 1996:33). Usshers tidsrammer ble imidlertid sprengt med millioner av år som et resultat av 1700- og 1800-tallets geologisk stratigrafiske forskning (Harris 1989:4), en forskning som hovedsakelig foregikk gjennom fossilstudier. Danske Nils Stensen var sentral i denne sammenhengen. Ut fra påfallende likheter mellom tidens haitenner og såkalte “*tungesteiner*”¹³, fastslo han at “tungesteinene” var forsteinede haitenner. Videre formulerte Stensen premisser for dannelsen av jordlag i avhandlingen “*Foreløpig meddelelse om faste legemer som er naturlig innlejet i andre legemer*” (Harris 1989:2, 7). Gjennom 1700- og 1800-tallet påviste flere fossilstudier at sjansene var mindre for å identifisere fossiler fra de eldste geologiske avsetningene med eksisterende dyrearter. Britiske William Smith samlet inn fossiler under utgravinger av en engelsk kanal, og gjennom det innsamlede materialet oppdaget han at de geologiske avsetningene inneholdt fossiler som var unike for hver periode. I 1797 påviste John Frere steinredskaper *sammen med* utdødde dyrearter i uforstyrrede stratigrafiske avsetninger. Studiene førte til en aksept av at mennesker hadde levd sammen med utdødde dyrearter lenger tilbake i tid enn antatt (Harris 1989:7). Charles Lyells verk “*Principles of Geology*” fra 1830 var resultat av disse tidlige studiene, og Charles Darwin sa i sitt verk “*Artenes opprinnelse*”: “Den som leser Sir Charles Lyells storstilte verk “Principles of Geology” som fremtidens historikere vil anerkjenne som innledningen til en revolusjon i naturvitenskapen, og likevel ikke vil medgi hvor ufattelig enorme tidsrom vi har bak oss, kan lukke denne boken med det samme” (Darwin 1859[1998]:207). Lyell framholdt at bl.a. at samme geologiske prosesser hadde pågått fra de tidligste tidene, et standpunkt som etterhvert ble akseptert i de geologiske kretsene. Amatørgeologen Edouard Lartet argumenterte i “*Reliquiæ Aquitanicæ*” (1865) for hvordan gjenstandenes *plassering i lag* kunne påvise

¹³ Steiner med tungeform fra Malta, som viste seg å være forsteinede haitenner fra en utdødd haiart.

deres alder. Boucher de Perthes fant håndøkser sammen med bein av utdødde dyrearter, og hevdet at håndøkserne og dyrebeinene hadde samme alder. Hulefunn i Vest-Europa bekreftet teoriene som rettet seg mot en slik samtidig eksistens av mennesker og utdødde dyrearter, som var eldre enn hva man tidligere hadde antatt (Trigger 1996:75). Tanken om at steingjenstandene i virkeligheten var redskaper brukt av urtidens mennesker ble bekreftet i Lyells bok *“The geological evidences of the antiquity of man”* (1873).

Alle disse nevnte studiene har dannet grunnlaget for en ny forståelse av tiden og historien, og har dermed fått innflytelse på den arkeologiske disiplinen.

3.3.2. Arkeologisk stratigrafi

Ovenfor har jeg skissert hvordan geologisk og paleontologisk¹⁴ forskning på 1700- og 1800 tallet skapte alternative forklaringer til Bibelens på menneskets opprinnelse. Alder ble forstått gjennom geologiske avsetningers lagvise plassering, og grunnlaget var lagt for stratigrafiske studier. I Skandinavia utviklet Christian J. Thomsen tre-periodesystemet på bakgrunn av denne kunnskapen. Han ønsket å tidsbestemme arkeologiske perioder, og baserte sitt arbeid på stratigrafiske studier (Harris 1989:8). Med utgangspunkt i det faktum at steinredskaper vanligvis ble funnet i lavere avsetninger mens gjenstander av bronse og jern befant seg høyere opp, hevdet Thomsen at menneskets utvikling hadde gått gjennom teknologiske perioder med ulike råstoff, henholdsvis stein, bronse og jern.

Stratigrafiske teorier utbredte seg innenfor arkeologien, og inkluderte etterhvert også dokumentasjon. I J. P. Droops bok, *“Archaeological Excavation”*, fra 1915 ble stratigrafiske sekvenser forklart med enkle illustrasjoner. Droops trakk fram et viktig stratigrafisk prinsipp, nemlig oppfatningen av forskjell mellom lagene (Harris 1989:9). Pitt-Rivers påpekte videre viktigheten av å dokumentere alle detaljer: *“Every detail should, therefore, be recorded”* (Pitt-Rivers 1887:xvii i Barker 1993:36¹⁵). Mortimer Wheeler og Kathleen Kenyon har hatt stor betydning for arkeologisk metode, også i Norge (f.eks. Long 1973:32). Wheeler og Kenyon *“oversatte”* geologiske prinsipper til arkeologien, og tilførte to nye prinsipper til arkeologien: *“the value of the interface and the numbering of layers”* (Harris 1989:11).

I tillegg til å trekke fram grensene mellom lagene samt viktigheten av å nummerere de ulike lagene, understreket Wheeler nødvendigheten av profiler, rutesystem og

¹⁴ Vitenskapen om utdødde dyr, planter og fossiler.

tredimensjonal dokumentasjon (Wheeler 1954:28). Profiltegninger ble etterhvert vanligere, og stratigrafiens betydning økte. Edward C. Harris framholdt at arkeologien fortjente en egen stratigrafiske metode, og i 1979 ble hans bok “*Principles of archaeological stratigraphy*” utgitt. Boken tok utgangspunkt i geologisk stratigrafi og formulerte lover og prinsipper for arkeologisk stratigrafi. Det var særlig de tre geologisk-stratigrafiske lovene “*Laws of Superposition*”, “*Laws of Original Horizontality*”, “*Laws of Original Continuity*” som ble trukket fram, samtidig som Harris et fjerde prinsipp: “*Law of Stratigraphic Succession*” (Harris 1989:5, 30).

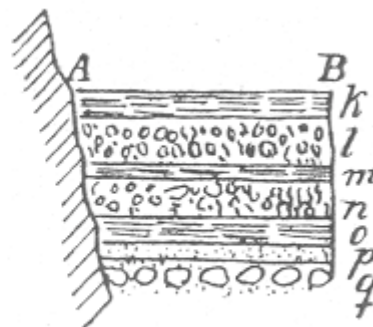
Her til lands ble det utført stratigrafiske utgravninger allerede tidlig på 1900-tallet. Christian Koren-Wiberg befattet seg med kronologi og stratigrafiske avsetninger i Bergen:

“Jorden bevarer: mere end man ofte tror. Jordlagene ligger i kronologisk orden, færdig til at yde sine skatte. Det gjælder blot om at benytte anledningen samvittighedsfuldt og taalmodig. Og det gjælder om at tage fat straks. Hver dag som gaar, hver tomtegravning, som ikke bliver undersøgt, er et tab for videnskaben” (Koren-Wiberg 1908:148).

Anders Nummedals utgravninger i Romsdal i 1912 ble dokumentert gjennom både profiler (figur 3) og plantegninger. Selv om utgravningene ikke ble gjennomført som rene stratigrafiske gravinger hadde Nummedal enkelte oppfatninger av stratigrafiske prinsipper:

“Da vi paa forhaand ikke kunde vite om kulturlaget bød paa en naturlig lagdeling, delte vi i lag paa 20 cm. tykkelse. Senere viste det sig at et andet inndelingsgrundlag vilde ha været naturligere og vistnok bør benyttes om undersøkelsen av hulen skal fortsættes. Som man vil se av profilene var kulturlaget utpræget lagdelt” (Nummedal 1913:14-15).

k 8cm. aske
 l 16 " kulturlag
 m 5 " aske
 n 15,5 " kulturlag
 o 8,5 " aske
 p 5 " jord
 q aurogsten.



Figur 3: Profiltegning med lagbeskrivelser, av A. Nummedal 1912 (Nummedal 1913:15)

¹⁵ En annenhåndsreferanse var her nødvendig da originalen var utilgjengelig.

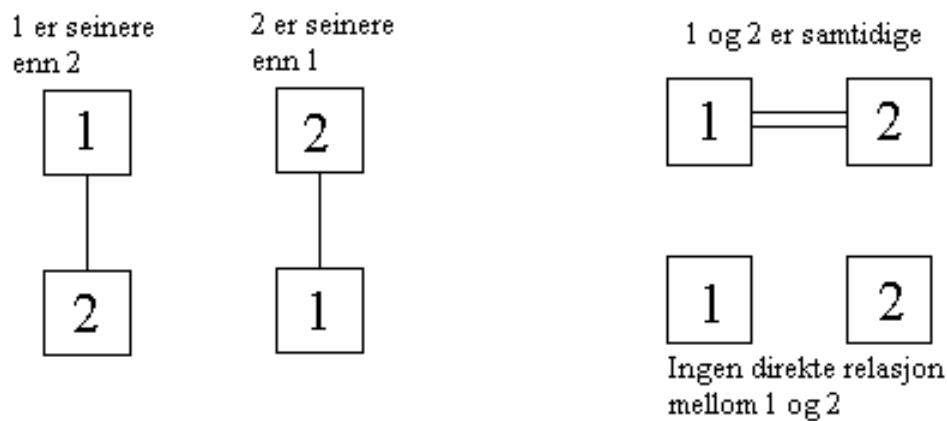
3.3.3. Harris-matrisen – lokalitetens kalender

“Each archaeological site is an unique time capsule and the Matrix is the only universal way in which the unique calendar of each site can be display (sic!) in relative time order” (www.harrismatrix.com).

Anvendelsen av den stratigrafiske metoden ved arkeologiske utgravinger synliggjorde behovet for et redskap som kunne gi tilfredsstillende oversikt over utgravingenes stratigrafiske elementer og lokalitetens historie. Edward Harris lanserte i 1973 Harris-matrisen: Et redskap for å illustrere arkeologiske lokaliteters stratigrafiske sekvens.

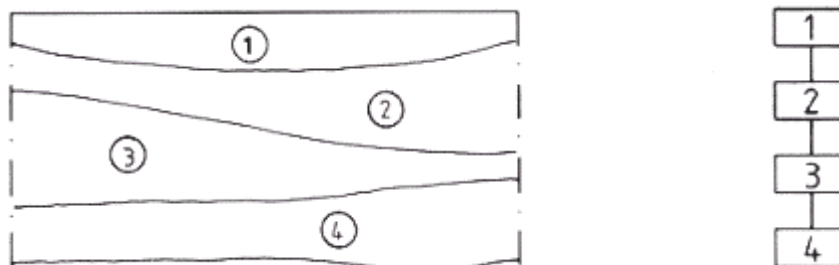
Harris-matrisen kan illustrere tre forhold mellom kulturlag (figur 4):

- Lag som er avsatt over hverandre; det øverste er yngst.
- Kulturlag uten en direkte stratigrafisk sammenheng.
- Lag som en gang har vært en enhet men som er blitt fysisk atskilt (av en grøft e.l.).



Figur 4: Harris-matrisen kan illustrere tre ulike forhold mellom kulturlagene

I praksis er Harris-matrisen et diagram som presenterer de stratigrafiske enhetene slik de blir oppfattet under utgravingene (figur 5):

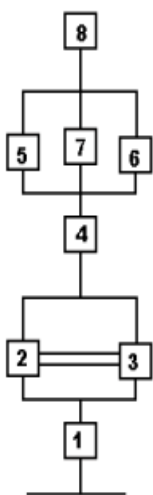


Figur 5: Profil med korresponderende Harris-matrise (etter Bibby 1993:106)

Å skape en Harris-matrise tar utgangspunkt i følgende prinsipp:

- Det øverste laget er yngst, det nederste er eldst.
- Ethvert lag blir opprinnelig avsatt horisontalt.
- Avsetninger ved siden av hverandre er ikke nødvendigvis samtidige.

En forutsetning for å konstruere en Harris-matrise er at kulturlagenes relasjoner og kontekster trer tydelig fram, slik at det er mulig å definere hvert lag og grensene mellom dem. Utgravingen og dokumentasjonen må utføres systematisk ved at lagene dokumenteres og fjernes slik de framstår i gravesituasjonen. Alle strukturer, må nummereres, og dokumentasjonen av forholdet mellom strukturene må være så konsekvent og entydig som mulig. I utformingen av Harris-matrisen ligger også prinsippene for “single-context recording”: Hver struktur blir tegnet separat i matrisen, noe som innebærer at strukturene må dokumenteres hver for seg i felt.



De stratigrafiske enhetene behandles i tre stadier under utgravingen: Enhetene *skilles* fra hverandre, *nummereres* og *relateres* til slutt i sekvenser. Harris-matrisen er en teoretisk *rekonstruksjon* av lokaliteten og resultatet er en grafisk framstilling av lokalitetens relative kronologi. Matrisen kan sammenlignes med en kalender over lokalitetens avsetningshistorie (figur 6). Denne historien illustreres grafisk ved et nett av rektangulære bokser, mens linjene som binder boksene sammen er tidas relative tråd.

Figur 6: En tenkt Harris-matrise

Hensikten med matrisen var å supplere profiltegnningene: “Their use should be brought into line with other stratigraphic methods, such as written records and plans” (Harris 1989:73). Mens profiltegnningene hadde illustrert kulturlag og andre strukturer i to dimensjoner; bredde og tykkelse, representerte plantegningen den tredje dimensjonen; horisontal utbredelse. Fram til introduksjonen av Harris-matrisen ble altså lokalitetens utbredelse i rom og dybde illustrert gjennom plan- og profiltegningen (Harris 1989:83), mens Harris-matrisen åpnet for å vise lokalitetens hele stratigrafiske historie i én figur, noe som av enkelte blir karakterisert som et paradigmeskifte (Harris et al. 1993:5).

Tidligst ble Harris-matrisen oppfattet som en objektiv framstilling av fakta, og disse fakta ble i neste omgang lagt til grunn for den *egentlige* tolkningen. I publikasjoner og på

utgravingskontor ble ofte matrisen presentert i stort format, og man kunne få inntrykk av at desto større og mer komplisert matrise desto bedre. Intensjonen bak matrisen var nok imidlertid at denne skulle være et *hjelpemiddel* i tolkningsprosessen, ikke et mål. En ukritisk bruk kan medføre faren for at den opprinnelige intensjonen ikke kommer i fokus, og det er viktig å ha i minnet at det er vanskelig å få fram menneskelig aktivitet i matrisen. Harris-matrisen framstiller ikke alle mulige stratigrafiske relasjoner, men derimot relasjoner som knyttes til den aktuelle utgravingenes problemstilling og målsetting. Det er derfor for enkelt å oppfatte den ferdige matrisen som en uproblematisk tolkning, da denne kun er én alternativ tolkning.

Mens geologisk stratigrafi hovedsakelig behandler tidsperioden *før* menneskets eksistens er målestokken for arkeologisk stratigrafi betydelig mindre både i tid og rom. Studieobjektet er, i motsetning til geologien, skapt eller påvirket av menneskelig aktivitet. Arkeologisk stratigrafi krever likevel en viss grad av geologisk og naturvitenskapelig kunnskap. Innenfor arkeologisk stratigrafi skiller det seg ut to hovedretninger: Den ene mener at geologisk stratigrafi kan anvendes direkte innenfor arkeologien, mens den andre argumenterer for at arkeologiske lokaliteter krever en egen tilnærming til stratigrafisk teori. Harris tilhører den siste retningen: “Some archaeologists think that geological principles of stratigraphy are adequate for the study of archaeological sites with man-made stratification (...) Such a view fails to take account of the extraordinary effect that human society has had on the shaping of the face of this planet” (Harris 1989:xii).

3.3.4. Alternative tilnærminger til stratigrafi

I dag blir den stratigrafiske metoden anvendt ved de fleste arkeologiske utgravinger, tilpasset ut fra utgravingsledelsen, lokale og regionale forskjeller, og gravningens generelle omstendigheter. Rundt 1980-tallet ble det imidlertid gjort forsøk på å standardisere arkeologisk stratigrafisk metode, og en arbeidsgruppe ble nedsatt for å diskutere og utvikle en *arkeostratigrafisk* guide; en objektiv metode for stratigrafisk dokumentasjon og analyse (Tunca 1995:20-21). Det ble også forsøkt utgitt et arkeostratigrafisk tidsskrift, “Archaeologica Stratigraphica”, men dette forsvant etter bare noen få utgaver (Tunca 1995:21).

I motsetning til Harris som ønsket å definere en *egen* stratigrafisk metode for arkeologien (Harris 1989:43) hevdet denne arbeidsgruppen at arkeologisk stratigrafi var resultat av de

samme stratigrafiske prinsippene som skapte geologisk stratigrafi. Blant dem som anvendte geologiske modeller i sin stratigrafiske tilnærming var H. Gasche og Ö. Tunca (Gasche & Tunca 1983:325-335). Gasche og Tunca ville danne en standard stratigrafiske metode for arkeologien med utgangspunkt i et geologisk verk for internasjonal stratigrafisk dokumentasjon (Gasche & Tunca 1983:326). Metoden skulle ha sitt eget begrepsapparat, og stratigrafiske enheter ble definert og gruppert i tre grupper: litologiske¹⁶, kronostratigrafiske¹⁷ og etnostratigrafiske¹⁸ (Gasche & Tunca 1983:325-335, Tunca 1995:21). Målet var klart: “The Aim of the guide is to establish a cross-referencing system, which would be as objective as possible” (Gasche & Tunca 1983:325). Arkeologen Francesco Fedeleles syn på forholdet mellom arkeologi, geologi og stratigrafi sammenfaller med Gasche og Tunca: “The study of stratification and the practice of excavation in archaeology should belong in the realm of a geologically oriented archaeology or geoarchaeology” (Fedele 1995:90).

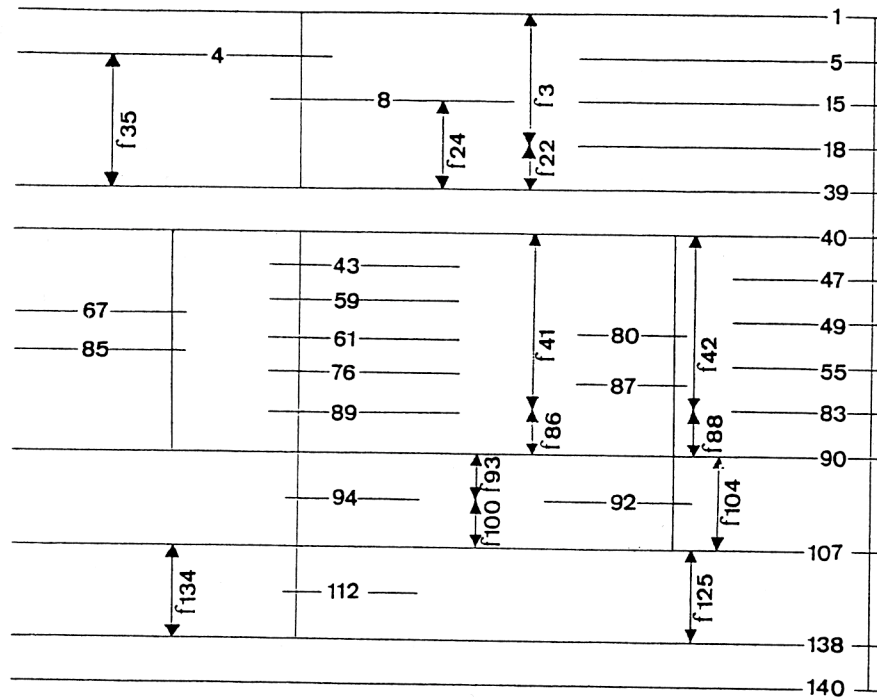
Et mer subjektivt alternativ til Harris-matrisen er utviklet av Martin Carver. Carver oppfattet utgravinger som vitenskapelige undersøkelser underlagt vitenskapelig prosedyrer. Sentrale spørsmål som: *Hva ønsker vi å vite, og hva kan vi få vite* er med på å definere strategi, materiale og metoder for å nå ønskede mål (Carver 1995:258-272). Dokumentasjonen og utgravingen er ikke adskilte men forenet i en prosess, og her deler jeg Carvers syn: Vi observerer og kjenner etterhvert igjen ulike strukturer. Våre observasjoner blir videre dokumentert gjennom tegning, fotografier og notater. Når vi først har fjernet en struktur har vi også ødelagt mulighetene for å gjøre ytterligere observasjoner av denne, noe som gjør våre observasjoner svært viktige i dokumentasjonssammenhengen. Denne subjektiviteten som preger hele observasjons- og tolkningsprosessen forsøker Carver å gjenspeile i sin matrise. Både Harris og Carver ønsker å illustrere den stratigrafiske sekvensen, forskjellen ligger i *utformingen* av matrisen. Carvers system tar utgangspunkt i en ferdig Harris-matrise, og grupperer enhetene videre (Carver 1995:288). Helheter defineres ut, og relasjonene vises som vertikale piler. Carvers matrise illustrerer enhetene som *hendelser gjennom tiden*, og ikke *avsetningen av stratigrafiske enheter i bakken*. Carver mener at hans matrise gir rom for flere mulige tolkninger ved å tilby alternative bilder av samtidig bebyggelse og

¹⁶ Humus, leire, silt, sand, grus.

¹⁷ Enheter karakterisert av kronologiske forhold.

¹⁸ Karakterisert av artefaktgruppe.

bosetninger. I Harris-matrisen er faren i større grad tilstede for at tolkningen låses for tidlig i tolkningsprosessen (f.eks. Carver 1995:289, Harris & Brown 1993:17). Carver argumenterer for at hans alternativ tydeliggjør utgravingens fysiske utseende samtidig som man unngår å låse flytende stratigrafiske enheter (figur 7).



Figur 7: Eksempel på Carvers matrise (etter Brown & Harris 1993:17).

3.4. Arkeologen, lokaliteten og dokumentasjonen

“Mardrömmen för oss arkeologer är att de arkeologiska källorna inte är representativa och att stratigrafin är feltolkad” (Roslund 1997:51).

Før vi starter undersøkelsene av en lokalitet er det flere momenter vi må tenke over. Hvordan står vi ovenfor det vi skal forske på, og hva stiller vi med i utgangspunktet? Subjektive avgjørelser står sentralt og resultatene vil avhenge bl.a. av vår kunnskap og erfaring. Kulturlagene inneholder store mengder med informasjon, og deler av denne informasjonen utelukkes eller velges ut av oss. Hva er det som gjør at vi observerer det vi observerer? Allerede ved starten av våre undersøkelser møter vi problemer vedrørende subjektivitet og objektivitet: Hvorfor skal nettopp *dette* området graves ut? *Hvem* skal avgjøre hvilke metoder som bør anvendes, og ut fra hvilke regler og prinsipper? Hvordan kan vi bestemme nøyaktig hvor et lag ender og ett nytt begynner? Harris tar ikke dette i

betraktning, når han antar at enhver arkeolog med tilstrekkelig *teoretisk* kunnskap er i stand til å dokumentere arkeologiske lokaliteter (Harris 1989).

Den fortidige situasjonen vil aldri la seg avdekke helt, men Andrej Golembniks skildring av livet i mellomalderbyen kan være ett alternativ: “Owing to the townspeoples’ lack of experience in collective living, their unsophisticated technologies and general ignorance, waste material was produced in such quantities that it eventually began to fill up backyards, to clog streets and passageways, and even to cover living-floors” (Golembnik 1995:303). Denne oppfatningen vil sannsynligvis bli motsagt av enkelte, og slik vil det alltid være. Som jeg har vært inne på tidligere er det forskerens evne til å argumentere for sine oppfatninger som avgjør hvorvidt tolkningene mottar oppslutning av miljøet. Dessuten er det også klart at ved å sannsynliggjøre for teorier og oppfatninger med praktiske eksempler eller henviser til utgravingsresultater vil argumentasjonen veie tyngre.

Ønsket om å utvikle en standard prosedyre og begrepsapparat innenfor arkeologisk stratigrafi på 1980-tallet synes å ha vært en effekt av 1970-årenes strømninger hvor generelle lover og prinsipper var det ultimate mål, et syn påvirket av positivistiske vitenskaper. “The system can provide an unrivalled method of data verification, analysis and presentation. The step from archive to publications is relatively straightforward, if all the aforementioned factors are satisfied, and thus the single context archaeological recording system undoubtedly presents a truly seamless method of progression from archaeological deposit to paperarchive” (Spence 1993:45). Dette utsagnet gjenspeiler stor tiltro til den stratigrafiske metoden, og til metodens potensiale for å “avsløre” en lokalitets objektive utvikling. I nyarkeologien ble arkeologens subjektive rolle lite vektlagt, og det ble sjelden stilt spørsmål ved tolkningen i felt. Med introduksjonen av den postprosessuelle arkeologien ble subjektiviteten i større grad diskutert som en del av den arkeologiske disiplinen. Arkeologisk utgraving og dokumentasjon *er* prosesser med subjektive avgjørelser og ikke mekaniske registreringer av alle observasjoner (Bertelsen & Urbanczyk 1985:41). Det finnes ikke et felles par briller som vi kan se “fasitfortiden” gjennom. Derimot foretar vi individuelle tolkninger og danner våre oppfatninger uten å kunne sammenligne dem med hverandre. Arkeologen Przemyslaw Urbanczyk demonstrerer dette ved å påpeke at ti arkeologer foran samme ukompliserte stratigrafi sannsynligvis ville dokumentere dette på ti, mer eller mindre ulike måter (Urbanczyk 1995b:483).

Selv om man ønsker å få fram flest perspektiv på fortiden, synes en total utgraving å være umulig. Etter utgravingen gjenstår to “produkter”; funnene og dokumentasjonen. Funnene kan studeres gjentatte ganger, og nye variabler kan trekkes fram hver gang. Dokumentasjonen derimot er i større grad en lukket informasjonskilde. Ingen feltarbeid kan dokumentere all informasjon, og etter avsluttet utgraving kan vi ikke kontrollere den utførte dokumentasjonen eller tilføye noe nytt. Ved hvert valg vi foretar oss mister vi informasjon. I dag aksepterer vi at mye faktisk går tapt, og at bare en liten del av de romlige relasjonene blir dokumentert. Alle mulige tolkninger *kan* ikke bli framstilt, og kunnskapen som produseres i løpet av en utgraving er påvirket av standardene som ble satt forut for gravingen. For å få mest mulig ut av utgravingen bør subjektiviteten som preger tolkningsprosessen aksepteres.

Vår egen kunnskaps- og erfaringsbakgrunn utgjør referanserammene hvor problemstillingene dannes og løses. Referanserammene avgjør hva som velges ut gjennom observasjon og dokumentasjon. F.eks. er tolkningen av den stratigrafiske sekvensen avhengig av vår evne til å identifisere hvilke lag og aktiviteter som tilhører ulike faser. Det å skille stratigrafiske enheter fra hverandre er ofte problematisk, men det er opplevelsen av *forskjell* mellom to ulike avsetninger som skaper stratigrafi. Dette subjektivitetsprinsippet gjelder også i prosessen hvor avsetningene settes sammen til en stratigrafisk sekvens. Usikkerhet og uenighet er tilstede hele veien, og to arkeologer har gjerne forskjellige syn både i felt og ved etterarbeidet. Forståelsen av de stratigrafiske forholdene og en lokalitets kompleksitet, er avhengig av narrativitet og fortolkning (Solli 1986, Hodder 1999:119). Den fortolkningen vi tillegger en lokalitet, og vår etterfølgende framstilling av denne tolkningen avhenger av vår fortolkningsevne og narrativitet (gjenfortellelsesevne).

3.5. Oppsummering

Den arkeologiske stratigrafien har sitt utspring i geologisk stratigrafi, men arkeologisk stratigrafi er delvis skapt av menneskelige handlinger, og dermed ikke *direkte* gjenstand for geologisk-stratigrafiske prinsipper. Grunnprinsippet i arkeologisk stratigrafi; *et gitt lag er yngre enn de lagene som ligger under, og eldre enn de lagene som ligger over*, gjelder ideelt sett ved alle arkeologiske lokaliteter. Det øverste laget inneholder i utgangspunktet gjenstander som er framstilt seinere enn de underliggende avsetningene. Hypotetisk venter altså avsetningene på å fjernes omvendt proporsjonalt med den kronologisk lagfølge. I praksis blir imidlertid både de arkeologiske gjenstandene som er deponert i jordmassene, og de komplekse stratigrafiske enhetene modifisert av mennesker og naturen over tid. Både menneskelige og naturlige hendelser produserer materielle spor i ulik grad, og derfor forutsettes kjennskap til ulike formasjonsprosesser ved stratigrafiske utgravninger.

Kjernen i den stratigrafiske metoden er å *dekonstruere* en arkeologisk lokalitet til stratigrafiske enheter og kontekster. Disse enhetene og kontekstenes fysiske utseende, romlige utbredelse og kronologiske relasjoner skal dokumenteres, og dokumentasjonen foregår gjennom ulike skjema, tegneark, og matriser. Jeg har ovenfor trukket fram Harris-matrisen, som kan illustrere forholdet mellom stratigrafiske enheter (kulturlag, grøfter, bygningsrester o.l.) på tre måter: Yngre enheter over eldre, samtidige enheter eller enheter uten en direkte stratigrafisk sammenheng.

4.0. Mellomalderarkeologi

Forståelsen av arkeologiske lokaliteter, stratigrafiske prinsipper og stratigrafisk metode er på samme måte som generelle oppfatninger av tid sentral i arkeologifaget. I dette kapitlet vil jeg gå videre ved å ta for meg den delen av arkeologifaget som retter seg mot mellomalderen. Kapitlet retter seg mot mellomalderarkeologi i Norge, og tar for seg spørsmålene: Hvordan oppstod interessen for perioden? Hvem forvalter kulturminnene fra perioden? Hvordan er forholdet til andre grener av arkeologien? Hvordan er forholdet til historiefaget og de skriftlige kildene?

4.1. Norsk Mellomalderforskning

Mellomalderarkeologiens oppkomst kan spores i romantikken. På denne tida var søken etter mellomalderen synonymt med søken etter nasjonal identitet, og fedrelandets storhetstid skulle påvises gjennom historieskrivning, monumenter og stilarter. Mellomalderperioden som tidligere hadde betegnet nedgang og forfall ble nå positiv og forbilledlig.

Forklaringen på den voksende interessen for mellomalderen og materielle spor fra perioden kan ligge i søken etter nasjonale særtrekk og nasjonens opprinnelse, og interessen blir forklart som en politisk funksjon i oppbygningen av nasjonalstaten (Dahl 1989:117-118). Det samme skjedde bl.a. i Hellas og Italia med deres bruk av forhistorien (Andrén 1997:20), men her var det andre perioder som ble viktige. Framveksten av nasjonalstaten Norge, unionsoppløsningen fra Danmark og seinere fra Sverige, førte til et behov for en egen historie. Med nasjonalromantikken ble studiet av fortiden og jakten på det *norske* i folkets historie en viktig brikke i nasjonsbyggingen. Mellomalderen hadde på mange måter vært en storhetstid for Norge som kongedømme, og det var i denne tiden landet sist hadde vært et uavhengig rike. Slik kunne dermed studiet av perioden bidra til å framheve nasjonal identitet og egenart i forhold til nabolandene.

Her til lands avløser mellomalderen jernalderen som periode, og skillet forsvares ved innføringen av kristendommen, samlingen av Norge og opphøret av vikingtoktene. Norge blir nå på en ny måte del av det kulturelle Europa.

4.1.1. Fra monumentalarkitektur til kulturlag (1700-1950)

Allerede på 1700-tallet kan vi spore en stigende interesse for kulturminnene fra mellomalderen. Oppmerksomheten rettet seg i første rekke mot monumentalarkitekturen, men det ble også gjennomført enkelte utgravinger. En av de tidligste “utgravningene” foregikk angivelig i 1656 da en 16-årig student skal ha funnet Sigurd Jorsalfars grav i Hallvardskirken i Oslo (Traaholt 1996:43). I 1760 ble “*Det Trondhjemske Selskab*” stiftet, og denne institusjonen ble seinere “*Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*”. Et resultat av selskapets arbeid er “*Vitenskapsmuseet*” i Trondheim (Trøim 1999:21).

Den første *vitenskapelige utgravingen*¹⁹ ble utført av Gerhard Schøning på Herlaugshaugen på Leka i 1775 (Hougen 1954:30). Schøning reiste rundt i landet og dokumenterte kulturminner fra mellomalderen, og disse registreringsreisene la et viktig grunnlag for den seinere mellomalderarkeologien (Lidén 1991:16). Først i 1807 ble det opprettet et organ som rettet seg mot kulturminner: “*Den Kongelige Komission til Oldsagernes Opbevaring*”. Kommissjonen samlet inn opplysninger om kulturminner, og opplysningene skulle inngå i et framtidig Oldnordisk museum (Trøim 1999:21).

I 1844 ble “*Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring*” stiftet, denne foreningen var forløperen til Riksantikvaren. Maleren Johan Christian Dahl var aktiv i opprettelsen av foreningen, noe som i første rekke skyldtes hans sterke bånd til Tyskland. I Tyskland ble det nemlig på 1800-tallet stiftet flere fortidsminnesmerkeforeninger, og Dahl brakte med seg denne modellen til Norge (Trøim 1999:27). Den norske foreningens hovedinteresse var tidligst rettet mot mellomalderens monumentalarkitektur (Trøim 1999:22), og i regi av foreningen ble de første organiserte undersøkelser av kulturminner fra mellomalderen gjennomført. Det ble f.eks. utført utgravinger av Klosterruinene på Hovedøya i Oslofjorden fra 1845-46 hvor arbeidet ble ledet av arkitekt Nebelong (Lidén 1991:31, Traaholt 1996:43).

Nicolay Nicolaysen ledet Fortidsminneforeningen fra 1852-1899 (Andersson 1993:9), og ble ansatt som statens antikvar fra 1860, stillingen lå under foreningen. Som statens antikvar utførte Nicolaysen flere arkeologiske undersøkelser: “Hans endrede arbeidsoppgaver ga ham muligheten til å utvide rammen for det antikvariske arbeidet. Det er interessant at han i denne situasjonen velger å gå i gang med arkeologiske

¹⁹ Med vitenskapelig utgraving mener jeg arkeologiske undersøkelser som følger visse metoder, forarbeid, utgraving, dokumentasjon og ivaretagelse av et gjenstandsmateriale.

feltundersøkelser; de første årene spesielt utgravinger av middelalderske kirker og klosteranlegg (...) men fra 1867 av også utgravinger av forhistoriske gravhauger” (Lidén 1991:41).

På denne tiden ble det utført relativt få utgravinger, det største hinderet var trolig økonomiske begrensninger, en situasjon som førte til at bygge- og pløyearbeid ble utført uten fagfolk tilstede. Sannsynligvis har et stort arkeologisk materiale gått tapt i denne perioden, men Nicolaysens innsats i denne sammenhengen var viktig, han undersøkte bl.a. rundt 1400 gravhauger (Trøim 1999:36). Likevel var de stående monumentene og deres estetiske utseende den største attraksjonen fra mellomalderen (Andrén 1997:39), en oppfatning som på sett og vis gjorde arkeologiske utgravinger overflødige.

Byggingen av jernbanenettet på slutten av 1800-tallet skulle vise seg å få stor betydning for mellomalderarkeologien. De arkitektene som var tilknyttet jernbanebyggingen ble pålagt å holde utkikk etter kulturminner i de avdekkede massene, og kulturminner som dukket opp skulle rapporteres (Andersson 1993:12). Det kom fram et betydelig arkeologisk materiale under disse arbeidene, men den store interessen for monumentalarkitektur i begynnelsen av det 20. århundret satte likevel enkeltgjenstander og løsfunn i bakgrunnen. Arkitektenes interesse rettet seg tross alt i første rekke mot arkitekturen og bygningers utseende. Etterhvert ble man imidlertid også klar over at monumentene fortalte en historie, og restaureringer, bygningshistorie og bygningenes funksjon ble sentralt (Andrén 1997:40).

Parallelt med dette var det likevel enkelte som etterlyste kunnskap om *hverdagen* i mellomalderen, om menneskene og dagliglivet, bl.a. Koren-Wiberg som i 1908 skrev:

“Mens minderne om den norske oldtidskultur er bleven forholdsvis rig gennem mangeaarige undersøgelser og videnskabeligt arbejde, og mens vor arkæologi gjør fremskridt - takket være videnskabsmænd som professor GUSTAFSON, N. NICOLAYSEN, O. RYGH, LORANGE og dr. SHETELIG - er kundskaben om vore middelalderlige forhold endnu dunkel paa mange punkter og sagte fremadskridende. Oldtiden belyses ved museernes righoldige samlinger, som giver talende billeder paa forfædrenes daglige liv og virke, - vi har fund i smaat og i stort lige fra værktøi, vaaben og husgeraad til vikingeskibene. Middelalderen belyses derimod kun sparsomt af de forhaandenværende overleveringer - naar undtages paa det kirkelige omraade - og optrækningen af middelalderens store og fortløbende linjer bliver derfor ikke altid tilfredsstillende” (Koren-Wiberg 1908:148).

Koren-Wiberg etterlyste en dypere forståelse av *forholdene* i mellomalderen, og ønsket i større grad å rette arkeologiske undersøkelser mot perioden. Etter 1920 økte innsamlingen av gjenstandsfunn, og i 1933 ble det utgitt et sentralt verk som systematiserte det innsamlede gjenstandsmaterialet: Sigurd Griegs publikasjon "*Middelalderske byfund fra Bergen og Oslo*" (Grieg 1933) presenterte mellomalderfunnene fra Oslo og Bergen i samlet form. Boken var en ren materialpresentasjon, med dateringer støttet av Koren-Wibergs brannlagskronologi²⁰ (Lunde 1991:25).

På tross av Griegs og Koren-Wibergs interesse for livet i mellomalderen, var flertallet fortsatt opptatt av bygningshistorie og arkitektur. Gerhard Fischer var arkitekt og dermed først og fremst opptatt av *bygningene* fra mellomalderen, men han utformet også enkelte utgravings- og dokumentasjonsmetoder; f.eks. beskrivelse av enkeltmonumenter, oppmåling, rutesystem²¹ og kartlegging av funn. Øyvind Lunde har hevdet at norsk mellomalderarkeologi fram til 1950-tallet personifiseres gjennom Fischer (Lunde 1977:12, 1992:38). I 1938 ble Fischer ansatt som konservator ved Universitets Oldsaksamlings mellomalderavdeling (Trøim 1999:131). Fischers sentrale rolle innenfor mellomalderarkeologien har ført til at store mengder av dokumentasjonsmaterialet etter hans undersøkelser er bevart, bl.a. dagbøker, fotografier, tegninger og kart over konstruksjoner.

4.1.2. Tiden etter 1951

"I hele dette århundret er det gravet omkring i byer og bygder, men det er først etter siste krig, ved utstrakte gravninger i Europas ruinhauger at den systematiske, vitenskapelig funderte middelalderarkeologi har slått gjennom. Det er derfor tale om en ny disiplin og et tildels lite gjennomarbeidet funnstoff" (Herteig 1969:57).

Fram til 1950-tallet ble det fokusert hovedsakelig på monumentale byggverk gjennom arkitektens, kunsthistorikerens eller historikerens problemstillinger, mens mindre oppmerksomhet rettet seg mot den materielle kulturen og kulturhistoriske problemer (Herteig 1991:7). Tidlig på 1950-tallet ble det imidlertid gjennomført mindre utgravninger

²⁰ Brannlagskronologi anvendes som hjelpemiddel i dateringen av kulturlag fra mellomalderen ved å kombinere skriftlige kilder som forteller om brannene, og de fysiske sporene etter brannene; brannlagene.

²¹ Rutesystemet ble anvendt av Anders Nummedal allerede i 1912; "Mose- og lynglaget maatte vi selvfølgelig først ta bort, og da det var gjort, inndelte vi utgravingsfeltet i ruter paa 1m²" (Nummedal 1913:7).

av “urbane” bosetningsområder (rapporter i Topografisk Arkiv, Trondheim) uten en slik monumentalarkitektur, eksempelvis kjøpstedene Veøy og Borgund i Møre og Romsdal. Gjennombruddet for norsk byarkeologi blir likevel knyttet til gravningene på Bryggen i Bergen²² (Lunde 1977:12). Disse utgravningene pågikk fra 1955-1968 og omfattet undersøkelser av både kulturlag, gjenstander og konstruksjoner. Et stort materiale ble gravd fram, dokumentert og samlet inn, og for første gang fikk *gjenstandene* betydning i seg selv. Nytt var også anvendelsen av den stratigrafiske metoden. I ettertid har Bryggengravningene hatt betydning både i et norsk, skandinavisk og europeisk perspektiv.

Byutbyggingen skjøt fart i etterkrigstiden, og som en konsekvens ble det fra 1970-tallet gjennomført store arkeologiske utgravninger i flere norske mellomalderbyer. Undersøkelsene var rettet mot byenes bebyggelsesstruktur, topografi, funksjon og strandlinjenivå. Det pågikk store utgravninger i Oslo, Tønsberg, Trondheim og Bergen, og disse utgravningene ble stort sett finansiert av det offentlige, dvs. tiltakshaver som måtte betale for utgravningene. Det var også denne tids byutgravninger som la grunnlaget for opprettelsen av Riksantikvarens utgravingskontor i byene.

De fleste bygravningene i Europa er, som i Norge, utført etter storbranner eller som følge av utbyggingsarbeid, med enkelte unntak av forskningsgravninger. I 1982 var 90 % av alle arkeologiske utgravninger nødgravninger, det vil si gravninger som utføres for å imøtekomme ulike virksomheter, f.eks. veiarbeid eller utbygging (NOU 1982:62).

4.2. Mellomalderarkeologiens organisatoriske oppbygging

“(…) en særskilt norsk middelalderarkeologisk skole: en sterk empirisk og til store deler forvaltningsstyrt orientert forskningstradisjon, som utviklet avanserte undersøkelses- og dokumentasjonsmetodiske instrumenter, men som handlet uten teoretisk forankring og dermed uten et perspektiv som løftet materialanalysene over det eksemplariske og uangripelige `kjeldestrevet`” (Christophersen 1992a:3).

Forvaltningsstrukturen og kulturminnevernet har betydning for utføringen av mellomalderarkeologien. Ved å skissere utviklingen av organisasjonenes oppbygging kommer jeg også inn på de tre gravningene jeg skal ta opp i kapittel fem. Forvaltningen har

²² Jeg vil gå ytterligere inn på disse gravningene i kapittel 5.

endret seg i takt med lovgivningen, og dette har igjen påvirket mellomalderarkeologiens praksis.

4.2.1. Fram til 1950

Både kulturminnevernets struktur og ansvarsfordelingen innenfor forvaltningen har endret seg gjennom tiden. På 1800-tallet var arkeologien nært knyttet sammen med bygningsvernet, og kulturminnene ble vernet gjennom bestemmelser i andre lover. Både “*Lov om Veivæsenet*” av 1851, og “*Lov om Kirker og Kirkegårde*” av 1897 inneholdt paragrafer som omhandlet kulturminner eldre enn reformasjonen (Trøim 1999:24): Paragraf 29 i “*Lov om Veivæsenet*” skulle forhindre at kulturminner gikk tapt ved veiarbeid, mens paragraf 21 i “*Lov om Kirker og Kirkegårde*” forbød riving, bygging og ombygging av kirker (ibid.).

Med innføringen av “*Lov om fredning og bevaring af fortidslevninger*”, 13. juli 1905, skilte imidlertid arkeologi og bygningsvern lag. *Løse* kulturminner fra oldtiden og mellomalderen ble forbudt utført av landet, mens *faste* kulturminner fra oldtiden og mellomalderen automatisk ble fredet. De fem arkeologiske museene²³ fikk ansvar for kulturminner eldre enn reformasjonen (med unntak av faste kulturminner fra mellomalderen), arkeologiske utgravinger og innsamlingen av arkeologisk materiale, mens Fortidsminneforeningen stod ansvarlig for de faste kulturminnene fra mellomalderen (stående kirker, ruiner etc.)

Riksantikvarembetet ble opprettet i 1912, og først ansatt i denne stillingen var arkitekt Hermann Major Schirmer (Lidén 1991:59). Riksantikvarens oppgave ble å verne om mellomalderens kulturminner: ruiner, kirker og andre stående bygninger i offentlig eie (Lidén 1991:62-65), et ansvar som tidligere hadde tilhørt Fortidsminneforeningen. Denne ansvarsfordelingen fungerte stort sett uendret fram til 1951 (Trøim 1999:67).

²³ Bergen, Oslo, Stavanger, Tromsø og Trondheim

4.2.2. 1950-1978

Kulturminnevernet ble etterhvert forsterket og rettet seg mer mot forvaltning. I 1951 kom den en ny "Fornminnelov" som også påvirket mellomalderarkeologiens praksis:

"Etter at loven av 1951 trådte i kraft, organiserte Riksantikvaren arkeologiske undersøkelser i en rekke kirker og, i samarbeid med Historisk museum i Bergen, også den første store byutgraving på Bryggen i Bergen hvor moderne stratigrafisk utgravingsmetodikk ble tatt i bruk. Disse arbeidene ga støtet til at en helt ny arkeologisk disiplin - middelalderarkeologien - utviklet seg" (Lidén 1991:87).

Fra 1950-tallet ble ansvarsfordelingen mellom Riksantikvaren og landsdelsmuseene utsatt for kritikk (Lunde 1992:40). Kritikken rettet seg mot den kunstige todelingen mellom utgravingene og etterarbeidet, en todeling som oppstod ved at utgravingene av mellomalderlokaliteter ble utført av Riksantikvaren, mens gjenstandsmaterialet fra de samme utgravingene ble oppbevart i landsdelsmuseenes magasiner. Etterarbeidet var ikke inkludert i budsjettene, noe som gjorde skillet enda større; det arkeologiske materialet ble plassert i magasinene uten planer for videre behandling. Det kan i ettertid synes som om det viktigste ble å gjennomføre utgravingene, etterarbeidet ble utsatt og ingen resultat ble tilgjengelig. De mange og store utbyggingene i byene må ta en stor del av skylden for dette. Store utgravinger ble satt igang med ulike byggeprosjekt som pådrivere i bakgrunnen, og situasjonen tvang arkeologene til å gjennomføre utgravingene på beste måte. På denne tiden var "den beste måte" ensbetydende med å samle inn mest mulig materiale. Revisjonen av loven i 1951 hadde ikke ført til konkrete tiltak for å unngå slike situasjoner, og ansvarsfordelingen forble uendret. Situasjonen førte til påstander om at museene burde ha ansvaret for all arkeologi (Lunde 1986:4), noe som imidlertid ikke ble gjennomført.

I 1967 ble en komité nedsatt for å utarbeide forslag til endringer av kulturminneloven. Målet var å forandre ansvarsfordelingen, og et viktig punkt var å klargjøre hvem som skulle stå økonomisk ansvarlig for arkeologiske utgravinger (Trøim 1999:104). Komiteen bestod av Odmund Møllerop ved Stavanger museum, Anders Hagen og Asbjørn Herteig ved Historisk Museum, Universitetet i Bergen, Sverre Marstrander ved Videnskapsselskapets museum i Trondheim og Arne Skjølsvold ved Universitetets Oldsaksamling (Trøim 1999:101). I mars 1970 framla komiteen forslag til bestemmelser om ny lov om kulturminner.

Parallelt med dette arbeidet ble det opprettet en arkeologstilling hos Riksantikvaren med ansvar for stående bygninger og ruiner fra kirker, klostre og borger (Lunde 1992:40). Øyvind Lunde var den første arkeologen i stillingen, og legger ikke skjul på at stillingen var belastet med liten støtte og aksept fra det øvrige faglige miljø: “Jeg var glad for å ta utfordringen, men forsto snart hvor omstridt arbeidsområdet var” (Lunde 1992:40).

Etterhvert som flere utbyggingsprosjekter truet mellomalderens kulturlag i byene økte behovet for fagfolk, og det ble ansatt flere arkeologer ved utgravingskontorene. Etter 1970 etablerte Riksantikvaren utgravingskontor henholdsvis i Oslo, Trondheim, Tønsberg og til slutt Bergen. Riksantikvaren var fortsatt ansvarlig for utgravingene, mens landsdelsmuseene hadde ansvar for oppbevaringen av funnene. Hverken Riksantikvaren eller landsdelsmuseene hadde utviklet metoder for å ta imot store funnmengder, og magasinsamlingene økte i omfang. Etterarbeid og funnbehandling var fortsatt ikke inkludert i budsjettene, en mulig konsekvens av at budsjettet ble fastlagt av Riksantikvaren som igjen hadde liten oversikt over funnene som kom inn til museene. Misforholdet mellom de tilgjengelige utgravingsressursene og den begrensede gjenstandsforskningen er en viktig faktor til at landsdelsmuseenes magasiner ble fylt opp.

Fram til 1972 lå Riksantikvaren under Kirke og Undervisningsdepartementet, men etter at Miljøverndepartementet ble opprettet ble Riksantikvaren overført hit. I 1977 ble det etablert en arkeologisk avdeling hos Riksantikvaren, en “Fornminneseksjon” med ansvar for budsjett og frigivingsmyndighet.

4.2.3. 1978 – i dag

Det hadde lenge vært enighet om at lovverket burde revideres (jf. komitéen av 1967), og ønsket var *ett* samlet lovverk som kunne erstatte både “Lov um bygningsfredning frå 3. desember 1920” og Fornminneloven av 1951. “Lov av 9. Juni 1978 nr 50 om kulturminner” slo sammen disse lovene og trådte i kraft fra 15. februar 1979. Spesielt lovens fjerde paragraf var avgjørende betydning for mellomalderarkeologien:

§4. Fredede faste fornminner.

Følgende faste fornminner fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) er fredet:

a. Boplasser, huler, hellere med spor etter folk som har holdt til eller arbeidet der, hus- eller kirketufter, kirker, hus og bygninger av alle slag, og rester eller deler av dem, gårdshauger, gårds- og tunanlegg og andre bebyggelseskonstruksjoner som stapelplasser og markeds plasser, byanlegg og liknende eller rester av dem (Lov om kulturminner av 9. Juni 1978:10).

Denne paragrafen definerte den *kartfestede mellomalderbyen* og *kulturlag* fra mellomalderen som kulturminner, og disse fikk nå krav på like godt vern som kirke- og klosterruiner. Forskriftene til den nye loven overførte ansvaret for mellomalderens kulturminner fra Riksantikvaren til landsdelsmuseene med unntak av: “faste fornminner fra middelalder for så vidt gjelder kirker, klostre og andre kirkelige anlegg, borger og befestninger, byanlegg og rester av slike og stående bygninger av alle slag, samt fornminner etter §5” (1978:17). Dette hadde f.eks. betydning for byarkeologien i Bergen: Her som ellers falt ansvaret for byarkeologien formelt på Riksantikvaren, og dermed trakk Historisk museum seg ut (Myrvoll 1991:69). Riksantikvaren var imidlertid ennå ikke representert i Bergen, noe som i praksis førte til at byarkeologien her ble overlatt til seg selv uten tilsyn. Behovet for en egen representant fra Riksantikvaren resulterte i opprettelsen av et engasjement i 1980, og videre ei fast stilling i 1981. I 1981 ble også Riksantikvarens utgravingskontor etablert i Bergen (Weber 1994:15).

Et annet konkret eksempel på den problematiske ansvarsfordelingen mellom Riksantikvaren og landsdelsmuseene er Storvågan ved Kabelvåg i Lofoten. Her ble et stort kulturlagsområde²⁴ fra mellomalderen kartlagt, men kulturminneloven førte til uklarheter om hvorvidt det faglige ansvaret lå hos Tromsø museum eller Riksantikvaren. I brev til grunneierne i Storvågan skriver Reidar Bertelsen: “Etter den nye fredningsloven, “lov av 9.juni 1978 nr. 50 om kulturminner” og forskrifter til nevnte lov gitt ved kongelig resolusjon 9. februar 1979, er det uklart om det er Riksantikvaren eller Tromsø museum som er fagmyndigheten i dette tilfellet” (Bertelsen 1980). Utgangspunktet for denne usikkerheten var diskusjonen om hvorvidt kulturlagsområdet i Storvågan skulle oppfattes som byanlegg etter kulturminnelovens §4. Samme problematikk var også aktuell for gravningene på Veøy og Borgund i Møre og Romsdal. Loven fastslo dessuten at tiltakshaveren skulle finansiere arkeologiske undersøkelser: “Utgifter til særskilt gransking av automatisk fredete kulturminner eller særskilte tiltak for å verne dem på grunn av tiltak som nevnt i §§ 8 og 9, bæres av tiltakshaveren.” (§10). Dersom utgravingskostnadene er urimelig høye kan imidlertid det offentlige bidra med støtte: “Når særlige grunner foreligger, kan departementet fastsette at utgiftene helt eller delvis skal dekkes av staten” (ibid.).

²⁴ Vil bli behandlet i kapittel 5.3.

I 1988 ble kulturminnevernet omorganisert, noe som resulterte i en ny fordeling mellom Miljøverndepartementet, Riksantikvaren og landsdelsmuseene. Riksantikvaren ble omgjort til direktorat under Miljøverndepartementet fra 1. juli og fikk dermed ansvar for hele kulturminnevernet. I 1990 ble så deler av Riksantikvarens ansvar overført til fylkeskommunene, samt landsdelsmuseene. Fylkeskommunene ble ansvarlig for kulturminnene innenfor fylket, forberedelsen av frednings saker for Riksantikvaren og fikk dessuten selv fullmakt til midlertidig fredning. Landsdelsmuseene skulle administrere utgravinger og undersøkelser av arkeologiske kulturminner. En ytterligere omorganisering av Riksantikvaren i 1994 satte funnbehandling, dokumentasjonsmateriale og publisering på dagsorden. Dette året ble dessuten Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) opprettet, som en del av stiftelsen NINA•NIKU. NIKUs ansvar var å drive oppdragsforskning omkring konsekvensutredninger og restaureringer. Ønsket var “å kunne samle de tjenesteytende deler av kulturminnevernet og den kunnskapsproduserende virksomheten i én enhet” (Myklebust 1999:23). Stortinget hadde egentlig bestemt av NIKU ikke skulle utføre utgravinger, dette skulle utføres av landsdelsmuseene.



Figur 8: Feltarbeidet er over – hva nå?
(Meta 1980:4. Tegnet av Claes Wahlöö).

Endringene i kulturminnevernet kan delvis tolkes som et resultat av 1980-årenes diskusjoner rundt masse materialet og publiseringsproblematikken. Deler av denne diskusjonen pågikk i tidsskriftet *Meta*²⁵, og situasjonen ble på et tidspunkt illustrert med en oppgitt arkeolog ved skrivebordet, enorme mengder materiale fra sesongens feltarbeid, og uten program for etterarbeid eller behandling av materialet (figur 8).

Norsk offentlig utredning (NOU) fra 1982 trekker igjen fram disse problemene og peker på at det fortsatt ikke var satt igang konkrete tiltak for å lette på situasjonen

²⁵ ”Tidsskrift for Medeltidsarkeologi” – utgis i Lund, Sverige

(1982:62-63). I denne sammenheng synes det passende med et sitat av Arne B. Johansen fra 1984: “Intet materiale er noe mer enn resultatet av bestemte aksiomers bruk” (Johansen 1984:37). Det rådende “aksiom” på denne tiden var nemlig å ta vare på så mye som mulig, og å dokumentere mest mulig. Dette resulterte i en opphopning i museenes magasin og arkiv; “Museerna har fyllts av dokumentationsmateriale och en oöverskådlig mängd av fynd” (Andrén 1986:259). Samtidig som funnmengden økte; ble et stort dokumentasjonsmateriale i form av notater, tegninger og fotografier samlet i museenes topografiske arkiver. “Tror man at neste generasjons forskere skal oppdage noe på våre tegninger som vi selv ikke la merke til da vi tegnet dem?” (Johansen 1982:220) (figur 9).



Figur 9: “Materialberget”. Dokumentasjonen fra en utgraving kan bli meget omfattende... (Lunde 1986:18)



Figur 10: Kulturminneforvaltningen i dag
(www.riksantikvaren.no/kulturminneforvaltningen)

I dag er ansvaret for mellomalderarkeologien fordelt mellom flere institusjoner:

Miljøverndepartementet er høyeste instans for det lovregulerte kulturminnevernet (NOU 1982:27, mens Riksantikvaren fungerer som direktorat ved Miljøverndepartementet (figur 10).

Arkeologisk Museum i Stavanger ligger under Kulturdepartementet, mens de andre fire landsdelsmuseene har status som universitetsmuseum og

er knyttet til Kirke-, Forsknings- og Undervisningsdepartementet. Ved at Riksantikvaren innehar det formelle ansvaret for mellomalderens kulturminner, mens landsdelsmuseene oppbevarer materialet etter mellomaldergravinger oppstår et skille mellom forskning og forvaltning som svekker arkeologien som helhet. Jeg vil imidlertid hevde at det er for enkelt å gi ansvarsfordelingen og skillet mellom forskning og forvaltning skylden for opphopningen av gjenstandsmaterialet. Ved Arkeologisk Museum i Stavanger er forvaltning og forskning samlet; ansvaret for utgravningene og oppbevaringen av funn tilhører samme institusjon, men på tross av dette oppstår det en opphopning av funn samt en mangel på publikasjoner. Dermed kan forklaringen delvis også finnes i andre faktorer, som f.eks. utgravningenes omfang.

Det synes å være flere praktiske likheter mellom dagens store flategravinger og 1970- og 1980-tallets bygravinger og opphopningen av masse materialet fra mellomalderen: Gjennom de siste 10 årene er det f.eks. undersøkt en rekke gårdsanlegg fra jernalderen, hovedsakelig i Rogaland. Bygrensene utvider seg stadig og det bygges boligområder på beitemarker og jordbruksområder som var bebygd i jernalderen. Utbyggingen tilsvarer på mange måter de store bymoderniseringene på 1970-tallet, men arkeologien og forvaltningen har endret seg til det bedre, og i dag er etterarbeidet inkludert i gravebudsjettene. Problemene knyttet til store materialmengder synes imidlertid fortsatt i mange tilfeller å være uløste.

4.3. Mellomalderarkeologiens forskningsområde

“Is historical archeology a succesfull endeavor? Discussion of this question is usually deflected by two obstacles of our own making which must be pushed aside. The first impediment is the “P-P-P-P complex,” an acronym for the “Pseudo-Processual Progress Proffered by Prehistorians” (Schuyler 1988:36).

Mellomalderarkeologien faller på mange måter mellom forhistorisk arkeologi og historiefaget, og disiplinen blir av enkelte beskyldt for å lide av en mangel på identitet og av kompleksitet i forhold til resten av arkeologifaget (Andrén 1988:15, Ekroll 1992:17, Olsen 1992:22). “Många forhistoriske arkeologer oppfattar de historiska arkeologierna i första hand som laboratorium och testområde för deras metoder” (Andrén 1997:112). Et slikt mindreverdighetskompleks kan bunne i tanken om at forhistorikere benytter seg av mer avanserte metoder enn mellomalderarkeologer (Orser 1996:14). Det blir også pekt på

mellomalderarkeologiens tendens til å forholde seg passiv og plukke opp teorier fra forhistorikerne (Bertelsen 1992:13, Orser 1996:149).

En omdiskutert problemstilling har vært hvorvidt mellomalderarkeologien burde skilles ut som en egen arkeologisk disiplin. Er prinsippene som avgrenser faget så grunnleggende at disiplinen bør skilles fra forhistorisk arkeologi? Også denne diskusjonen har pågått i tidsskriftet *Meta* gjennom tema som forholdet mellom skriftlige kilder og arkeologi, masse materialet, representativitet og arkeologi og historie: “Alle abonnenter af tidsskriftet [sic!] vil vide, at et af de vedvarende temaer for debat har været den historiske arkæologis være eller ikke være. Kan og bør middelalderarkæologien forvandles til en historisk arkæologi, der omfatter både middelalderen og nyere tid, eller endog forvandles til en særlig arkæologi for alle tider og områder med skrift, altså helt på tværs af middelalderen og Europa?” (Wienberg 1999:6). *Meta* nr. 4 i 1992 omhandlet i sin helhet status for mellomalderarkeologien i Norge. De fleste som uttaler seg her argumenterer *mot* en mellomalderarkeologi som skiller seg fra arkeologien forøvrig (f.eks. Christophersen 1992a:7, Bertelsen 1992:9, Olsen 1992:20 og Lunde 1992:43). På tross av forskjeller i de arkeologiske lokalitetenes fysiske utforming, mellomalderens nærhet i tid og bevaringen av gjenstandsmaterialet, er metodene som anvendes på de fleste arkeologiske undersøkelser i prinsippet de samme, uavhengig av perioden som undersøkes. På lokaliteter fra mellomalderen er det generelt bevart større mengder organisk materiale, og kulturlagene er vanligvis tykkere enn på forhistoriske lokaliteter, men ved alle utgravinger blir det utført individuelle metodiske tilpasninger, også på lokaliteter fra samme periode. De samme redskapene anvendes, dokumentasjonsrutinene er ofte felles, og gravemannskapet har stort sett gått gjennom samme utdanning. Både forhistorisk arkeologi og mellomalderarkeologi benytter seg dessuten av analogier. Arkeologien er avhengig av analogier for å kunne tolke materiell kultur. Forskjellen ligger i analogienes forhold til det arkeologiske materialet. For mellomalderarkeologien er de skriftlige kildene ofte samtidige tekster, som supplerer det arkeologiske materialet på en annen måte enn i forhistorisk arkeologi hvor analogiene vanligvis er yngre enn det arkeologiske materialet (Andrén 1997:136-140, Nordeide 1997:49).

Det kan synes som om mellomalderarkeologiens nærhet i tid påvirker dens forhold til teori. Arkeologifaget skiller seg generelt fra historiefaget i kraft av sitt kildemateriale. Den materielle kulturen blir for arkeologene hva skrevne dokumenter er for historikerne

(Johnson 1999a:24). Mellomalderarkeologien ligger på flere måter i “grenseland mellom fagene”, ved å ha tilgang til både materiell kultur og skriftlige kilder. Anders Andrén karakteriserer dette som en av årsakene til mellomalderarkeologiens angivelige teorimangel (Andrén 1997:14). Tekster og de skriftlige kildene blir for mellomalderarkeologien hva teori er for den forhistoriske arkeologien.

Mellomalderarkeologien blir av enkelte historikere (f.eks. Sigurdsson 1991:155-159) kritisert for å unngå problemstillinger hvor gjenstandene knyttes til de øvrige delene av samfunnet. Arkeologien blir for snever når målet er at gjenstandene skal måles og veies, og resultatene skal publiseres (ibid.). Det var tendenser til en slik tilnærming særlig under de store utgravingene på 1970-tallet. *Målet* med arkeologien er ikke innsamlingen av gjenstandsmaterialet. Materialet skal hovedsakelig være et hjelpemiddel i arbeidet med å danne teorier om fortidige handlinger og mennesker bak handlingene. I dag jobber de fleste arkeologene med sammenhengen mellom materialet og det fortidige samfunnet, slik at materialet blir et middel i forskningen og ikke lenger et mål. Likevel kan denne kritikken i enkelte tilfeller være berettiget. Det forekommer situasjoner hvor materialet blir samlet inn, og så er det stopp, og da synes hensikten nettopp å være innsamling i stor målestokk uten noen videre plan for materialet.

Arkeologer velger ofte ut en mindre del av et større forskningsfelt, og jobber så isolert fra resten av feltet. Denne framgangsmåten har ført til at et begrenset materiale blir analysert, og som en reaksjon har syntesene vært etterlyst. Løsninger på hvordan syntesearbeidet kan gjennomføres har vært lite diskutert, men Axel Christophersen har nylig publisert en artikkel i denne sammenhengen (Christophersen 2000). Her argumenterer han for at et slikt syntesearbeid krever en nytenkning av den historiske arkeologiens grunnlag (Christophersen 2000:3), samtidig som slike synteser blokkerer for at historien kan framstilles som mangfoldig og flertydig (Christophersen 2000:7).

Det tidligere nevnte tidsskriftet *Meta* har vært et sentralt organ for den teoretiske diskusjonen innenfor mellomalderarkeologien. I 1998 ble det utført en trendanalyse av nordiske tidsskrift og analysen viste at 67% av artiklene i *Meta* omhandlet metode og teori (Berglund et al. 1998:86). *Meta* har siden begynnelsen av 1980-tallet strebet mot å fremme den teoretiske diskusjonen, og dette kan tolkes som en måte å fokusere på problemområdet.

Det er stort sett enighet om mellomalderbegrepets iboende kronologiske avgrensning (Olsen 1992:18, Øye 1992:51), en avgrensning som imidlertid har lokale og regionale variasjoner. Inngangen til mellomalderen i Norge faller sammen med slutten av vikingtida og de store samfunnsendringene som skjer rundt år 1000, mens mellomalderen ellers i Europa innledes av Romerrikets undergang. For hele Skandinavia skiller innføringen av skrift, kristendom, kongemakt og markedsøkonomi den historiske arkeologien fra den forhistoriske (Wienberg 1988:36). I et større perspektiv er mellomalderen altså ingen entydig periode, og avgrensningen av faget avhenger først og fremst av geografisk ståsted. Her til lands er det først og fremst tilstedeværelsen av skriftlige kilder som skiller mellomalderarkeologien fra forhistorisk arkeologi.

4.3.2. Forholdet til skriftlige kilder

Det er ofte nødvendig i arkeologifaget å søke hjelp fra andre fag både når det gjelder teori og metode, dette viser seg bl.a. gjennom mellomalderarkeologiens situasjon med hensyn til det skrevne kildematerialet: Mellomalderperioden kan utforskes ut fra andre kilder enn de rent arkeologiske²⁶, men hverken skrevne kilder eller materiell kultur forteller noe av seg selv. Det er vi som tilfører mening gjennom våre *valg* av materiale og metode, og i dette valget er våre problemstillinger og vårt teoretiske rammeverk avgjørende. Hvordan forskerne velger å benytte seg av disse andre kildene varierer, og jeg vil nedenfor skissere to ulike tilnæringsmåter til skriftlige kilder:

- Birgitta Berglunds framgangsmåte er å først analysere og studere henholdsvis de arkeologiske og de historiske kildene hver for seg. Deretter blir kildetyperne sammenstilt for å gi et utfyllende bilde av fortiden og samfunnsforholdene (Berglund 1995:8). Kritikken mot denne framgangsmåten retter seg mot det å isolere de to kildetyperne fra hverandre. I hvilken grad er dette mulig?
- Sæbjørg W. Nordeide velger å vurdere *alle* mulige kildetyper før undersøkelsens start. All tilgjengelig informasjon bør benyttes for å forstå mest mulig rundt den arkeologiske lokaliteten (Nordeide 1997:52).

²⁶ F.eks.: Sagatekster, skaldekvad, norrøn mytologi, beskrivelser utenfra (f.eks. Adam av Bremen), lover, diplomer, tollregistre, høvisk litteratur, diplomatarium norvegicum (samling av gamle brev og dokumenter), Norges gamle love, landskapslover, Bjarkøyloven, Magnus Lagabøtes landslov av 1274, Byloven av 1276, og segl og mynter.

Disse synene representerer to ulike holdninger til skriftlige kilder. Tidligere erfaringer viser at for stor tro på de skrevne kildene i verste fall kan føre til tap av opplysninger og kunnskap (f.eks. bibelarkeologi, hauggravinger ut fra Snorres kongesagaer o.l.): De skriftlige kildene ble ofte brukt som fasit mens utgravingenes funksjon ble å bekrefte denne fasiten. En negativ følge ble at øvrig materiale ble oversett. Barker har uttrykt dette i det følgende. “Too often in the past, excavators had preconceived ideas about the structures they were looking for, and so ignored other evidence which, even if it did not stare them in the face, gave them a significant glance” (Barker 1993:159). Problemstillingene ble gjerne definert ut fra de skriftlige kildene, og ikke ut fra arkeologiske mål. Som en motreaksjon til en slik framgangsmåte, og for å unngå for sterke føringer på utgravingene ble det i en periode forsøkt tatt helt avstand fra de skriftlige kildene. Axel Christophersen uttrykker situasjonen med begrepet *Tekstens tyranni* (Christophersen 1992b:70, 1993:72), og stiller spørsmålet: I hvor stor grad skal vi la oss styre av teksten og de skriftlige kildene?

I nyarkeologien argumenterte man for det arkeologiske materialets objektive egenskaper, og de skriftlige kildene som var subjektivt ladet ble forsøkt unngått. Postprosessuelle arkeologer derimot hevdet at det arkeologiske materialet i like stor grad som de skriftlige kildene var subjektivt. Hvordan skal så forholdet mellom tekster og “ting” være? Bør tekster og gjenstander analyseres ut fra grunnleggende forskjellige metodiske og teoretiske innfallsvinkler, eller kan vi betrakte disse produktene som “like” siden begge er uttrykk for menneskelig handling? Hvis ikke, er det da gjenstandene eller teksten som skal ha forrang?

Christophersen ønsker å benytte seg av opplysningene skriftlige kilder kan tilby, men advarer samtidig mot å la disse kildene styre våre problemstillinger og hypoteser (Christophersen 1992:71). Skrevne kilder kan ikke *erstatte* materiell kultur, og hverken tekster eller materiell kultur er tilstrekkelig i tilfeller hvor en kildegruppe kan utfylle den andre. *Både* gjenstander og tekster tilbyr kunnskap som vi bør benytte oss av. Hvordan vi velger å gå fram er situasjonsavhengig: I enkelte tilfeller veier det arkeologiske materiale tyngst, mens det andre ganger kan være de skriftlige kildene. Vi er tross alt aldri upåvirket av historisk viten, og derfor bør vi benytte oss av denne kunnskapen. Skal vi benytte oss av de skriftlige kildene må vi samtidig innarbeide arbeidsmåter som tar hensyn til kildenes svakheter og styrker (Nordeide 1997:53). Den beste løsningen blir å akseptere

den utfordringen som skriftlige kilder tilfører faget, framfor å isolere mellomalderarkeologien fra andre disipliner.

Anders Andréns har bidratt til kildedebatten ved å bl.a. framholde at det som skiller arkeologiske kilder fra de skriftlige, er abstraksjonsnivået og intensjonene bak dem (Andrén 1985:9-19). Det arkeologiske materialet deles inn i to kildegrupper: “manifeste” og “latente spor”. De manifeste spor er “medvetna konstruksjoner”; kulturminner som bevisst er avsatt (f.eks. stående bygninger), mens de latente sporene defineres som “mer tilfälliga slumpmässiga rester” (gjenstander, kulturlag) (Andrén 1985:10). Ut fra Andréns synspunkt er manifeste spor umiddelbart tilgjengelige for tolkning, da disse er bevisst avsatt. Latente spor er derimot ikke et direkte resultat av bevisste handlinger og er derfor vanskeligere å analysere. En slik inndeling av det arkeologiske materialet er blitt kritisert av bl.a. Axel Christophersen og Sæbjørg Walaker Nordeide (se Meta nummer 1, 2 og 4, 1989), for å diskriminere de latente sporene i forhold de manifeste, en undergraving av masse materialet (Nordeide 1989b:46).

4.4. Oppsummering

Kapittel fire har omhandlet utviklingen og oppbygningen av mellomalderarkeologien i Norge, og gjennomgangen har vært rettet mot fagets praksis. Framveksten av et kulturminnevern på 1800 og 1900-tallet var knyttet til bevisstgjøringen av nasjonalstaten (Lidén 1991:103). Ved å trekke likhetstegn mellom menneskene i fortiden og menneskene i nåtiden argumenterte man for en sammenheng mellom historie, nasjon og folk.

Fram til 1950-tallet rettet undersøkelsene seg mot monumentalbygninger, byens alder og topografi, og ble stort sett utført av arkitekter. Etter 1950 fulgte imidlertid en periode hvor problemstillingene, arbeidsmetodene og tolkningsrammene ble utfordret av en ny generasjon fagfolk som betraktet både gjenstandsmaterialet og kulturlagene som informasjonsgivende. I forbindelse med byutviklingen på 1970-tallet økte behovet for arkeologisk ekspertise i byene. Det ble utført en rekke utgravinger av mellomalderske kulturlag rundt i Norge, og store funnmengder havnet i museenes magasiner.

Generell arkeologisk forskning og forvaltning har hatt betydning for utviklingen av mellomalderarkeologien, og bevaringsideologien i faget har endret seg i tråd med

samfunnets politiske og sosiale strømninger. Monumentalarkitekturen og kulturminner fra mellomalderen har lenge tilhørt forvaltningen og Riksantikvaren, og ikke forsknings- og undervisningsinstitusjonene (Christophersen 1992a:4). Den forhistoriske arkeologien derimot har vært landsdelsmuseenes og universitetsmiljøets ansvar. Ut fra en slik ansvarsfordeling skulle man forvente at Riksantikvaren også oppbevarte gjenstandene fra mellomalderen, men på tross av dette blir gjenstandsmaterialet fra mellomalderutgravninger oppbevart i landsdelsmuseenes arkiver og magasiner.

Til sist i denne delen diskuterte jeg de skriftlige kildene. Det er både fordeler og ulemper ved å benytte skriftlige kilder som hjelpemiddel i forskningen på mellomalderen: De skriftlige kildene kan gi sentrale opplysninger for tilretteleggelsen og gjennomføringen av utgravningene, samtidig som det er en fare for å bli styrt av de skriftlige kildene, og dermed bli blindet for alternative løsninger. Likevel vil jeg si meg enig i Nordeides påstand: “Jo mer vi vet om og rundt et kulturminne, jo bedre observasjoner, tolkninger og beslutninger kan vi gjøre” (Nordeide 1997:48). Jeg er av den oppfatning at de skriftlige kildene er en del av mellomalderarkeologien, og så lenge disse tas med i betraktning ut fra en god porsjon kildekritikk bør man være på trygg grunn.

5.0. Utgravingene

Så langt har jeg gått gjennom den arkeologiske lokaliteten (formasjonsprosesser, stratigrafi og fortolkning), mellomalderarkeologien, dens utvikling, oppbygging og forholdet til skriftlige kilder. De tidligere kapitlene skal vi nå knytte til et konkret materiale, nemlig tre utgravinger utført henholdsvis i Bergen, Trondheim og Kabelvåg i Lofoten. Jeg vil først gå gjennom utgravingene på Bryggen i Bergen (kap.5.1), en undersøkelse som har fått stor betydning både for den generelle utviklingen av byarkeologi og anvendelsen av stratigrafi. Deretter vil jeg redegjøre for utgravingene på Folkebibliotekstomta i Trondheim (kap.5.2) som også har vært viktig for forskningshistorien (Andersson 1993:15). Disse utgravingene foregikk i en seinere periode enn Bryggengravningene, og ble dessuten administrert på annet vis. Til sist har jeg valgt forskningsgravningene på mellomaldersamfunnet Vågar i Kabelvåg (kap.5.3), som gir et interessant sammenligningsgrunnlag. Dessuten har jeg selv deltatt ved utgravingene i Storvågan.

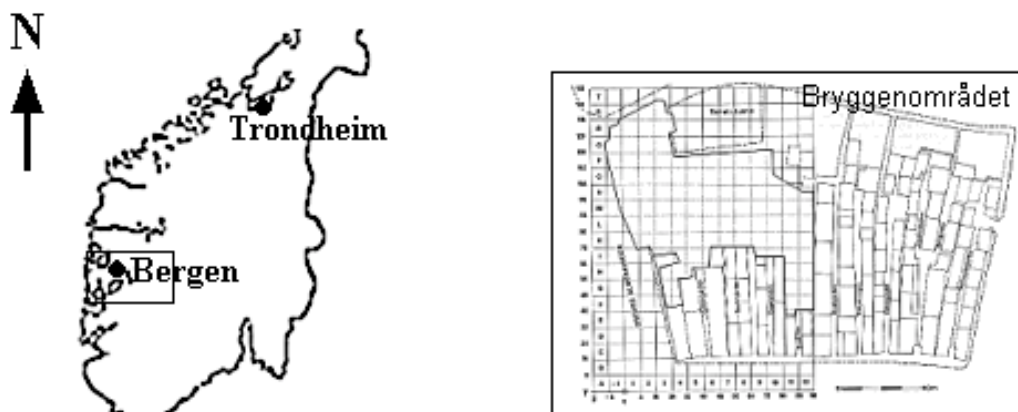
Kapitlet er tredelt, og delene omhandler henholdsvis Bergen, Trondheim og Storvågan. I redegjørelsen for de ulike gravningene legger jeg vekt på:

- Tidlige arkeologiske undersøkelser på stedet
- Bakgrunnen for utgravingene
- Utgravingsledelsen
- Målsettinger²⁷
- Administrasjon av utgravingene og inndeling av utgravingsfeltet
- Gravemetoder, dokumentasjon og fortolkning
- Publikasjoner og etterarbeid (for kap. 5.2: oppdelt i to underkapittel pga. av formen på utgravingene på Folkebibliotekstomta)

Kapittelets primære mål er å redegjøre for utgravingene, og jeg vil i liten grad diskutere disse gravningene her. I kapittel seks vil jeg imidlertid utføre en sammenligning.

²⁷ I de tilfeller hvor jeg diskuterer problemstillinger og målsettinger snakker jeg om prosjektenes overordnede mål. Det er ofte flere målsettinger knyttet til gravningene, etterarbeid eller biprosjekter f. eks. keramikkstudiet på Bryggen med formål å tidfeste introduksjonen av keramikk fra Londonområdet (Blackmore & Vince 1994:14).

5.1. Bergen



Figur 11: Bergen og utsnitt av Bryggenområdet.

Utgravingen på Bryggen i Bergen (figur 11) fant sted i tidsrommet 1955-1968. Jeg har tidligere trukket fram Bryggenutgravingenes betydning for metodeutviklingen innenfor den norske mellomalderarkeologien (Lunde 1986:11, Lunde 1992:38-39), og vil tilføye at også i europeisk sammenheng har disse utgravingene vært retningsgivende, både som mellomaldergraving og som første store “waterfrontgraving”²⁸. Før jeg går nærmere inn på utgravingene av Bryggenområdet vil jeg kort se på de tidlige arkeologiske arbeid i byen.

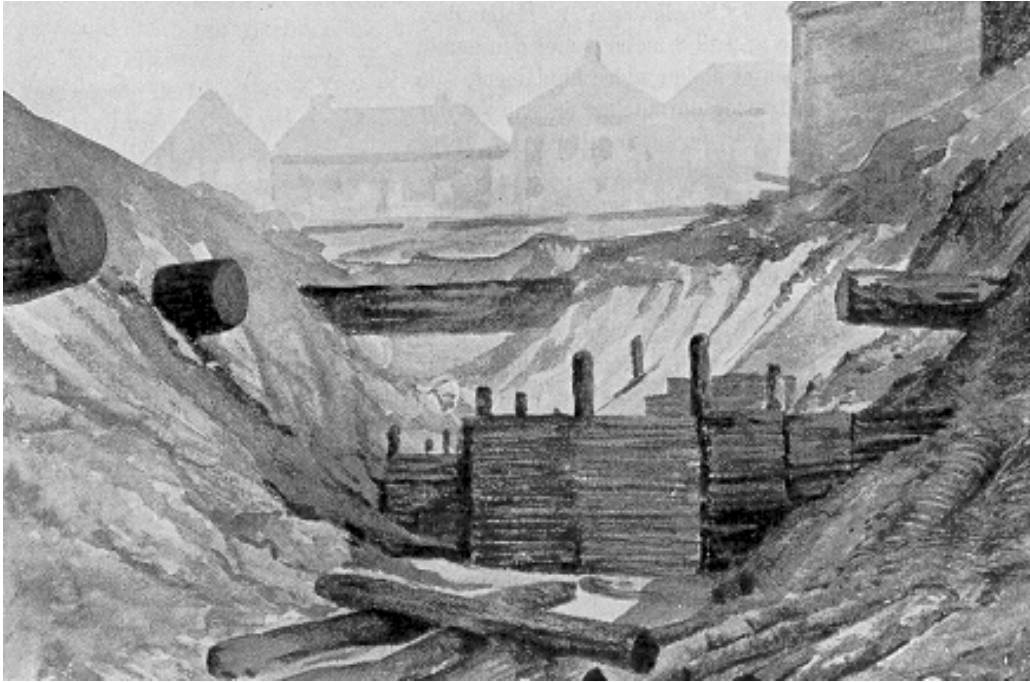
5.1.1. De tidligste undersøkelsene

På 1800-tallet ble det utført flere bygningsrestaureringer i Bergen, og restaureringsarbeidet førte ofte med seg mindre arkeologiske undersøkelser. Det var i første rekke eldre bygningers historie som ble belyst, f.eks. Munkeliv Kloster, Rosenkrantzårnet og Håkonshallen (Solberg 1985:38, Andersson 1993:9).

I tillegg til restaureringsarbeidet hadde også den nye byggeskikken på begynnelsen av 1900-tallet, der man nå bygde murbygninger, betydning for arkeologien. For at murbygningene skulle få et solid fundament måtte det graves dypt og sjansene økte dermed for å møte på kulturminner under bakken. Store deler av dette byggearbeidet ble dessverre utført uten arkeologisk oppsyn, men en av dem som fulgte med på

²⁸ Utgravingsområdet ligger på byens sjøside hvor vanntilslig fører til gode bevaringsforhold for tømmer og organisk materiale men også utgravingsvanskeligheter.

gravearbeidet var Christian Koren-Wiberg. Ved byggingen av Bryggens sørlige områder tidlig på 1900-tallet var han til stede, dokumenterte (figur 12) og samlet inn gjenstander.



Figur 12: Skisse fra utgravingen av Dramshusene og Ridestadens tomter i Bergen tidlig på 1900-tallet (Koren-Wiberg 1908:24).

Ut fra sine observasjonene konstruerte Koren-Wiberg kart over byens topografiske utvikling (Koren-Wiberg 1908, 1921), og han utviklet også en brannlagskronologi for området, ved hjelp av de tykke aske- og trekullagene som reflekterte store branner. Aske- og trekullagene ble koblet sammen med opplysninger om branner fra skriftlige kilder og slik gitt en datering (Koren-Wiberg 1908:149).

Gerhard Fischer var også involvert i utgravinger av bygrunnen, blant annet ved arkeologiske undersøkelser etter eksplosjonen på Bergenshus. Etter krigen startet utgravingene på Bryggen i Bergen som jeg nå vil redegjøre for.

5.1.2. Bryggengravingene - et pionerprosjekt?

“It is therefore quite apparent from the following account of the way the job was approached, of the methods of excavation and of the way the work was documented, that the excavations at Bryggen were in every respect a pioneering effort” (Herteig 1985:10).

a. Bakgrunn for utgravingene

Den store Bryggenbrannen 4. juli 1955 fikk uventede historiske og arkeologiske konsekvenser. Brannen ødela fullstendig et område på 5000 m², og skadet ytterligere 2000 m². Fram til brannen var områdets historie hovedsakelig kjent fra skriftlige kilder, og kun et fåtall mindre arkeologiske undersøkelser. De ødelagte gårdene: Gullskogården, Engalgården, Bugården og Søstergården utgjorde tilsammen sju husrekker, og ut fra det skrevne kildematerialet forventet man at de eldste bosetningssporene lå under nettopp dette området. Det ble antatt at Bryggen hadde fungert som bykjerne i mellomalderen, og stedet hadde dessuten vært sete for “*Det tyske kontor*”²⁹ etter 1350. Som en følge av brannen åpnet det seg en unik mulighet til å undersøke bygningenes særtrekk og utviklingshistorie med arkeologiske metoder, og det ble derfor avgjort at området skulle undersøkes arkeologisk før en eventuell gjenoppbygging ble satt i gang.

På dette tidspunktet hadde man liten erfaring med store utgravinger på komplekse lokaliteter. En rekke praktiske problemer som f.eks. sammensetningen av et større gravemannskap, manglende dokumentasjonsrutiner og prinsipper for funnlokalisering oppstod etterhvert som gravingene skred fram. Det var heller ingen eksisterende organisasjons- og dokumentasjonssystem for kulturlag eller store materialmengder, og tilgangen på kvalifisert personale var begrenset. Herteig beskriver situasjonen i det følgende: “Fra 1911 hadde det vært gravet rundt omkring i Norges byer, men aldri systematisk. Det var derfor ingen med erfaring for hva en gravning på Bryggen kunne innebære av resultater og problemer” (Herteig 1969:12).

b. Utgravingsledelsen og målsettingen

Asbjørn Herteigs rolle som prosjektleder for Bryggengravingene har ført til at hans avgjørelser og framgangsmåter har fått betydning for metodeutviklingen innenfor byarkeologien i Norge. Herteig var på denne tida mag.art. i arkeologi, hovedsakelig forhistorisk arkeologi, og betraktes av Lunde som en av de første universitetsutdannende arkeologene som arbeidet med byarkeologi i Norge (Lunde 1991:24). Før Bryggengravingene hadde Herteig stort sett vært involvert i undersøkelser av forhistoriske lokaliteter, og om sitt tidlige syn på mellomalderarkeologi framholder han:

²⁹ Kontoret representerte det tyske Hansaforbundet, som var en viktig faktor i byens økonomi.

“Som student opplevde jeg aversjonen mot dem som befattet seg med historisk arkeologi, og denne situasjonen ville man langt på vei enda ha hatt, dersom ikke “naturkreftene” hadde grepet inn” (Herteig 1992:45). Med “naturkreftene” tenker Herteig her på den store Bryggenbrannen, som faktisk ble avgjørende for hans arkeologiske karriere. En faktor som gjorde Herteig aktuell for Bryggengravningene var hans erfaringer fra mellomalderundersøkelsene på Veøy og Borgund i Møre og Romsdal tidlig på 1950-tallet. Veøygravningene ble utført som prøvegravinger og dokumentert gjennom dagbøker (Herteig 1954:79). På Borgund var kulturlagene mer omfattende, og her ble utgravingsfeltet inndelt i kvadratiske ruter, med stående profiler *mellom* rutene. Det ble gravd delvis stratigrafisk i 10-15 cm tykke lag. Herteig hadde altså en viss erfaring med mellomalderarkeologi og komplekse kulturlag herfra. Selv karakteriserer Herteig utgravningene som utfordrende med hensyn til administrasjon, metode og teknikk (Herteig 1991:9). En enda større utfordring ble imidlertid Bryggengravningene.

Etter kulturminnelovens forskrifter falt Bryggengravningene under Riksantikvarens ansvarsområde, men selv om Herteig ledet utgravningene var han aldri *direkte* ansatt av Riksantikvaren. Utgravningene ble derimot utført og ledet fra Historisk museum i Bergen. Dette, og dessuten ulike oppfatninger om målsetting og framgangsmåte, førte til mindre gnisninger gjennom graveperioden: “Trass i **sterkt press fra forskjellig hold** ga man avkall på flategraving uten profiler(...)” (mi utheving, Herteig 1991:10). Herteig selv karakteriserer diskusjonene rundt metodevalg og framgangsmåte som “verbale sammenstøt” (Herteig 1991:14). Øyvind Lunde beskriver situasjonen på følgende måte: “Noen mente det var viktig å grave flater og avdekke så stor del av branntomten som mulig, først og fremst med tanke på de bygningshistoriske funn. Andre, og da i første rekke Herteig, mente utgravningen burde foregå i dybden innenfor et mindre område, helst innenfor en enkelt gård. Vi som lever i etterdønningene fra denne faglige dispuTT, kan selvsagt vurdere de to synsmåter uten de mange overtoner som debattantene dengang fikk med” (Lunde 1991:25). Et forhold som kom til å problematisere den etterfølgende funnbehandlingen var at myndigheten og ansvaret for utgravningene lå hos Riksantikvaren, som ikke hadde mulighet for å oppbevare funnene. Funnene ble derfor oppbevart ved Historisk Museum (Herteig 1969:14).

I tråd med tidligere topografiske undersøkelser av mellomalderbyene ønsket Riksantikvaren å *klargjøre bebyggelsens karakter og utvikling gjennom århundrene*.

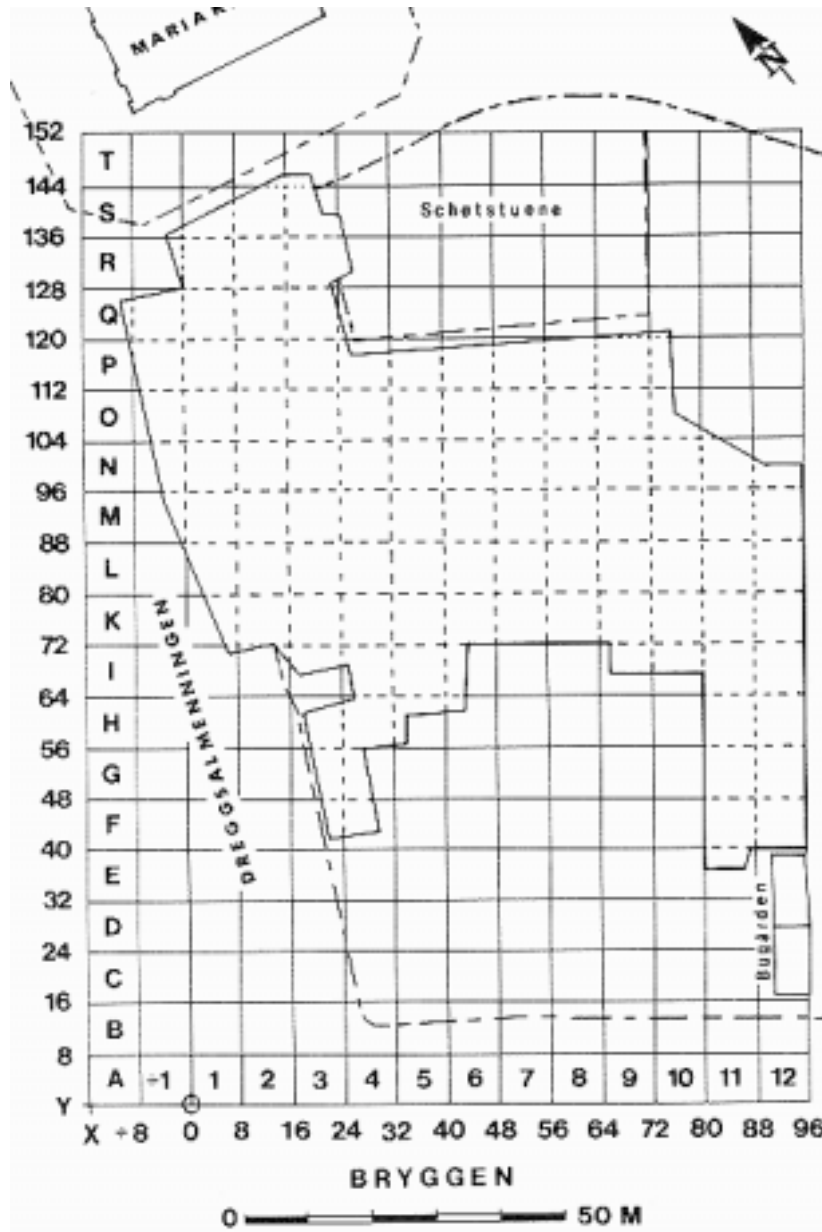
Herteig fant imidlertid denne målsettingen utilstrekkelig: “Men ut fra min personlige oppfatning mente jeg det ville være galt om man slo seg til ro med en slik begrenset målsetning” (Herteig 1991:9). Enkeltgjenstandene ble derfor trukket fram som en viktig del av det arkeologiske materialet: “Løsfunnene var med andre ord en vesentlig del av den arkeologiske virkelighet vi sto ovenfor” (ibid.). Ved å betrakte *gjenstandsmaterialet* som en sentral kilde til kunnskap om fortidens samfunn ble også mellomalderens *hverdagsliv* tillagt større oppmerksomhet enn tidligere. Dette gjorde Bryggenutgravningene til den første store gravingen som oppfylte Koren-Wibergs ønske angående hverdagsmennesket. Mens tidligere undersøkelser hadde rettet seg mot topografi og monumentale byggverk, ble nå også gjenstander fra dagliglivet inkludert som en del av kildematerialet. “Mens det rike kirkelige utstyr tildels er kunst av utvilsom verdi og vel bevart, er den profane del oftest en grå og fragmentarisk masse som det ikke alltid er like lett å få forstand av” (Herteig 1969:192).

c. Administrasjon av utgravingen - inndeling av utgravingsfeltet

Utgravningene foregikk fra 1955 - 1968, og feltsesongene strakk seg fra mars til desember. Arbeidsstokken bestod utelukkende av menn, og i løpet av utgravingsperioden deltok rundt 50 sivilarbeidere, hvorav et fåtall stilte med faglig erfaring. Jeg har tidligere påpekt utgravningenes betydning for metodeutviklinga, og et eksempel på dette kan være at det på Bryggen for første gang ble tatt i bruk utstyr som lastebiler, elektriske og bensindrevne pumper, heisekraner og transportbånd. Dette effektiviserte arbeidet men bød også på helt nye metodiske utfordringer.

Det var i utgangspunktet forventet at utgravningene ville ta relativt kort tid, og oppsettingen av et skikkelig koordinatsystem ble dermed nedprioritert. Koordinatsystemet ble bestemt ut fra lokale forhold og gårdenes beliggenhet (figur 13, se neste side).

Utgangspunktet for utgravningene ble bestemt ut fra sjøgrensen. De første spadetakene ble gjort i Bugården, sør-øst for brannområdet. Rutestørrelsen på 8x8 meter fulgte gårdenes gjennomsnittsbredde (Herteig 1985:15). Slike individuelle målesystem vanskeliggjør imidlertid relateringen av funn og sammenhenger mellom ulike utgravninger, og i ettertid påpekte da også Herteig fordelene med å anlegge koordinatsystem ut fra det landsdekkende koordinatnettet NGO (Herteig 1985:15).



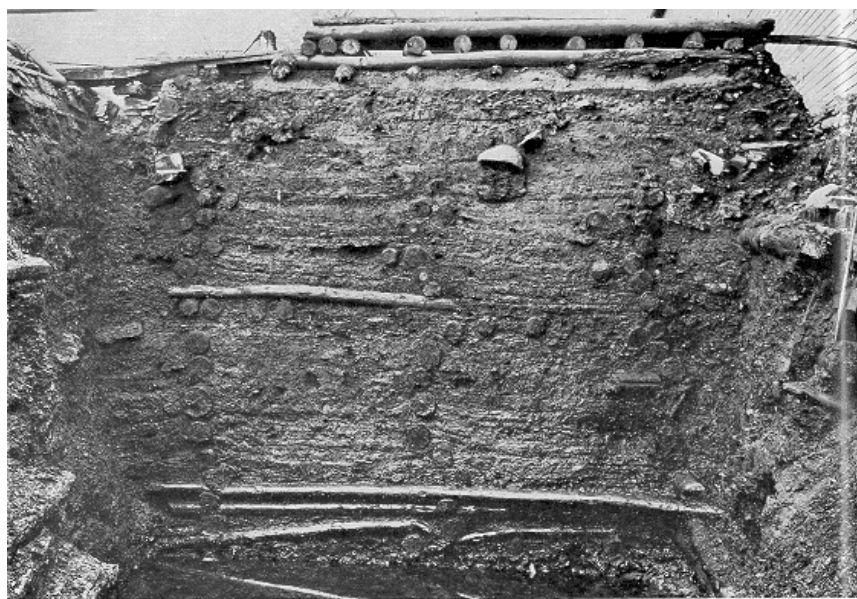
Figur 13: Bryggenområdet. Utgravingsområdet og koordinatsystemet (etter Herteig 1990:10).

d. Gravemetoder, dokumentasjon og tolkning

De forventede tidsrammene på seks måneder påvirket flere aspekter ved planleggingen og utføringen. Hadde man vært klar over at utgravingene skulle pågå i over 13 år, ville nok mye vært annerledes (Herteig 1969:12, 1985:11). Før utgravingene startet ble brannområdet oppmålt av Herteig i samarbeid med arkitektene Christie og Svendsen. Deretter ble alternative framgangsmåter for utgravingene diskutert, og valget stod mellom en flateavdekking eller rutegraving. Herteig anså en flateavdekking som faglig uforvarlig og praktisk ugjennomførbar (Herteig 1969:20), og argumenterte for at en rutegraving ville gi større faglige trygghet og stratigrafiske fordeler. De stratigrafiske fordelene som ble

trukket fram var først og fremst at en rutegraving ville gi kontroll og oversikt over de stratigrafiske enhetene, muligheten til å etablere sammenhenger mellom strukturer i felt, samt en tydeligere oppfatning av kronologien (Herteig 1985:16).

Etter oppmålingen av brannområdet startet utgravingene. Restene etter brannen ble dokumentert gjennom tegning, fotografering og notater, og deretter fjernet. Deler av Bryggenområdet var bygd på tykke lag med fyllmasse som ble holdt fuktig gjennom et jevnt tilsig av nedbør og flomvann, noe som i utgangspunktet førte til svært bra bevaringsforhold. Samtidig ble gravemannskapet stilt overfor metodiske og praktiske problemer (f.eks. pumpe-systemer). Utgravingene foregikk stratigrafisk ved å fjerne kulturlagene samtidig som grensene mellom lagene ble identifisert og fulgt. Svært tykke kulturlag ble gravd i flere omganger, og ved usikker stratigrafi ble det gravd i snitt med hjelpeprofiler. For å ha muligheten til å oppklare uforutsette problemer lot man profilene bli stående igjen med visse mellomrom (Herteig 1969:21). Gjennom utgravingsperioden var profilene i gravefeltets ytre kant faste, og disse profilene ble opptil åtte meter høye (figur 14).



Figur 14: 6 meter dype snitt i Bugården (Herteig 1969:bilde nr 3)

Noe nytt ved Bryggen-gravingene var at kulturlagene og gjenstandsfunnene konsekvent ble dokumentert og alt gjenstandsmateriale samlet inn. De store funnmengdene synliggjorde tidlig et behov for gjennomførte innsamlings- og dokumentasjonsrutiner, men det tok tid før slike rutiner ble innført (jf. s. 58). Som en regel ble kulturlagene fotografert, tegnet og målt inn, mens funnene ble relatert til ruten de ble funnet i.

Funnenes kontekst og relasjon skulle beskrives ut fra sin beliggenhet *over, under, på, i og mellom* andre funn og strukturer innenfor ruten. I utgangspunktet strebet man mot en objektiv dokumentasjon, men det framsatte idealet om å dokumentere *alle* observasjoner ble imidlertid vanskelig å følge, og man la etterhvert vekt på subjektive valg.

For å kunne utføre en tilfredsstillende dokumentasjon ble det utviklet dokumentasjonsskjema, både for profil- og plantegninger (f.eks. figur 15).

40x96y	48x88y																																								
40x88y	48x88y	<hr/> <p style="text-align: center;">22.5.1965 Instr. level 618 POINT READING VALUE</p> <hr/> <table border="0"> <tr><td>1</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>2</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>3</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>4</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>5</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>6</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>7</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>8</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>SIGNATURES</td><td></td><td></td></tr> </table> <hr/> <p style="text-align: center;">23.5.1965 Instr. level 554</p> <hr/> <table border="0"> <tr><td>9</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>10</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>11</td><td>___</td><td>___</td></tr> <tr><td>SIGNATURES</td><td></td><td></td></tr> </table> <p>BRYGGEN 1965 M6 Plan IV Supplementary plan 2 Scale 1:20 Sign.</p>	1	___	___	2	___	___	3	___	___	4	___	___	5	___	___	6	___	___	7	___	___	8	___	___	SIGNATURES			9	___	___	10	___	___	11	___	___	SIGNATURES		
1	___	___																																							
2	___	___																																							
3	___	___																																							
4	___	___																																							
5	___	___																																							
6	___	___																																							
7	___	___																																							
8	___	___																																							
SIGNATURES																																									
9	___	___																																							
10	___	___																																							
11	___	___																																							
SIGNATURES																																									

Figur 15: Oppsett for plantegning. (Rute M6, område IV med referanse til relaterte områder, etter Herteig 1985:35).

Spesielle koder ble anvendt i beskrivelsen av funnstedet for å indikere hvorvidt funnene ble gjort i, ved siden av, over eller under strukturene. Etter 1965 ble det etablert faste feltkoder, og fra 1968 ble funndokumentasjonen tilpasset Edb. Det franske “*Centre d’Analyse Documentaire pour l’Archéologie*” (CADA) hadde utviklet kodespråket SYNTOL, som omgjorde opplysninger om gjenstander til numeriske symboler på et hullkort³⁰. Dette symbolspråket ble grunnlaget for gjenstandsanalysene på Bryggen (Herteig 1965:27). Elektronisk databehandling var ikke anvendt tidligere i norsk arkeologi (Herteig 1991:12), og forventningene var store: “(...) målet er å gjøre alle

³⁰ Kort med hull i et bestemt mønster – jf. våre dagers “bits” og “bytes”.

fremskaffede data automatisk tilgjengelige, også innholdet i vårt 20 binds sterke dagboksarkiv” (Herteig 1969:27).

I første rekke ble det utviklet koder for beskrivelse av keramikkmaterialet, som grunnlag for en detaljert formanalyse med et enkelt symbolspråk for keramikkkarenes *form* og utseende. En slik formanalyse var et ledd i “objektiviseringen” av funnbeskrivelsene (Herteig 1969:27). Krukkene ble delt inn i mindre bestanddeler, og disse delene skulle så beskrives (Herteig 1965:29-30).

Elektronisk databehandling ble tatt i bruk ved gjenstandsregistreringen på Bryggen som en konsekvens av de store materialmengdene. Datamaskinene tilbød en ny mulighet for å skaffe oversikt over materialet (Herteig 1965:27). I ettertid har imidlertid det primære dokumentasjonsmaterialet vært lite tilgjengelig. Grunnen til dette er at hullkortene i en periode ble oppbevart i en lagerbod med lekk tak, så da kortene ble hentet fram igjen etter flere sesonger med regn og dårlig vær viste det seg at disse var blitt sterkt angrepet av muggsopp. Kortene ble brakt til Bryggen museums samarbeidspartnere, Edb-sentralen, for avlesing, men på dette tidspunkt var den eneste maskinen med mulighet for å lese disse kortene skiftet ut med mer moderne utstyr (Bertelsen pers. medd.). Forøvrig løste imidlertid dette seg ved at man etterhvert fikk skaffet tilfredsstillende utstyr for avlesing.

Som jeg har illustrert ovenfor utviklet dokumentasjonssystemet seg fra enkle til mer systematiserte beskrivelser. Fram til 1960-tallet bar beskrivelsene (på tross av alle bestrebelse) preg av å være noe tilfeldig, men etterhvert ble dokumentasjonen forenklet og standardisert, og faste koder ble definert for de ulike gjenstandsgruppene, materialgruppene, kontekst etc. F.eks. ble materialtypene nummerert fra 01-19 (bein, glass, keramikk, lær osv.) (Herteig 1985:38), og da funnene ble lagret på hullkort var det i praksis disse kodene som ble “lagt inn”. “Following the end of excavation, this data was entered into the computer at the University of Bergen, so that (sic!) there is theoretically possible to analyze the finds both chronologically and spatially” (Blackmore & Vince 1994:24).

Det eksisterte få sikre dateringer fra tidligere undersøkelser i området. Hverken mynter eller runeinskripsjoner var funnet, og dateringene av keramikkmaterialet var usikre. Heller ikke ved Bryggengravningene ble mynter funnet i noe større omfang, noe

handelsformen trolig kan forklare, da handelen oftest foregikk gjennom varebytte og få mynter var i omløp. Imidlertid kan en del av skylden ligge i valg av utgravingsmetoder. Solding ble nemlig sjelden utført, og mindre gjenstander som mynter kan ha gått tapt i massene (Solberg 1985:49). Som Herteig framholder i det følgende: “(...), men å oppdage små bærkjerner, korn o.l. uten sålding eller andre tiltak, er nærmest som å lete etter en nål i en høystakk, og sålding måtte vi som regel avstå fra av økonomiske, dels også praktiske grunner” (Herteig 1969:64).

Tradisjonelt var Bryggenområdet bebygget med trebygninger uten kjellere. Dermed ble dendrokronologi en aktuell dateringsmetode, og det ble tatt ut en rekke prøver til dette formål (Herteig 1985:22). Det foretrukne alternativet var likevel brannlagskronologi. Flere av mellomalderens branner var nevnt i skriftlige kilder, noe som førte til at brannlagene ble anvendt som referansepunkt i det overordnede kronologiske rammeverket (ibid.). Sammenhengen mellom branner fra skriftlige kilder og brannlagene varierte imidlertid (Herteig 1990:13).

Herteig ønsket imidlertid på samme tid å unngå påvirkning fra de skriftlige kildene, noe som tydelig kommer til uttrykk i det følgende:

“For oss som stod på startstreken inn i Bryggens vage kjente “arkeologiske fortid”, var det nødvendig å holde klar av villedende forhåndsviten, hvor riktig den i og for seg ellers kunne være.(..) Alle fremragende verk om byens historie ble omhyggelig samlet og lagt til side for seinere lesning. Selv kom jeg uten historiske forutsetninger, og jeg ville ikke skape en velvillig holdning overfor mulige tolkningsproblemer. Arkeologien skulle gjøre jobben mest mulig alene” (Herteig 1969:34).

Dette synes å være uforenelige og til dels selvmotsigende standpunkt: På den ene siden skulle skriftlige kilder unngås for å møte fortiden i bygrunnen på sine egne premisser. På den andre siden var brannlagsdateringene og kronologiene basert på de skriftlige kildenes informasjon om brannene. Dessuten ble også topografiske opplysninger fra sagalitteraturen vektlagt under utgravningene (Herteig 1969:110).

Det stratigrafiske redskapet Harris-matrisen ble lansert for sent til å bli anvendt ved gravningene på Bryggen. Det er imidlertid trolig at utformingen av matrisen er påvirket av Harris’ stratigrafiske erfaringer fra Bryggen i 1972 (Harris 1973:61, 1975:119). Harris framholder selv i det følgende: “In 1972, that education was tested by a period of

excavation in Norway which resulted in the framing of certain questions regarding stratigraphic procedure in the field. In this case I extend my thanks to Første-konservator Asbjørn E. Herteig and his staff for their many considerations proffered during my stay on the excavations at Bryggen in Bergen” (Harris 1975:119). Bryggengravningene bidro slik også indirekte til at mellomalderarkeologiens fikk et nytt metodisk verktøy.

e. *Publikasjoner og etterarbeid*

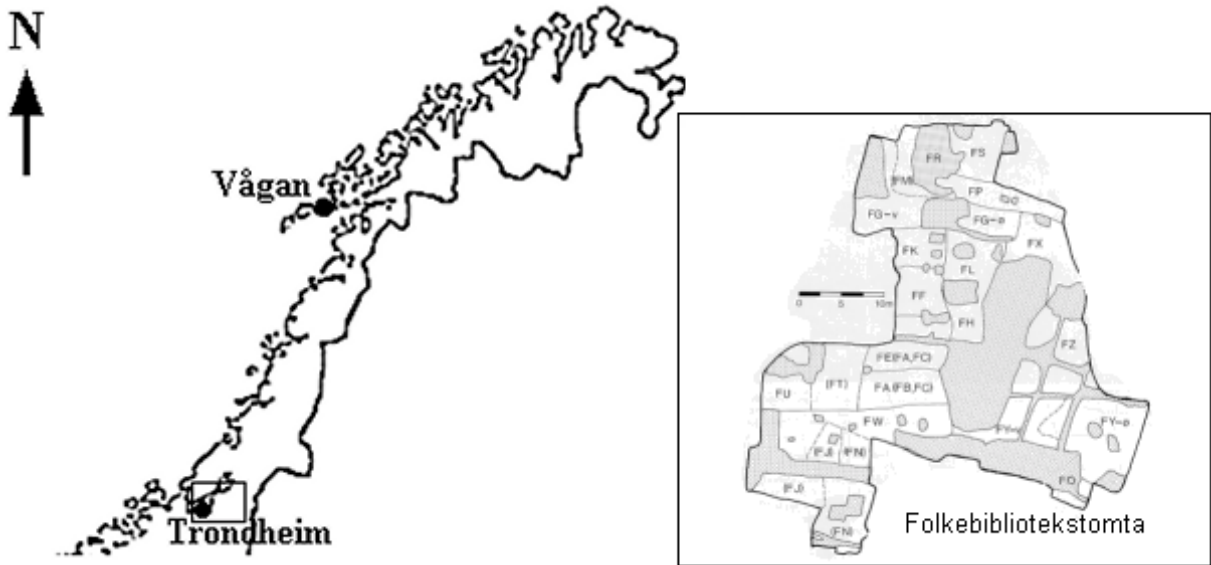
De økonomiske midlene ble hovedsakelig anvendt til utgravingene, noe som førte til at etterarbeidet ble nedprioritert. Det utgravde materialet er imidlertid blitt bearbeidet og publisert i ettertid. I boken “*Kongers havn og Handels sete*” (1969) redegjør Herteig for metodevalg, framgangsmåte og tolkninger. Den vitenskapelige hovedpublikasjonen “The Bryggen Papers”³¹ omhandler ulike emner og materialgrupper, f.eks. tekstilutstyr, vevteknikker og vevtyper (Øye 1988), bygningenes topografiske og stratigrafiske utvikling (Herteig 1990), lafte og stavkonstruksjoner, skip og båter (Christensen 1985), lær og sko (Larsen 1992), og leirgods og keramikk (Lüdtke 1989; Blackmore & Vince 1994). Bind 1 av Bergens historie: “*Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536*” gir en historisk oversikt over området (Helle 1982).

Ellers er utgravingens resultater og tolkninger formidlet gjennom utstillinger på Bryggen museum, f.eks. “De eldste bygårdene”, og “Middelalderbyen – Bergen omkring 1300”.

Avslutningsvis vil jeg peke på at skillet mellom utgraving og publisering/etterarbeid er ganske tydelig ved Bryggengravningene. Dette skillet blir enda mer markant kapittel 5.2. som skal omhandle utgravingene på Folkebibliotekstomta i Trondheim.

³¹ “Main papers” og “Supplementary papers”

5.2. Trondheim



Figur 16: Trondheim og utsnitt av Folkebibliotekstomta.

På 1970-tallet ble det satt i gang flere store utgravingsprosjekt, og av disse har jeg valgt å se nærmere på utgravingene på Folkebibliotekstomta (figur 16). Dette ut fra de store mengdene tilgjengelig dokumentasjon og publikasjoner, og også fordi disse gravingene viser en del problematiske forhold som mellomalderarkeologien og arkeologien generelt strever med. Innledende vil jeg imidlertid se på den tidligste arkeologiske interessen i byen.

5.2.1. De tidligste undersøkelsene

Allerede på 1700-tallet registrerte og dokumenterte Gerhard Schøning gravearbeid som kom i konflikt med kulturminner fra mellomalderen i Trondheim (Lunde 1977:21), men det var likevel først i løpet av 1800-tallet arkeologien fikk fotfeste her. I 1848 opprettet “Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring” en egen avdeling i byen, og avdelingen engasjerte seg i restaureringen av Nidarosdomen, noe som også innebar utgravinger inne i kirken. I kraft av sin stilling i Fortidsminneforeningen ble Nicolay Nicolaysen involvert i Trondheims arkeologi, og han skrev både om byens topografi og om domkirken. Otto Krefting registrerte gjenstandsfunn i forbindelse med gravearbeid i byen, og på slutten av 1800-tallet samlet Victor Ronander inn gjenstander, tegnet skisser og detaljerte tegninger med både steds- og dybdebeskrivelse av funnene (Lunde 1977:27). Etter utgravinger i Schjoldagerveita i 1893 finnes det også opplysninger om lagdelinger,

lagenes sammensetning og funn (Lunde 1977:26). Til sist kan vi ta med Henrik Mathiesen som tok utgangspunkt i et arkeologisk materiale da han beskrev byens topografi, bygninger og aktiviteter i boken "*Det gamle Trondheim*" (Lunde 1977:28-29).

Ved inngangen til 1900-tallet startet en modernisering av byens vann og kloakkanlegg, noe som medførte at kulturlag fra mellomalderen ble kraftig forstyrret. Under disse gravearbeidene ble enkelte arkeologiske gjenstander innsamlet, men få opplysninger ble dokumentert (Lunde 1977:34, Christophersen & Jondell 1988:9).

I forbindelse med den Norske Kirkes 900-års jubileum i 1930 skulle modeller av mellomalderbyene utstilles, og i den sammenheng ønsket man en klargjøring av Trondheims topografi i mellomalderen. Det ble derfor satt igang utgravinger og disse undersøkelsene har i ettertid blitt betegnet som et viktig arbeid for utviklingen av dokumentasjonsmetoder (Lunde 1977:35-36). På 1940-tallet utførte Olaf Digre en rekke arkeologiske undersøkelser i byen. Digres arbeid ble anvendt i det første bind av Trondheims historie (1955) der Grethe Authén Blom redegjorde for byens historiske utvikling og topografiske forhold. Det er for øvrig verd å merke seg at øvrige arkeologiske opplysninger i liten grad ble utnyttet i dette arbeidet (Lunde 1977:45). Gerhard Fischer var også involvert i Trondheims arkeologi og mellomalderforskning. Han tegnet bl.a. rekonstruksjonskart over byen, skrev bok om Domkirken og utførte utgravinger på Erkebispegården.

Utgravingene var på 1800- og tidlig på 1900-tallet rettet mot steinbygninger og monumentalarkitektur, og først etter 1970 endret denne tradisjonen seg. Omlegging av byens vann- og kloakksystem førte til at det ble oppdaget kulturlag fra mellomalderen i Søndre gate, og Trondheims første "moderne" utgraving ble startet her. 600 m² ble utgravd under ledelse av Erik Jondell som innledet en ny arkeologisk epoke: Flere store utgravinger i byen på 1970-tallet førte til at Riksantikvarens utgravingskontor ble opprettet.

Øyvind Lundes doktorgradsavhandling "*Trondheims fortid i bygrunnen*" fra 1977 samlet de tilgjengelige opplysninger om byens tidligere arkeologisk arbeid, og forskningshistorisk ble dette et svært nyttig og informasjonsrikt verk for dem som skulle jobbe med stedets arkeologi: "Sammenstillingen av det arkeologiske materialet gir både

funksjonelle og topografiske holdepunkter. Settes disse i en kronologisk sammenheng får man grunnlag for en tverrvitenskapelig forskning om byens oppkomst og utvikling gjennom middelalderen. Resultatene fra et slikt arbeid gjør det mulig å stille en rask 'diagnose' før en nødgravning. Det gir også grunnlag for mer langsiktig planlegging av den arkeologiske virksomhet" (Lunde 1986:13).

5.2.1. Folkebibliotekstomta – konsekvens av rivningsarbeid

a. Bakgrunn for utgravingene

Tidlig på 1970-tallet startet arbeidet med ny hovedbibliotekstomt i Trondheim. Tomten tilhørte byens antatte mellomalderområde, og det var derfor forventet å møte på kulturminner i massene. Som ventet støtte kommunens anleggsmaskiner umiddelbart på tykke kulturlag fra mellomalderen. Gravearbeidet ble stoppet, og etter mindre forundersøkelser ble utgravingsprosjektet "*Folkebibliotekstomta*" satt i gang (Christophersen 1985:1). Trondheim kommune, Staten (Miljøverndepartementet) og Riksantikvaren dekket utgiftene (Jondell 1988:7). Utgravingene var i utgangspunktet planlagt til å strekke seg over tre år, men på samme måte som i Bergen endret tidsplanen seg. Feltarbeidet pågikk fra 1973 til 1985, og våren 1985 ble det etterfølgende prosjektet "*Trondheims fortid i bygrunnen*" startet. Dette prosjektet ble i sin helhet finansiert av Riksantikvaren.

b. Utgravingsledelsen og målsetting

Utgravingsarbeidet ble ledet av en *prosjektgruppe*, sammensatt av utgravingsleder, assisterende utgravingsleder og feltledere på hvert delfelt. Flere av disse var samtidig involvert i andre utgravinger i byen gjennom stillinger ved Riksantikvarens utgravingskontor. Clifford D. Long, Ian Reed og Erik Jondell fungerte skiftevis som utgravingsleder og assisterende utgravingsleder. Long ledet utgravingene i den tidligste perioden, og både Long og Reed hadde erfaringsbakgrunn fra britisk og større internasjonale feltarbeid, noe jeg regner med påvirket både organiseringen og den metodiske gjennomføringen av utgravingene. I forbindelse med gravningene i Søndre gate i 1970/71 trekker Long fram Kathleen Kenyon som inspirasjonskilde for valg av grave- og dokumentasjonsmetoder (Long 1973:32). Long betraktet utgravingene og dokumentasjonen som atskilt fra de etterfølgende tolkningene: "Everything therefore

depends on effective recording by notes and drawings, by measured plans and profiles, photographs and slides, so that a detailed interpretation is possible later when there is more time to think” (ibid.). Longs oppfatninger har sannsynligvis hatt innflytelse ved Folkebibliotekstomta hvor det var nettopp han som ledet utgravingene de tidligste årene. Det må imidlertid bemerkes at Long selv ikke deltok ved det etterfølgende analyse- og tolkningsarbeidet.

Målsettingen med utgravingene på Folkebibliotekstomta var å rekonstruere områdets fysiske, økonomiske og sosiale struktur i mellomalderen, samtidig som mulige endringer i denne strukturen skulle beskrives. Også den lokale urbane utviklingen, og sammenhenger i tid og rom skulle klarlegges (Christophersen 1985:6).

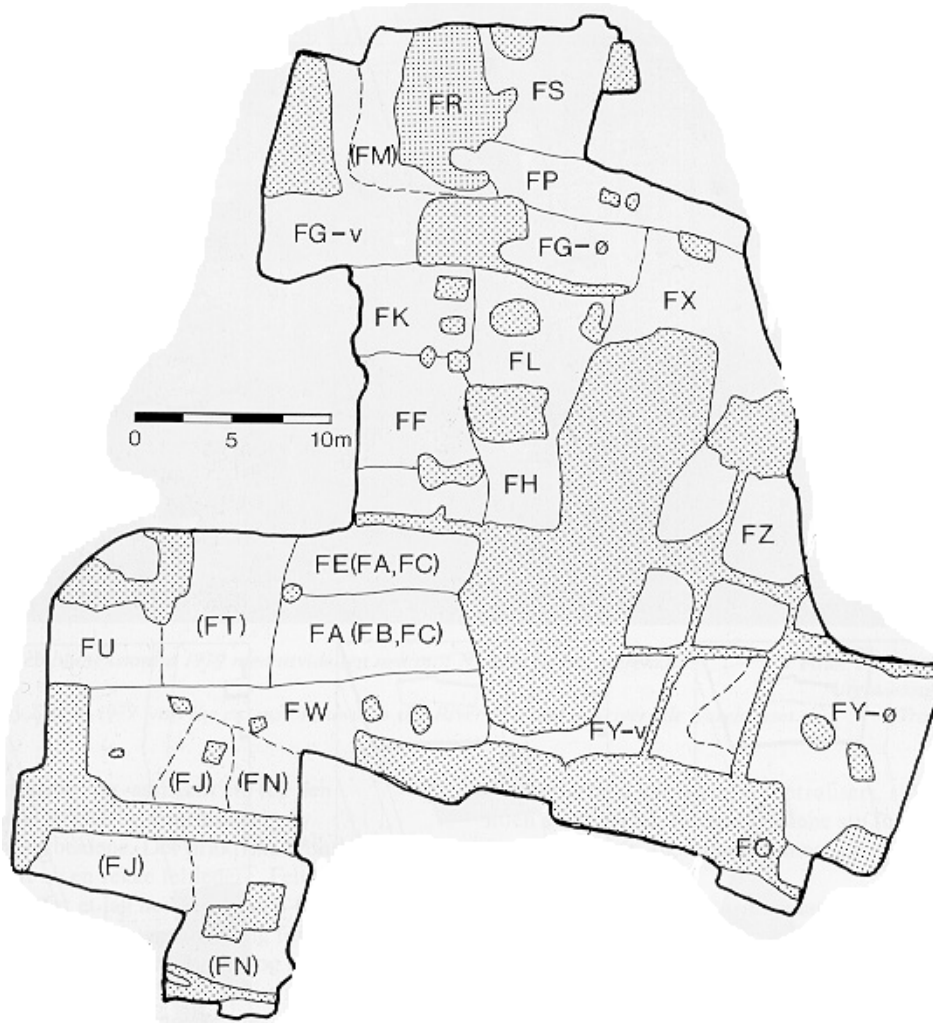
Det etterfølgende prosjektet “*Trondheims fortid i bygrunnen*” skulle tilrettelegge utgravings- og dokumentasjonsmaterialet for videre forskning. Det arkeologiske materialet ble betraktet som *datapotensial* med ubegrensede muligheter for tolkning, og ikke som et objekt eller et mål i seg selv (Christophersen 1985:6). Jeg vil redegjøre nærmere for dette prosjektet seinere.

c. Administrasjon av utgravingen – inndeling av utgravingsfeltet

Utgravingene pågikk fra 1973 til 1985, med unntak av 1977, 1982 og 1983. Gravesesongene varte vanligvis fra mai til september (Jondell 1988:7) og gravemannskapet bestod hovedsakelig av arkeologistudenter. I løpet av utgravingene deltok 460 personer fordelt på 14 nasjoner. Totalt ble 3250 m² undersøkt, og 250-350 hus og andre faste konstruksjoner avdekket (ibid.).

Koordinatsystemet var relatert til Trondheim kommunes oppmålingssystem. Utgravingsfeltet ble i utgangspunktet delt inn i 21 mindre *delfelt* (figur 17, se neste side) og delfeltenes areal varierte fra 90 til 180 m² (Christophersen et al. 1994:18, Nordeide 1988:46, 1989:13). Det er verdt å merke seg at utgravingsområdet på Folkebibliotekstomta *ikke* ble inndelt i et rutenett med lik rutestørrelse, men derimot i delfelt med varierende feltstørrelse (Christophersen & Jondell 1988:35). Utgravingsfeltet som ble åpnet i 1973 var 200 m² stort, og i kulturlagene dukket det opp bebyggelsesrester eldre enn den store bybrannen i 1681 (Jondell 1976:17). Under utgravingene av dette

feltet støtte man imidlertid på steril grunn i 1976, og utgravingsfeltet ble derfor utvidet (Christophersen et al. 1994:19).



Figur 17: Folkebibliotekstomta inndelt i delfelt (etter Christophersen et al. 1994:20)

d. Gravemetoder, dokumentasjon og tolkning

De øverste fyllmassene var gjennomsnittlig én meter tykke, og ble fjernet maskinelt ned til mellomalderens nivå. Med unntak av de innledende maskingravinger ble utgravingen og dokumentasjonen utført etter stratigrafiske prinsipper (Nordeide 1988:43). Kulturlagene på opptil 3,5m³² tykkelse var flere steder forstyrret av sekundære nedgravninger (Christophersen 1986:9), dette kan bl.a. skyldes den nevnte moderniseringen av byens vann- og kloakksystemer tidlig på 1900-tallet.

³² Det foreligger ulike opplysninger for kulturlagstykkelsen når vi sammenligner Nordeide 1988:53, Christophersen 1986:9 og Christophersen et.al 1994:18.

Etter de første årene ble det utarbeidet faste rutiner for dokumentasjon, tegning og fotografering. Kulturlagene ble identifisert, avgrenset og fjernet, og hvert lag ble dokumentert ut fra sine stratigrafiske relasjoner til andre lag og konstruksjoner. Generelt var kulturlagene fra tidlig- og høymellomalderen tykkere og inneholdt flere funn enn lagene fra seinmellomalderen: “Seinmiddelalderen er derfor svært dårlig belagt i form av konstruksjoner på Folkebibliotekstomta” (Nordeide 1988:54). I motsetning til metall var det organiske materialet stort sett godt bevart. “Til oppsummering kan vi si at det er bra, til dels svært bra bevaringsforhold for organisk materiale i den venstre halvdel av feltet, mens det er dårligere i den østre delen. Det er stort sett sammenfall mellom de beste bevaringsforholdene, tykkeste kulturlag, mest intens arealutnyttelse og minst yngre forstyrrelser. Topplagene er imidlertid generelt dårlig bevarte” (Nordeide 1988:55). Både Andrén og Jondell argumenterer for at kulturlagstilveksten stagnerer eller forsvinner helt i seinmellomalderens Trondheim (Andrén 1986:262, Christophersen & Jondell 1988:9).

Metodisk var det i utgangspunktet planlagt faste profiler *mellom* delfeltene, men etter ett år ble dette prinsippet forlatt. Argumentet var at slike profiler ville ha hindret oversikt over et større område (Christophersen & Jondell 1988:15). I stedet ble stratigrafiske observasjoner gjort i plan, og profilene *langs feltkanten* (figur 18) ble dokumentert (Nordeide 1988:42). Det er i ettertid bemerket at midlertidige hjelpeprofiler i feltet kunne vært fordelaktig i enkelte tilfeller (Christophersen & Jondell 1988:15).



Figur 18: Profil mellom delfeltene FU og FW. Foto RA 1985

Både utgravings- og dokumentasjonsrutinene ble justert underveis, og fra 1979 ble det innført et nytt dokumentasjonsskjema for kulturlag og bygningsrester (figur 19).

felt	lagnr.	dato	Side	X	Y	m.o.h.	Rute
under		over		andre relasjoner			
tegning		foto					
beskrivelse							
tolkning:							sign.

Figur 19: Dokumentasjonsskjema (lagkort) for dokumentasjonen av stratigrafiske enheter: kulturlag og konstruksjonsrester. Innført i 1979. (Etter Christophersen & Jondell 1988:18).

Før dette skjema ble innført var dokumentasjonen av lagenes utbredelse i plan lite tilfredsstillende (Christophersen & Jondell 1988:17). Dokumentasjonen ble utført ved dagboknotater, tegning, oppmåling samt fotografering. Alle gjenstander med spor etter bearbeiding ble tatt vare på mens konstruksjonsdetaljer og deler av bygninger ikke ble bevart (Christophersen & Jondell 1988:18). Funnene ble vanligvis tilknyttet laget de ble funnet i, men spesielle gjenstander ble målt inn med tre koordinater. Fra 1979 ble gjenstandskatalogiseringen utført etter material- og gjenstandstype (figur 20, neste side).

Funnregistreringskategorier før 1979
(Jondell 1988:25)

- | | |
|-------------------------------|---------------------------------|
| 1. Småfunn | a. Kammer |
| | b. Mynter |
| | c. Runeskrifter |
| | d. Tre-, bein-, og metallnåler |
| | e. Spillebrikker |
| | f. Spinnehjul |
| | g. Kniver og sakser |
| | h. Nøkler og lås |
| | i. Skjeer |
| | j. Perler, smykker, spenner etc |
| | k. Metallhåndverk |
| | l. Div. beingjenstander |
| | m. Div. metallgjenstander |
| | n. Div. tre-gjenstander |
| | o. Diverse småfunn |
| 2. Keramikk | |
| 3. Glass | |
| 4. Metall | |
| 5. Stein | a. Kløbersteinskar |
| | b. Baksteheller |
| | c. Garnsøkker, vevlodd |
| | d. Bryner |
| | e. Probilert stein |
| | f. Div. stein |
| 6. Kritt Piper | |
| 7. Tre | |
| 8. Lær | |
| 9. Tekstil | |
| 10. Prøver a. Tegl | b. Slagg |
| | c. Jord |
| | d. Skjell |
| | e. Tre til artsbestemmelse |
| | f. Geologiske |
| | g. Botaniske |
| | h. Zoologiske |
| | i. Leirklining |
| | j. Mørtel |
| | k. C-14 |
| | l. Dendro |
| | m. Div. prøver |
| 11. Bein - bearbeidet | |
| 12. Bein - dyr | |
| 13. Bein - løsfunn, menneske | |
| 14. Bein - gravfunn, menneske | |

Funnregistreringskategorier fra og med 1979
(Jondell 1988:27)

- | | |
|---------------------|--|
| 1. Bein | a. Kammer |
| | b. Nåler |
| | c. Hornavkutt |
| | d. Prøver |
| | e. Menneskebein |
| | f. Diverse |
| 2. Botanisk | a. Dendro |
| | b. Diverse |
| 3. C 14 | |
| 4. Keramikk | a. Leirtøy |
| | b. Glasert tegl |
| | c. Uglasert tegl |
| | d. Kritt piper |
| | e. Diverse |
| 5. Glass | |
| 6. Lær | a. Sko |
| | b. Avkutt |
| | c. Diverse |
| 7. Metall a. Mynter | b. Ikke-jern |
| | c. Nagler og spiker |
| | d. Diverse jern |
| | e. Slagg |
| 8. Jord | |
| 9. Stein | a. Lodd |
| | b. Kar |
| | c. Bryner |
| | d. Baksteheller |
| | e. Bygningsdetaljer |
| | f. Prøver |
| | g. Flint |
| | h. Diverse |
| 10. Tekstil | |
| 11. Tre | a. Bøtte-/tønne-staver |
| | b. Flusser og nåler |
| | c. Skjeer (inkl. spatler og øser) |
| | d. Skiver (inkl. spinnehjul, lokk og spillerbrikker) |
| | e. Diverse |
| 12. Zoologisk | |

Figur 20: Kategorier for funnregistrering. Før og etter 1979. (Etter Christophersen & Jondell 1988:27&29).

Tegningene ble utført i målestokk 1:20, relatert til kommunens oppmålingssystem og kontrollert av et eget *tegnkontor*, mens en fotograf hadde ansvaret for fotograferingen (Christophersen & Jondell 1988:18).

Graveredskap som mureskje, spade og hakke ble brukt. Jordmassene ble ikke soldet, bortsett fra enkelte stikkprøver i 1985 som ledd i et prøveprosjekt. Denne prøvesoldingen gav imidlertid ikke materiale av et særlig større omfang (Nordeide 1989a:25). Innsamlingen av naturvitenskapelige prøver som pollen, makrofossiler og C-¹⁴ ble utført etter egne prinsipper, men denne delen av undersøkelsene vil ikke bli behandlet nærmere her. Dette av hensyn til oppgavens omfang.

Dokumentasjonsmaterialet etter utgravingene bestod av bl.a. 4.100 plantegninger, ca 18.500 foto og 5.600 dagboksider³³. Tilvekstlistene omfattet 65.800 funnummer (Christophersen et al. 1994:21), og gjenstandsmaterialet var fordelt på 300.000-400.000 enheter. Tidligst ble funnene lagret hos Riksantikvaren i provisoriske magasin uten klimastyring (Christophersen & Jondell 1988:29), men etterhvert ble funnmaterialet flyttet til Vitenskapsmuseets klimastyrte våt- og tørrmagasiner, mens dokumentasjonsmateriale (dagbøker, tegninger, foto) ble arkivert på NIKUs Utgravingskontor. Funnene ble registrert gjennom Edb fra 1977, men gjenstandsmaterialet ble imidlertid ikke lagt inn på Edb i sin helhet før ved det etterfølgende prosjektet “Fortiden i Trondheims bygrunn – Folkebibliotekstomta” som startet i 1985 (Nordeide 1989a:17).

En av ulikhetene mellom gravingene på Bryggen og på Folkebibliotekstomta var styringsformen. På Bryggen hadde Herteig det øverste ansvar gjennom hele utgravingsperioden, mens dette ansvaret var delt mellom flere på Folkebibliotekstomta. De to utgravingene delte prinsippet om å ignorere skriftlige kilder. Også på Folkebibliotekstomta var hensikten å gjennomføre utgravingene “forutsetningsløst”. Long ønsket å frigjøre seg fra oppfatninger om byens framvekst og topografi som var basert på skriftlige kilder (Jondell 1991:30), og det ble tatt avstand fra brannlagskronologi. I ettertid er det imidlertid påvist godt samsvar mellom de arkeologiske og de skriftlige kildene (Nordeide 1989a:28).

Ved både Bryggengravingene og utgravingene på Folkebibliotekstomta ble utgravings- og dokumentasjonsmetodene endret underveis. Denne faktoren må ha hatt konsekvenser ved tolkningen av materialet, noe jeg vil komme nærmere inn på nedenfor.

e. Prosjektet “Fortiden i Trondheims bygrunn – Folkebibliotekstomta”

Etter utgravingene var avsluttet startet et samarbeidsprosjekt mellom Riksantikvaren, Historisk institutt ved NTNU og Trondheim kommune. Prosjektets formål var å skape oversikt over det omfattende materialet fra utgravingene, avgjøre hvilke konsekvenser metodevalg og metodebruk hadde for den stratigrafiske analysen samt å definere videre

³³ Opplysningene fra Christophersen et al. (1994) og Christophersen & Jondell (1988) er ikke i samsvar, men jeg forholder meg her til de ferskeste opplysningene.

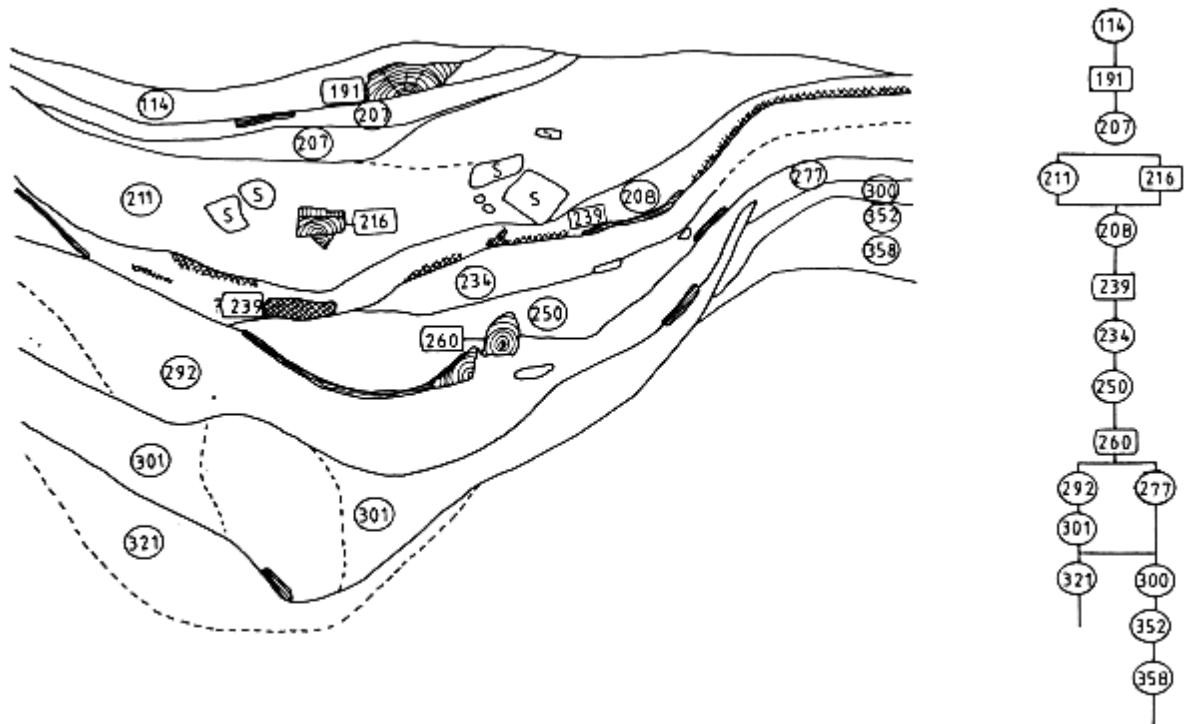
forskningsoppgaver. Den største oppgaven var å bearbeide det omfattende materialet fra utgravingene: Gjennom systematisering og publisering skulle materialet tilrettelegges for seinere forskning. Axel Christophersen ledet prosjektet mens Sæbjørg Walaker Nordeide ble ansatt som vitenskapelig assistent. Christophersen hadde deltatt ved Folkebibliotekstomta fra 1973 til og med 1976, og var feltleder under Long i 1975 og 1976 (Christophersen pers.med. 26.05 1999).

Etterarbeidet var inndelt i tre stadier:

- 1) Behandling av stratigrafi og faseinndeling
- 2) Kvantitativ bearbeiding av utviklingen av materialgrupper og byggemateriale
- 3) Sammenstilling av analyseresultatene.

Analysearbeidet foregikk på makronivå (Folkebibliotekstomta) og mikronivå (innenfor hvert delfelt). Utover utgravingens hovedproblemstilling var det ikke satt ned noen delproblemstillinger, og evaluering eller analyse av materialet mellom feltsesongene ble aldri systematisert, så tidligere materialanalyser kunne i liten grad benyttes (Christophersen et al. 1994:24, Christophersen & Jondell 1988:13): “I løpet av utgravingene ble det ikke laget noen plan for hvordan det store materialberget skulle bearbeides” (Christophersen & Jondell 1988:13). Dette kan være en konsekvens av at etterarbeidet ennå ikke var planlagt mens utgravingene pågikk. De store materialmengdene etter utgravingene, samt manglende innberetninger og rapporter, førte til ekstraarbeid og metodiske og teoretiske problemer. En annen faktor som problematiserte situasjonen ytterligere var at de fleste i prosjektledelsen hadde forlatt Trondheim. Dermed ble etterarbeidet hovedsakelig utført av personer som ikke hadde hatt sentrale stillinger eller deltatt ved utgravingene (Nordeide 1988:46).

Gjenstands- og dokumentasjonsmaterialet ble lagt inn på data og bearbeidet ved hjelp av programmene “*dBase*” og “*Lotus 1-2-3*”. Etter utgravingene forelå det over- og underrelasjoner for 13 200 lag og konstruksjoner. Disse relasjonene ble systematisert og grafisk framstilt for hvert delfelt ved hjelp av Harris-matriser (figur 21, neste side). Her anvender man altså redskapet som ble påvirket av utgravingene på Bryggen, noe som gjenspeiler den metodiske utviklingen.



Figur 21: Profil fra Folkebibliotekstomta med Harris-matrise som framstiller lagrelasjonene (Christophersen et al. 1994:31)

Som nevnt var et av delmålene for etterarbeidet evaluering av de anvendte grave- og dokumentasjonsmetodene (Christophersen & Jondell 1988:30). Gjennom en stratigrafisk analyse kommer metodevalgenes negative og positive konsekvenser fram, og Christophersen trekker fram følgende momenter etter sin kritiske analyse (Christophersen & Jondell 1988:36): En målrettet dokumentasjon er nødvendig for å lette materialbearbeidingen, samtidig som overdokumentasjon bør unngås. Dette i sterk kontrast til Long og hans ide om å dokumentere for å "lette" etterarbeidet og analysene (jf. s.64). De valgte metodene må gjennomføres konsekvent, og innsamlings-, registrerings- og dokumentasjonsmetodene må samordnes med de planlagte analysemetodene. Tolkningen av feltsituasjonen må utføres i felt. Graving i sjikt kombinert med koordinatbestemte profiler er lite hensiktsmessig, mens stratigrafiske graving kombinert med sekvensprofiler fungerer godt. Kravet om å være konsekvent er viktig, særlig ved større utgravinger hvor mannskapet skiftes ut og datamengdene er store.

f. Publikasjoner

Serien "Meddelelser" består av et tyvetalls rapporter fra Folkebibliotekstomta utarbeidet av sentrale personer i prosjektet, og rapportserien er først og fremst ment for fagarkeologer som ønsker å sette seg inn i utgravingenes empiriske grunnlag (Christophersen 1991:87). Eksempelvis redegjør den første rapporten for metodebruken

samt teoretiske og praktiske problemer forbundet med analysearbeidet (Christophersen et al. 1988:5): “Det er vårt håp at den foreliggende rapporten vil kunne lette arbeidet for alle som i fremtiden vil arbeide med materialet fra Folkebibliotekstomta” (ibid.). Deler av det arkeologiske materialet er publisert i serien, og det er også utarbeidet stratigrafiske analyser for delfeltene. Forøvrig er en rekke populærvitenskapelige publikasjoner utgitt, og utgravingene ble omtalt i lokalavisene med jevne mellomrom, blant annet gjennom den faste spalten; “Ukens funn”.

Hovedpublikasjonen “*Kaupangen ved Nidelva*”; er en samlet presentasjon av utgravings- og analyseresultatene, med hensikt å redegjøre for bebyggelses- og aktivitetsutviklingen i undersøkelsesområdet, og sette denne i et større historisk perspektiv (Christophersen & Nordeide [red.] 1994). Publikasjonens målgruppe var “en bred krets av fagfolk og den interesserte allmennheten” (Christophersen 1991:88), og det ble trukket nytte av andre byarkeologiske publiseringsarbeid, eksempelvis Oslo, Tønsberg, Bergen, Stockholm, Uppsala, Lund, Gøteborg/Lödöse, Århus og Ribe (Christophersen et al. 1994:23). Utgravingsresultatene er ellers anvendt ved seminarer og undervisning, og artikler med varierende tema er trykket i tidsskrift, årbøker og andre publikasjoner.

5.3. Vágar



Figur 22: Vågan kommune med utsnitt av Storvågan.

I det forutgående har jeg redegjort for undersøkelsene i Bergen og Trondheim, og skal nå gå over til den nordligste av de tre utgravingene jeg skal behandle. Til forskjell fra Bryggenområdet og Folkebibliotekstomta var mellomalderens Vágar fram til 1975 kun kjent gjennom skriftlige kilder og den tidlige arkeologien vil dermed begrense seg selv. Derimot vil det skrevne kildematerialet, og lokaliseringen av området i større grad trekkes fram. Jeg vil nedenfor gå gjennom historikken bak undersøkelsene, og deretter redegjøre for utgravingene. Først vil jeg imidlertid klare opp i bruken av stedsnavn. I sagalitteraturen omtales mellomalderkjøpstaden både som Vágar, Vágar og Vågan. Denne kjøpstaden er etterhvert lokalisert til Storvåganområdet (figur 22) rett utenfor dagens Kabelvåg i Vågan kommune. I det følgende vil jeg bruke Vágar for mellomalderens kjøpsted, Storvågan for dagens kulturlagsområde og Vågan som kommunenavnet.

5.3.1. De skriftlige kildene³⁴

På tross av at Vágar omtales som by i de skrevne kildene, plasserer ikke det arkeologiske materialet stedet som en mellomalderby på lik linje med byene lenger sør. Dette kan indikere at bybegrepet tidligere var tillagt et annet innhold. Som Reidar Bertelsen framholder: “Hvordan har bybegrepet endra seg over tid? Kanskje vi også kan spørre: Var det manglende kunnskap eller var det andre forestillinger om hva en kjøpstad var, som fikk utenforstående i høg- og seinmellomalderen til å omtale Vågan på en slik måte at vi

³⁴ Brun, H. 1990. Vågan i sagatekstene. *Årbok for Vågan 1990*, Bertelsen, R. 1992. Vågan – Nordnorges første by. *Våre første byer. Onsdagskvelder i Bryggen museum VII*, har oversikt over de kildene som omtaler Vágar.

får bildet av en by?” (Bertelsen 1992:99). Utgangspunktet for diskusjonen om Vágars rolle som by eller ikke, har vært skriftlige kilder; hovedsakelig en forordning gitt av kong Olav Håkonsson i 1384 om handelen i det nordlige Norge: “Vi og vårt råd, både biskoper og riddere, og flere andre, både lærde og leke kan i sannhet godt merke det at våre kjøpsteder, Bergen og Trondheim og Vågan og de andre små kjøpstedene som fra gammelt har hatt takmark, forderves og legges øde fordi sjøfarende menn her hos dere ikke seiler med sine handelsvarer til de kjøpsteder som har vært fra gammelt” (NGL III nr.121:222). Denne retterboten gir oss inntrykk av en status på linje med Trondheim og Bergen. Som en kontrast til et slikt sted beskriver fogd Schönneböhl stedet i 1591 som et fattig fiskevær hvor “der bor ikkun 10-12 arme stavkarle”.

Jeg vil ikke gå ytterligere inn i denne bybegrepsdiskusjonen, men i det følgende behandle Vágar som en mellomalderby. Oppgavens problemstilling retter seg mot *metodene som er anvendt på bygravinger*, og det er i denne konteksten jeg anvender bybegrepet.

Vágar nevnes altså i flere sagatekster og synes sentral i det bildet skrevne kilder gir av nordnorsk mellomalder. Blant annet refererer Grettes saga, Sverres saga, Egilsagaen og Snorres saga til Vágar. Snorre forteller om kirkebygging: “Han lot også bygge en kirke i Vågan på Hålogaland og la inntekter til den” (Magnussønnenes saga), men det er så langt ikke påvist fysiske spor etter hverken kirke eller kirkegård fra mellomalderen her. Mot seinmellomalderen forsvinner Vágar fra de skriftlige kildene og man har derfor antatt at stedets status avtok i denne perioden. En sentral begivenhet i Vágars historie var da Baron Bjarne Erlingsson i 1282 talte på vegne av Norges konge på Brurberget i Kabelvåg (ca. 1 km fra kulturlagsområdet). Her ble *Vågaboka*³⁵ erstattet av nasjonal lov, noe som må ha redusert Vágars rolle og status i samtida. Det arkeologiske materialet derimot viser ikke nevneverdig svikt i bosetninga, og selv om stedets status som administrativt knutepunkt endret seg, ble det fortsatt handlet i Vágar (Solli 1996:217).

³⁵ Vågaboka var sannsynligvis en lovsamling som gjaldt enten lokalt, eller regionalt for landsdelen.

5.3.2. Lokaliseringsarbeidet

Fram til 1975 var som sagt mellomalderens *Vágar kun kjent gjennom det skrevne kildematerialet*. Den fysiske beliggenhet var ukjent, men ble knyttet til Kabelvågområdet. Tidlig på 1970-tallet begynte Universitetet i Tromsø (UiTø) å vise interesse for området og kjøpstaden. Denne interessen var i første rekke personifisert ved Reidar Bertelsen som i 1975 gjennomførte arkeologiske undersøkelser i området omkring Kabelvåg. Utgangspunktet for undersøkelsene var de skriftlige kildene som antydte Vågans funksjon som handelssentrum, og en drivkraft bak lokaliseringen var rollen som mellomalderens eneste bydannelse nord for Polarsirkelen. Det forelå tre alternativer til stedets beliggenhet:

- 1) Vágar som samlebegrep for to eller flere havner
- 2) Kabelvåg: direkte etterfølger etter mellomaldersamfunnet Vágar
- 3) Storvågan: mellomalderens Vágar oppstod her og ble etterfulgt av Kabelvåg (Bertelsen et al. 1987:51-52) .

De tidligste undersøkelsene anså dagens Storvågan som det mest sannsynlige området for kjøpstaden (Bertelsen 1975), et resultat man kom fram til gjennom detaljerte overflateregistreringer og prøvestikking i utvalgte deler av Kabelvågområdet. Flere av prøvestikkene påviste funn fra mellomalderen, og etterhvert ble et kulturlagsområde på rundt 20 000 m² identifisert, hvorav 5000 m² ble regnet for å være urørte strukturer. Kulturlagenes tykkelse varierte mellom 0,3-0,6m (Bertelsen 1975), og avstanden fra steril undergrunn og opp til torva var gjennomsnittlig to meter.

Etter denne lokaliseringen framholdt Bertelsen følgende: “Det er ikke bare grunn til å glede seg over at stedet sannsynligvis er lokalisert, det beste er nesten at kulturlagene ser ut til å være omtrent urørt av seinere tiders ødeleggelse. Det er en situasjon som de færreste byutgravinger står i. Det er all mulig grunn til å planlegge nøye før det settes i gang med utgravinger. Her har man mulighetene til å oppnå et maksimalt godt resultat uten å være presset av ytre omstendigheter. Det er med forventning vi kan imøtesee nye holdepunkter for å løse gåten omkring Vågan. Resultatene vil ikke bare få lokal, men også rikshistorisk verdi” (Bertelsen 1976a:33-34).

5.3.3. Storvågan – forskningsgravningene

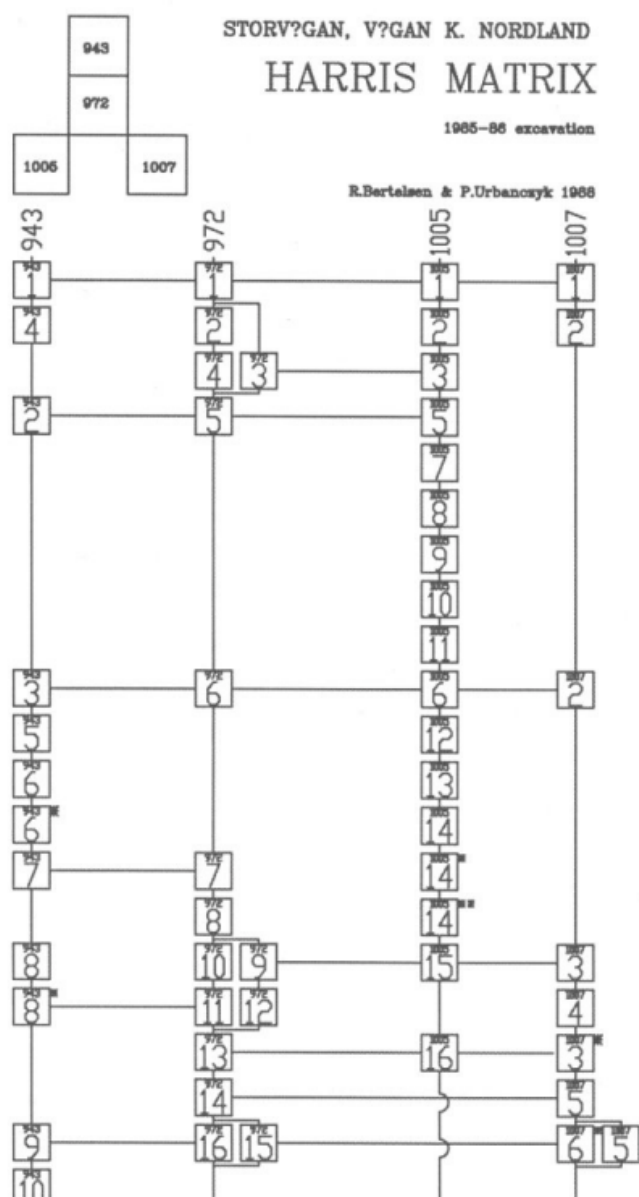
a. *Utgravingsledelsen og målsettingen*

I motsetning til andre urbane mellomalderlokaliteter var ikke Storvåganområdet truet av byggeaktivitet, og undersøkelsene kunne utføres innenfor andre rammer enn utgravningene i Bergen og Trondheim: Utgravningene fikk status som forskningsgravninger, og de økonomiske og administrative rammene skilte seg dermed fra undersøkelsene ved Bryggen og Folkebibliotekstomta.

Reidar Bertelsen har ledet Vågan-undersøkelsene gjennom hele perioden, mens feltledere har variert noe fra år til år. Bertelsen utførte siviltjenesten ved Historisk Museum i Bergen, og deltok i denne forbindelse ved Bryggenutgravningene (Bertelsen, pers. med. mars 1997). Jeg vil anta at metodebruken i Storvågan til en viss grad har vært påvirket av dette. Bertelsen har dessuten vært aktiv i nordnorsk gårdshaugforskning og forskning på stratigrafi og komplekse kulturlag fra mellomalderen. Et samarbeid med betydning for nordnorsk stratigrafisk metode foregikk på 1980-tallet mellom Universitetet i Tromsø, ved Reidar Bertelsen, og Universitetet i Warszawa, ved Przemyslaw Urbanczyk. Bertelsen og Urbanczyk undersøkte en gårdshaug med stor stratigrafisk kompleksitet og et høyt antall stratigrafiske enheter på Soløy i Lavangen (Bertelsen & Urbanczyk 1985:14). Målet med gårdshaugundersøkelsen var å utvikle analysemetoder for komplekse kulturlag. Undersøkelsesområdet ble delt inn i ruter, og “single-context” graving og dokumentasjon ble utført innenfor rutene. Kulturlagene var opptil en meter tykke, og avsetningene var dypere mot midten av gårdshaugen, samtidig som skillet mellom de stratigrafiske enhetene var tydeligst i denne delen (ibid.). Det ble også gjort forsøk på å beregne lagenes volum ved å dokumentere deres areal og tykkelse (Bertelsen & Urbanczyk 1985). Slike volumberegninger er også utført i Sverige, men det stilles en rekke spørsmål ved metoden (Andrén 1986, Paasche 1996:60). Metodisk sett viste disse undersøkelsene at brede grøfter var en fordel for den stratigrafiske oversikten. Prosjektet pågikk parallelt med utgravningene i Storvågan og må ha ført til en gjensidig påvirkning.

Storvåganundersøkelsenes status som rene forskningsgravninger førte til et annet tidspress enn for både Bryggen og Folkebibliotekstomta hvor byggearbeid ventet. Når det gjelder målsettingen endret denne seg i løpet av undersøkelsesperioden. I utgangspunktet var

lokaliseringen et mål i seg selv, men etter å ha identifisert mellomalderens Vágar ønsket man også å undersøke hvordan bysamfunnet fungerte i forhold til omlandet og øvrige nordeuropeiske byer (Bertelsen 1986:46). Den nordlige beliggenheten gjorde det mulig å studere tidlig byoppkomst i kulturelle og økonomiske omgivelser som skilte seg fra Europa forøvrig. Tørrfiskhandelen har hatt stor betydning for utviklingen av Vágar, og stedet ble etterhvert ut fra funnmaterialet og de skrevne kildene tolket som en del av handelsnettverket mellom søreuropeiske og nordatlantiske områder. Dessuten ble en viktig metodisk oppgave å identifisere en stratigrafisk sekvens som skulle uttrykkes grafisk gjennom en Harris-matrise (figur 23).



Figur 23: Utsnitt av Harris-matrise etter utgravingene i 1985/86

Som for de fleste andre norske mellomalderbyer er det også to hovedhypoteser for Vågans opphav: Den ene betrakter oppkomsten som et resultat av nordnorske vikinghøvdinger og deres handelsvirksomhet, mens den andre antar at steder ble grunnlagt av kongen som knutepunkt for tørrfiskhandelen (Bertelsen 1985:45-46).

b. Administrasjon av utgravingen – inndeling av utgravingsfeltet

Nedenfor følger en punktvis oversikt over undersøkelsene i Vågan-området. Oversikten er utarbeidet etter opplysninger fra Topografisk arkiv, Tromsø museum, Bertelsen et al. 1987:53 og egne erfaringer.

- 1972 Undersøkelser for økonomisk kartverk.
- 1975 Prøvestikk – lokalisering av sannsynlig område.
- 1976 Forsøk med ballongutstyr for vertikalfotografering og IR-fotografering.
- 1977 Prøvegravinger
- 1979 Prøvegravinger: feltkurs for arkeologi grunnfag, UiTø
- 1983 Prøvegravinger
- 1985-86 Utgravinger av en mindre del av mellomalderens havneområde: ledd i et forskningssamarbeid mellom UiTø og Vitenskapsakademiet i Warszawa, Polen.
- 1990-94 "Arkeologisommer": et samarbeidsprosjekt mellom Arbeidskontoret i Vågan kommune, UiTø, Stiftelsen Vågastemnet og Lofotmuseet.
- 1995-98 Feltkurs for arkeologi mellomfag ved UiTø.

Den økonomiske støtten til Storvåganundersøkelsene er blitt tildelt av ulike instanser. De tidligste lokaliseringsundersøkelsene ble dekket av "Nansenfondet og de dermed forbundne fond" (Bertelsen juni 1975b:upubl.). Utgravingene i 1985 og 1986 ble finansiert av Universitetet i Tromsø, NAVF og Sparebanken Nordland i Svolvær (Bertelsen et al. 1987:53), mens "Arkeologisommer" ble dekket av midler fra Vågan Kommunes Arbeidskontor, Lofotmuseet og Universitetet i Tromsø. Feltkurset som startet i 1995 ble finansiert av det samfunnsvitenskapelige institutt ved UiTø.

I 1985 ble det altså for første gang åpnet et felt for utgraving. Utvelgelsen av området og inndelingen av feltet ble foretatt ut fra økonomiske ressurser og praktiske betraktninger (ibid.). Feltet ble inndelt i fire ruter, hver på 9m², og undersøkelsene av disse ble avsluttet i 1986. Ved avslutningen ble det støtt på fjæregrunn, og de neste utgravingene ble derfor planlagt høyere opp i terrenget ut fra tanken om at kulturlagene her oppe ville føre lengre tilbake i tid. I 1990 ble prosjektet "Arkeologisommer" startet opp, et prosjekt som i

begynnelsen var rettet mot lokal ungdom. Prosjektledelsen bestod av Bertelsen og lokale lærere med arkeologiutdannelse fra UiTø. Ved å tilby lokal ungdom sommerjobb ved utgravingene fikk man opprettet påfallende stor interesse og engasjement for stedets fortid blant lokalbefolkningen. I 1990 var feltet større og høyere opp i terrenget, men rutesystemet på 9m² var beholdt (figur 24), og koordinatsystemet var lagt ut etter NGO:

1224	1225	1226	1227	1228	1229
1243	1244	1245	1246	1247	1248
1262	1263	1264	1265	1266	1267

Figur 24: Rutesystem for Storvågan – feltet ble åpnet i 1990

Fra 1995 til 1998 ble feltkurset for arkeologi mellomfag ved UiTø lagt til Storvåganområdet. Feltkurset bestod av to uker med utgravinger, en uke med arkeologisk registrering, og en uke med funnbehandling og katalogisering. Disse utgravingene fortsatte på det samme feltet som ble åpnet i 1990. Etter 1998 ble utgravingene i Storvågan foreløpig avsluttet, utgravingsområdet dekket til, og feltkurset flyttet til Vestvågøy i Lofoten.

c. *Gravemetoder, dokumentasjon og tolkning*

Det er konsekvent gravd stratigrafisk i Storvågan, og hver rute er gravd og dokumentert som separate utgravinger. Lag av betraktelig tykkelse ble gravd mekanisk for å lokalisere funnene mer nøyaktig *innenfor* laget. Fra og med utgravingene i 1990 benyttet man begrepene *element* og *enhet* under utgravingen og dokumentasjonen, og funnene ble dokumentert med referanse til *rute-* og *elementnummer*. *Element* betegnet de stratigrafiske enhetene (kulturlag og konstruksjoner) *innenfor* hver rute, mens stratigrafiske enheter som strakk seg *over flere* ruter fikk benevnelsen *enhet*. Både elementene og enhetene ble nummerert og dokumentert etterhvert som de ble gravd fram. Denne dokumentasjonsmetoden har likhetstrekk med metodene som ble anvendt under

utgravinger ved "Museum of London" (Watson 1999:pers. med.). I London ble imidlertid dette systemet justert, og etterhvert gått bort fra på grunn av vanskeligheter under etterarbeidet, hovedsakelig dobbeltnummerering av strukturer (ibid.).

Spesielle funn og naturvitenskapelige prøver ble målt inn i tre dimensjoner, men vanligvis var det tilstrekkelig å oppgi funnens tilhørighet til rute og element. Fotograferingen skjedde gjennom tårnfoto, oversikts- og detaljbilder. Tegningene ble utført i målestokk 1:20 på spesielle skjema (figur 25), med jordbeskrivelse og tolkning.

STORVÅGAN 1996 **Element: Unit:**

Square: **Unit:**

File: _____
Read: _____
L:scope: _____

Scale 1:20

Surface: _____

Consistence: _____

Interpretation: _____

Find nr: _____

Photo nr: _____

Excavated by:

Drawn by:

Date:

Figur 25: Dokumentasjonsskjema anvendt i Storvågan

Jordmassene er konsekvent soldet, hovedsakelig med maskevidde på 0,5 cm. Underveis er det anvendt ulike typer solder, fra vanlige sold med trerammer til elektrisk drevne soldemaskiner.

De skrevne kildene beskrev som nevnt en forfallsperiode mot slutten av 1400-tallet, og det var derfor forventet en nedgang i kulturlagsoppbygningen. Den stratigrafiske

sekvensen tydet imidlertid på kontinuerlig bosetning. Så de skrevne kildene og det arkeologiske materialet var i dette tilfellet motstridene.

d. *Publikasjoner og etterarbeid*

Utgravingene i Storvågan har ikke hatt et eget publikasjonsorgan, men det er utgitt diverse artikler om utgravingene i bl.a. tidsskrift og årbøker. Først etter avslutningen, tidligst i år 2001, kan vi forvente at den endelige sluttrapporten foreligger. “The project group is, however, determined that analysis of the data shall not be postponed until sometime in the future when we for one reason or another decide that we have enough material. No further steps will be taken in the field before we have tried to arrive at answers to the questions that initiated the excavation, and also those that arose during the field work” (...) “A publication of the 1985-86 excavations is therefore under preparation“ (Bertelsen et al. 1987:54). I artikkelen “*The Storvågan Project 1985-86*” presenterer Bertelsen, Buko, Fossnes, Hood, Kobylinski, Lind og Urbanczyk forskningsstatus så langt. Formålet med artikkelen var å gjøre materialet kjent for interesserte, samt å opprette kontakt med andre forskere som jobbet med relaterte problemer (Bertelsen et al. 1987:51).

Utgravingsmaterialet er behandlet i hovedfags-, magistergrads-, og doktorgradsarbeid, blant annet skomaterialet (Lind 1991), fiskeredskapene (Helberg 1995) og keramikkmaterialet (Brun 1996). Det osteologiske materialet er under bearbeiding (Perdikaris upubl.), og det jobbes også med funn etter marinarkeologiske undersøkelser.

5.4. Oppsummering

I flere av de norske byene ble det på 1800- og tidlig på 1900-tallet samlet inn enkelte arkeologiske gjenstander og utført en del dokumentasjon i forbindelse med restaurerings- og byggearbeid. Den første store bygravingen ble imidlertid startet i Bergen etter bybrannen i 1955. På dette tidspunktet var synet på arkeologiske metoder, kulturminnevern og fokus for undersøkelsene et annet enn dagens, og det metodiske grunnlaget var svakt. Dokumentasjons- og utgravingsarbeidet som ble gjort på Bryggen kan kritiseres, men samtidig la disse utgravingene til rette den videre utviklingen av mellomalderarkeologien, både med hensyn til metodebruk, målsetting, problemstillinger og organisasjonsstruktur. Arbeidet på Folkebibliotekstomta i Trondheim startet tidlig på 1970-tallet, i en periode med store moderniseringer i byene. Heller ikke disse utgravingene hadde en solid metodisk eller teoretisk plattform å bygge på, og en viktig oppgave var derfor underveis å utvikle rutiner for utgraving og dokumentasjon. Det kan synes som om dette underveisperspektivet er blitt en del av utgravingenes hovedperspektiv og målsetting. Både Bryggenutgravingene og undersøkelsene på Folkebibliotekstomta hadde status som nødgravinger og dermed spilte tidspress, trange økonomiske rammer og begrenset tilgang på personale inn. Utgiftene ble dekket av det offentlige som i begge tilfeller var tiltakshaver. En viktig forskjell mellom utgravingene i Storvågan og de øvrige var at undersøkelsene i Storvågan ble gjennomført som universitetsdrevne forskningsgravinger. Disse utgravingene startet dessuten opp for alvor ut på 1990-tallet og kunne dermed trekke erfaringer fra en rekke norske og europeiske bygravinger, blant annet fra Bergen (hvor Bertelsen hadde deltatt) og Trondheim. På dette tidspunktet var det dessuten startet en debatt rundt masse materialet, representativitet og funnbehandling i større grad enn tidligere. De ulike utgravingenes betydning for utviklingen av mellomalderarkeologien har variert. Ut fra gjennomgangen synes det som om man har høstet erfaringer fra de tidligere utgravingene, noe som er tydeligere i Storvågan enn på Folkebibliotekstomta. Det er klart at metodeutviklingen gjorde oppgaven lettere i Storvågan enn i Bergen.

Avslutningsvis vil jeg hevde at rutinene for dokumentasjon synes klart bedre i Storvågan enn ved Bryggenutgravingene, et resultat av en tydelig metodisk utvikling.

6.0. Drøfting av utgravingene

Mens jeg i kapittel fem redegjorde for tre utgravinger av mellomalderlokaliteter i Norge skal jeg nå diskutere disse utgravingene. I det følgende vil jeg ta for meg ulike momenter fra redegjørelsen, og deretter sammenligne disse på tvers av undersøkelsene. Jeg vil også se utgravingene i forhold til oppgavens øvrige deler, f.eks. forskningshistorie, tolkninger av arkeologiske lokaliteter og forholdet mellom teori og metode.

Det synes for meg klart at en sammenligning av metodene som ligger bak materialinnsamlingen er mer gjennomførbar, og dessuten mer grunnleggende, enn en sammenligning av *funnmaterialet* fra de aktuelle utgravingene. Jeg vil altså ikke sammenligne utgravingenes innsamlede materiale, men derimot metodene som er anvendt ved utgravingene. En materialsammenligning forutsetter jo også uansett en kritisk analyse av metodene. Jeg har tidligere hevdet (i innledningen) at siden de tre utgravingene er utført innenfor tildels ulike perioder, ville det være sannsynlig at metodebruken også har variert. Dermed burde en retrospektiv undersøkelse av metodebruken kunne belyse metodeutviklingen, noe jeg gjennom kapittel fem har fått bekreftet. Metodene har endret seg fra graving til graving, og også internt innenfor hver graving.

6.1. Sammenligning av utgravingene

Et av målene med oppgaven er altså å undersøke metodene, dvs. den praktiske innsamlingen og dokumentasjonen av et arkeologisk materiale, og dessuten den tolkningsprosessen som knytter teori og materiale sammen. Jeg vil gjøre dette ved å sammenligne utgravingene fra kapittel fem. Min framgangsmåte har vært å se på variasjoner og likheter i utgravingenes faglig ledelse, målsetting, lokalitetens fysiske utforming, stratigrafiske tilnærminger og dessuten momenter som dokumentasjonsskjema og forholdet til skriftlige kilder.

I kapittel to definerte jeg teori som de overliggende rammene som styrer metodevalg og målsettinger, og eksempler på slike rammer var utdannelse, erfaringer, kunnskap og holdninger. Ved å se på bakgrunnen til de ulike lederne for prosjektene kan man kanskje

bedre forstå utgravingenes teoretiske grunnlag, og forhåpentligvis også danne seg en oppfatning av utgravingsmetodene i relasjon til det teoretiske grunnlaget.

a. Bakgrunn

De tre utgravingene er utløst av ulike faktorer: I Bergen ble utgravingene startet etter storbrannen i 1955. Arkeologiske undersøkelser måtte utføres før gjenoppbyggingen kunne starte opp. I ettertid kan vi hevde at utgravingene var for dårlig planlagt, men på dette tidspunktet var slike store krevende undersøkelser nytt for det arkeologiske miljøet og det eksisterte få erfaringer med hensyn til planleggingen og gjennomføringen av utgravingene.

I likhet med Bryggenundersøkelsene ble også utgravingene på Folkebibliotekstomta i Trondheim iverksatt som en konsekvens av planlagt byggearbeid, men her gjaldt det bygging av nytt hovedbibliotek. En fordel med disse gravingene var nesten 20 års erfaring etter starten av Bryggengravingene og dermed et sterkere faglig fundament. På tross av dette ble det også på Folkebibliotekstomta støtt på problemer av ulik art.

Mens utgravingene i Bergen og Trondheim ble satt igang på grunn av faktorer utenfor faget og drevet som nødgravinger, var utgravingene i Storvågan rene universitetsdrevne forskningsgravinger, med utgangspunkt i ønsket om å lokalisere kjøpstaden Vágar. Denne forskjellen i premissene for utgravingene kan ha hatt betydning. F.eks. er tidspresset større ved nødgravinger enn ved forskningsgravinger, noe som igjen påvirker utgravingsmetodene og planleggingen.

b. Den faglige ledelsen og utgravingenes målsetting

De tre utgravingene jeg har undersøkt er utført innenfor ulike administrative rammer, og både organisasjonsformen og sammensetningen av gravemannskap har variert. I Bergen var Asbjørn Herteig prosjektets øverste leder gjennom hele utgravingsperioden (dvs. fra 1955-1968). Som jeg har vært inne på hadde man ved starttidspunktet et generelt svakt grunnlag fra andre undersøkelser av mellomalderlokaliteter, men Herteig stilte med erfaring fra blant annet kjøpstedene Veøy og Borgund i Møre og Romsdal.

I løpet av utgravingene på Folkebibliotekstomta var det flere feltledere, mens den øverste styringa lå hos ei fast prosjektgruppe. I Storvågan har Reidar Bertelsen fungert som prosjektleder helt fra starten av undersøkelsene, og også her har et større antall feltledere deltatt.

Hva betyr det så for utgravingenes gjennomføring å ha én prosjektleder eller en sammensatt gruppe? En fast prosjektleder innebærer at samme person har oversikt og kontroll gjennom hele prosjektet, og samtidig kan effektiviteten bli større ved at avgjørelser blir tatt raskere. På den andre siden vil gjerne et samarbeid tvinge fram flere nyanser, og både spennvidde, erfaringer og impulser kan bli flere i en prosjektgruppe. Det er derfor vanskelig å avgjøre hvorvidt det en eller det andre er å foretrekke, dette vil være person-, erfarings- og situasjonsavhengig. Med hensyn til ledelsen ved utgravingene vil jeg med utgangspunkt i kapittel fem hevde at deres faglige kunnskap og erfaring generelt har hatt et høyt nivå på alle utgravingene.

Sett i et forskningshistorisk perspektiv skjedde det en grunnleggende endring ved starten av Bryggenutgravingene. I tråd med tidligere mellomalderundersøkelser der man fokuserte på større bygninger, topografi og urbanisering var Riksantikvarens mål med utgravingene på Bryggen begrenset til å omfatte bebyggelsen og dens utvikling. Denne målsettingen ble imidlertid utvidet av Herteig til også å inkludere gjenstandsmaterialet fra hverdagslivet, noe som var banebrytende innenfor mellomalderarkeologien på denne tida. Det var kanskje først og fremst Herteigs bakgrunn fra forhistorisk arkeologi som gjorde at han så sterkt ønsket å få fram denne delen av den materielle kulturen. Steinalderforskningen bygger som kjent i stor grad på slike kilder. Her ser vi altså at Herteigs bakgrunn *kan* ha påvirket hele prosjektet og dermed de resultatene som kom ut av det.

Undersøkelsene av Folkebibliotekstomta skulle klarlegge stedets fysiske, sosiale og økonomiske struktur i mellomalderen, og også her ble enkeltgjenstandene betraktet som en svært viktig informasjonskilde. Målsettingen med Storvåganundersøkelsene har endret seg over tid. Tidligst var lokaliseringen av stedet et mål i seg selv, men etterhvert ble metodeutviklingen sentral, hovedsakelig innenfor stratigrafi. Også her har gjenstandsmaterialet hele tiden stått i fokus. Dermed har man ved alle disse tre

gravingene arbeidet ut fra et utvidet perspektiv i forhold til de tidlige topografiske undersøkelser, et perspektiv som også inkluderer gjenstandene.

c. *Gjennomføring av utgravingene og praktisk inndeling av utgravingsfeltet*

Premissene og forutsetningen for gjennomføringen av utgravingene har variert. Blant annet har den teknologiske utviklingen etterhvert tilbudt hjelpemidler og redskaper som har lettet utgravingsarbeidet, eksempelvis transportmidler (gravemaskiner, lastebiler), pumpesystem for vann, datamaskiner og soldemaskiner. Utvalget av slike hjelpemidler var svært begrenset ved starten av Bryggengravingene. Også tilgangen på kvalifisert arbeidskraft var begrenset, og man ansatte sivilarbeidere i motsetning til på Folkebibliotekstomta hvor det ble importert arbeidskraft med erfaring fra tilsvarende prosjekt i andre land, samt arkeologistudenter. I Storvågan spilte man i begynnelsen på identitet og tilhørighet for lokal ungdom, men etterhvert ble det innført feltkurs på stedet som en del av mellomfaget ved Universitetet i Tromsø. I dag er kriteriene for feltpersonell i mye større grad standardisert og dette har selvsagt positive konsekvenser for kvaliteten på feltarbeidet.

Også utvelgelse av utgravingsfelt og plassering av koordinatsystem er utført etter varierende prinsipper. På Bryggen ble rutenes plassering avgjort ut fra gårdens beliggenhet, og x og y-aksen fulgte gårdens lengde og bredderetning. I Trondheim ble koordinatsystemet tilpasset kommunens oppmålingssystem, og utgravingsområdet ble delt inn i delfelt, mens man i Storvågan valgte å holde seg til det landsdekkende NGO. Kanskje nettopp som et resultat av de negative erfaringer bl.a. Herteig hadde gjort med koordinatsystem definert ut fra lokale forhold (Herteig 1985:15). Både Herteig og Bertelsen valgte å dele utgravingsområdet inn i rutenett, men prinsippene for ruteinndeling og koordinatsystem var ulike. I Bergen var rutestørrelsen 64 m², i Storvågan 9 m², mens man på Folkebibliotekstomta grov innenfor delfelt av varierende størrelse.

d. *Gravemetoder, dokumentasjon og tolkning*

Et metodisk prinsipp som ble innført med utgravingene på Bryggen var en konsekvent gjennomføring av stratigrafisk metode. Etter disse gravingene er stratigrafi blitt standard metode på bygravinger, og metoden ble fulgt både på Folkebibliotekstomta og i Storvågan.

Som jeg har nevnt var det av stor metodisk betydning at gjenstandsmaterialet ble likestilt med bygningsrestene, og materialinnsamlingen på Bryggen var i tråd med tidas objektivitetsideal, uttrykt av Herteig i det følgende:

“I felten må det dog ikke skje noen utvelgelse eller prioritering av funnene. **Alt, selv det minste bruddstykke, blir tatt hånd om og registrert.** Først etter den vitenskapelige bearbeidelse vil det bli aktuelt å ta stilling til det endelige bevaringsspørsmål, og selv da vil det neppe bli aktuelt å kassere ting. Kanskje kan det “ubrukelige” plomberes i spesielle beholdere, stues vekk eller graves ned så det om nødvendig en gang i en fjern fremtid kan stå til disposisjon, dersom nye tekniske hjelpemidler har åpnet for ukjente analyser eller problemstillinger” (mi utheving, Herteig 1969:66).

Også på Folkebibliotekstomta og i Storvågan stod gjenstandsmaterialet sterkt og prinsippene fra Bryggen ble fulgt ved at så å si alle gjenstander ble samlet inn.

Tanken om at *alle gjenstander var like viktige, og all dokumentasjon var viktig informasjon* har ført til at store materialmengder samlet seg opp i magasinene uten gjennomtenkte strategier for videre behandling. Hvorfor sto så dette innsamlingsprinsippet så sterkt? En mulig forklaring kan være at man “samler inn så mange opplysninger som mulig for å oppfylle objektivitetsidealet, eller i håp om at situasjonen blir mer forståelig under etterarbeidet” (Christophersen & Jondell 1988:34). Clifford Long var av nettopp denne oppfatningen da han ønsket å dokumentere mest mulig i felt for så å utføre en detaljert tolkning seinere “(...) when there is more time to think” (Long 1973:32). En ulempe ved å strebe mot en slik objektiv dokumentasjon kan imidlertid bli et “ustrukturert og overdimensjonert dokumentasjonsmateriale” (ibid.), noe som analysearbeidet på Folkebibliotekstomta illustrerte. Ved etterarbeidet satt man med et stort dokumentasjons- og gjenstandsmateriale, men kun et fåtall av de som hadde vært involvert i utgravingen: “More time to think but no one left to do it”. Faren er også tilstede for en overflatisk innsamling og dokumentasjon i arbeidet med å rekke over alt. På flere utgravinger kan vi få inntrykk av at innsamlingen av funn ofte er foretatt ut fra tanken om at framtidens arkeologer skulle bearbeide materialet. Det har imidlertid vist seg at denne bearbeidningen i ettertid har skjedd i mindre utstrekning enn forventningene tilsa.

Ut fra mitt syn er den beste situasjonen en målrettet utgraving hvor tolkningene starter i felt. I felt har vi muligheten til å stadig hente inn opplysninger, samtidig som vi kan sjekke om tidligere opplysninger stemmer: “Det dårligste tidspunktet for tolkning av

materialet er når man sitter bak et skrivebord etter feltsesongens slutt, da alle muligheter for kontroll og innhenting av tilleggsopplysninger forlengst er forsvunnet (Christophersen & Jondell 1988:35). Det er slik sett et paradoks at etterarbeidet og analysene fra Folkebibliotekstomta ble utført av personer som ikke hadde hatt noe større ledelsesansvar under utgravingene.

Et generelt prinsipp har ofte vært å måle spesielle funn inn i tre dimensjoner. Det kan imidlertid rettes spørsmål mot en slik eksakt posisjonsbestemmelse. I hvilke tilfeller bør funnene måles inn i tre dimensjoner? Hvor viktig er dette, og hva og hvem skal avgjøre hvilke funn som er spesielle? Det kan virke som om det har vært en tendens til at “fine” funn, i betydning av hele gjenstander eller estetisk pene gjenstander er blitt innmålt etter ønske fra felt- eller prosjektleder, og jeg mener en slik tendens kan kritiseres siden dette ikke er gjennomført systematisk ved noen av utgravingene.

Fra 1950-tallet var forventningene store til elektronisk databehandling som hjelpemiddel i gjenstandsbehandlingen, og Bryggengravingene startet en ny tradisjon innenfor bruk av datamaskiner i arkeologien. Ved disse gravingene ble felldata plottet inn på hullkort, og opplysninger ble lagret elektronisk. Dette ble også utført ved utgravingene på Folkebibliotekstomta og i Storvågan, samtidig som rutinene endret seg og bruk av datautstyr ble mer vanlig ved arkeologiske utgravinger i tråd med utviklingen ellers i samfunnet.

Dokumentasjonsskjemaene fra utgravingene inneholdt alle rubrikker for faktaopplysninger og tolkning. Faktaopplysningene kom fram gjennom rubrikker som: Tegningsnummer og strukturnummer (unikt for hvert skjema), fotonummer, stratigrafiske relasjoner (over, under, etc.), spesielle funn eller prøver (naturvitenskapelige prøver) (parallell informasjon), og dessuten tolkning og rom for kommentarer og beskrivelser i etterkant av utgravingene.

Som en følge av britisk feltradisjons innflytelse på undersøkelsens tre gravinger har jeg gått gjennom Museum of Londons (*Department of Urban Archaeology*) feltmanual (Spence 1990). Museum of London anvender flere skjema for strukturene, f.eks. context recording sheet, environmental sample sheet, timber recording sheet, coffin recording sheet, skeleton recording sheet, og masonry recording sheet. Dette er ikke tilfelle hverken

ved Bryggen, Folkebibliotekstomta eller Storvågan hvor det er anvendt ett og samme skjema for vegger, tømmerstrukturer, kulturlag, grøfter etc.

For framtiden kan det være ønskelig å samordne dokumentasjons- og utgravingsmetoder i en håndbok tilsvarende London Museums feltmanual. Felthåndbøker eksisterer i dag i ulik grad ved de fleste museer, men et viktig argument for å *samordne* disse er behovet og sannsynligheten for et interaktiv arkiv i framtiden. Ved å anvende et felles dokumentasjonsskjema og felles kriterier for katalogisering av materiale o.l. vil opplysningene lettere kunne legges inn i fellesdatabaser og ut på Internett. “Dokumentasjonsprosjektet” er langt på vei en realisering av en slik tanke, men foreløpig så nytt at det vil være for tidlig å evaluere dette. Et annet relevant prosjekt i denne sammenhengen er “Registre ved bygravninger”. Prosjektet ønsker å forbedre registrene som er tilknyttet dokumentasjonsmaterialet fra utgravingene i de norske mellomalderbyene (Nordeide 1999:4). Det er behov for en mulighet til å søke på kryss av utgravinger og museer, men foreløpig er det flere hindringer som må overstiges før en slik samordning kan gjennomføres. I dag har de fleste utgravingskontor, landsdelsmuseer og universiteter sine egne tilpassede system og retningslinjer, skjema, dataprogrammer o.l. Selv om disse systemene fungerer godt til intern bruk, kan det være et poeng å samordne dem ytterligere. Ut fra lokale standarder kunne man utvikle felles retningslinjer for det man krever som et minimum av dokumentasjon for å kvalitetssikre utgravingsmaterialet; en felles standard for tegning, fotografering, målesystem og skriftlig dokumentasjon.

Bruken av profiler ved utgravingene har variert, men stort sett er oppfatningen at profilene fragmenterer den arkeologiske lokaliteten framfor å danne helheter og oversikter³⁶ (Christophersen & Jondell 1988:32). Det er imidlertid enkelte kontekster hvor en profilbruk kan anbefales. Ved utgraving av gravhauger, steinalderboplasser, mindre strukturer som stolpehull, ildsted og kokegroper kan profiler være et viktig redskap. Profiler kan dessuten med fordel anvendes for å få kjennskap til kulturelle og geologiske avsetningsprosesser, særlig ved transgrederte boplasser.

Når det gjelder anvendelsen av skriftlige kilder har holdningene til dette vært skiftende. Både Herteig og prosjektledelsen på Folkebibliotekstomta ønsket avstand fra de skriftlige

³⁶ Med unntak av faste profiler i kanten av gravefeltet.

kildene, mens lokaliseringen av Storvågan ble utført på bakgrunn av informasjonen de skriftlige kildene gav.

Det er i utgangspunktet flere måter å forholde seg til kildematerialet på, men jeg er av den oppfatning at man i det minste må sette seg inn i de ulike alternativene. Ved å kjenne til flere kilder åpner man også for flere alternative tolkninger av materialet. Dette gir flere muligheter, og dersom det oppstår tilfeller med flere sidestilte tolkninger eller tolkningsalternativ vil det, som jeg tidligere har diskutert, være forskerens evne til å argumentere samt den faglige situasjonen som avgjør hvilken tolkning som er mest tilfredsstillende ut fra problemstillingen.

e. Publikasjoner og etterarbeid

Flere store mellomaldergravinger de siste 40-50 årene har tilført et stort arkeologisk materiale og dette krever tilstrekkelig behandling i etterkant. Det var imidlertid lenge slik at etterarbeidet ble nedprioritert: Behandlingen av gjenstandsmaterialet ble skjøvet til side, og rapporter og publikasjoner lot vente på seg. For å lette på denne situasjonen ble det opprettet flere publiseringsprosjekt som skulle utføre funnbehandlingen og rapportskrivningen etter utgravingene (Lunde 1986:19). For de største utgravingsprosjektene ble det opprettet egne publiseringsorgan, f.eks. Bryggens “The Bryggen Papers” og Folkebibliotekstomtas “Meddelelser”. I dag blir ofte rapporter fra bygravinger tilknyttet Riksantikvarens rapportserier: “Riksantikvarens rapporter” eller “Riksantikvarens skrifter”.

6.2. Metode og teori

Jeg har gjennom oppgaven vektlagt både teoretiske utgangspunkt og metodevalg ved arkeologiske utgravinger. På bakgrunn av det foreliggende arbeid mener jeg at bruken av metode i stor grad påvirker resultatet, noe som kan illustreres med et eksempel fra Bryggengravningene hvor Riksantikvarens opprinnelige problemstilling ble utvidet av Herteig: Ved å inkludere gjenstandsmaterialet i målsettingen måtte også utgravingsmetodene endres. I motsetning til den klassiske “find a wall and follow it”-metoden, hvor husmurene ble gravd fram mens annet materiale stort sett ble oversett, måtte man nå forandre framgangsmåte. Den tidligere metoden hadde avskåret strukturene fra kontekstene, og stratigrafiske holdepunkter gikk tapt. Stratigrafisk graving og

dokumentasjon kombinert med innsamlingen av gjenstander førte til et mer sammensatt arkeologisk materiale, og utgravingsresultatene tillot mer nyanserte bilder av mellomalderens hverdagsliv. Samtidig medførte denne endringen at mengden innsamlet materiale økte, et moment som kanskje ikke var tilstrekkelig overveid i utgangspunktet.

Metodevalgene er i høyeste grad påvirket av arkeologens teoretiske skolering, og jeg har argumentert for at teoretisk bakgrunn påvirker tolkningen og forståelsen av et materiale. Dette nødvendiggjør en gjennomtenkt strategi bak materialinnsamlingen. For å illustrere den teoretiske bakgrunnens betydning vil jeg trekke fram et eksempel fra Trondheim: Utgravingene på Erkebispegården fra 1991 til 1995 tok nemlig i stor grad hensyn til erfaringer fra tidligere undersøkelser. Sæbjørg W. Nordeide som var involvert i undersøkelsene på Folkebibliotekstomta ledet undersøkelsene. Ut fra erfaringene fra Folkebibliotekstomta framholdt hun at problemet ved tidligere undersøkelser hadde vært mangel på teori, og ikke feil ved utgravingsmetodene (Nordeide 1998:27). Teorimangelen førte til svakheter ved gjennomføringen av utgravingen (ibid.). Ved Erkebispegården forsøkte man å unngå dette ved å planlegge en klar forskningsagenda: De akademiske målene for utgravingen og undersøkelsens historiske potensial ble nøye gjennomgått. I ettertid bærer utgravingene på Erkebispegården preg av å ha blitt diskutert og nøye gjennomtenkt, og en rekke metodiske diskusjoner er tatt til etterretning. Resultatene ble raskt publisert, og utgravingene er diskutert i flere artikler og tidsskrifter.

6.3. Oppsummering

Det synes som om metodeutviklingen i mellomalderarkeologien har foregått både på mikro- og makroplan. Innenfor hver separate utgraving har man hatt et underveisperspektiv hvor det har vært en viss utvikling gjennom prøving og feiling, samtidig som de ulike utgravinger har påvirket hverandre ved å dra nytte av hverandres feil og framskritt. Lena Fahre har gått gjennom dagboksstoffet etter utgravningene på Folkebibliotekstomta, og påviser en kunnskapsutvikling med betydning for metodebruken (Fahre 1998:58). Det samme mener jeg skjer i løpet av både Bryggengravingene og Storvågan. Et helt konkret eksempel fra Bergen er profilbruken. Tidligst ble det anvendte profiler mellom rutene, men prinsippet ble tidlig gått bort fra da gravesituasjonen ble splittet opp og oversikten forsvant. I Storvågan har blant annet valg av startsted for utgravningene ført til nyttig erfaring og lærdom: Utgravningene i 1985/86 ble utført nært sjøgrensen, og dette innebar at man raskt møtte på fjæregrunn. Disse erfaringene gjorde at det neste feltet som ble åpnet lå høyere over havet.

Jeg har hevdet at metodevalgene er påvirket av arkeologenes teoretiske skoling, og dette illustreres ved diskusjonen mellom Herteig og Riksantikvaren ved starten av Bryggengravingene. Riksantikvaren definerte en tradisjonell antikvarisk målsetting som rettet seg mot bygningene og topografi, mens Herteig ville endre denne målsettingen til å inkludere gjenstandsmaterialet. Også forholdet til det skrevne kildematerialet er delvis påvirket av den teoretiske skoling: På Folkebibliotekstomta stilte ledelsen seg kritisk til skriftmaterialets betydning for de arkeologiske tolkningene, og brannlagsdateringer ble unngått som en konsekvens av dette.

Ut fra de tre utgravningenes gjennomføring mener jeg å kunne trekke ut følgende sentrale prinsipper ved planleggingen og gjennomføringen av lignende utgravinger for framtiden:

- Det arkeologiske kildematerialets bærekraft til å nå målene må vurderes
- Stratigrafiske utgravinger i plan har mest for seg
- De valgte metodene må konsekvent gjennomføres
- Utgravingsmetodene har iboende begrensninger for tolkningsmulighetene
- Målrettet dokumentasjon kan lette materialbehandlingen mens overdokumentasjon generelt vil føre til ekstraarbeid og problemer
- Tolkningen starter i felt og ikke ved etterarbeidet

7.0. Sammenfatning og avsluttende kommentar

Hva har så ført mellomalderarkeologien dit den er i dag? Mellomalderforskningen i Norge har sin opprinnelse i romantikken og var et resultat av tidas nasjonalisme. Ved hjelp av monumentale byggverk fra mellomalderen kunne landets røtter til fortiden bekreftes. På denne tiden ble det også utført mindre arkeologiske undersøkelser, men liten oppmerksomhet var rettet mot gjenstander fra mellomalderen. Det første store steget mot en mellomalderarkeologi som inkluderte gjenstandsmaterialet fra hverdagen ble tatt etter den store brannen på Bryggen i Bergen, 1955. Ved utgravingene som startet i kjølvannet av brannen ble det formulert en målsetting hvor gjenstandene ble betraktet som en viktig del av det arkeologiske materialet, og både gjenstandene og kulturlagene ble konsekvent dokumentert. Dette var en faktor som gjorde utgravingene til en hendelse med avgjort betydning for den videre utviklingen av mellomalderarkeologien, og det synes som om Asbjørn Herteig og hans bakgrunn kan ha vært avgjørende for denne utviklingen.

Forutsetningen for en gravende arkeologi er arkeologiske lokaliteter. Lokalitetene består av kulturlag dannet gjennom stratifikasjon, og kulturlagene og deres innhold blir brutt ned over tid. Arkeologiske lokaliteter blir stadig undersøkt av arkeologer med ulike referanserammer. Undersøkelsesmetodene varierer, og jeg har i denne oppgaven framhevet den stratigrafiske metoden siden denne er særlig sentral i mellomalderarkeologien. Nærhet i tid gjør at kulturlagene fra mellomalderen ofte er godt bevart. Metodisk stiller dette krav, og stratigrafisk graving kan tilby en tilfredsstillende metode for utgraving og dokumentasjon. Metoden har sitt utspring i geologien, men ble etterhvert tilpasset arkeologifaget. I første rekke var det britiske arkeologer som tilpasset prinsippene for arkeologisk stratigrafi, men også i Norge anvendte man tidlig stratigrafiske prinsipper. Behovet for en slik metode meldte seg i takt med at kulturlagene fra mellomalderen ble tillagt samme informasjonsverdi som andre kulturminner.

Arkeologiske kulturminner ble ikke beskyttet av en egen lov før i 1905. Fram til dette hadde kulturminnene vært vernet gjennom andre lover. 1905-loven delte ansvaret for kulturminnene mellom fortidsminneforeningen og landsdelsmuseene. De mellomalderske kulturminnene var fortidsminneforeningens ansvar, og dette ansvaret ble i 1912 overtatt av Riksantikvaren, mens ansvaret for all forhistorisk arkeologi fortsatt tilhørte landsdelsmuseene. Til tross for at Riksantikvaren tidlig fikk ansvaret for kulturminner fra

mellomalderen, ble det ikke ansatt arkeologer ved Riksantikvaren før seint på 1900-tallet og i første del av det forrige århundret var det stort sett arkitekter som befattet seg med monumenter fra mellomalderen.

Forvaltningssituasjonen har stått sentralt for den utøvende mellomalderarkeologien, samtidig som skillet mellom forskning og forvaltning har komplisert situasjonen med hensyn til materialet fra mellomalderutgravinger. Gjennom kulturminneloven av 1978 fikk kulturlag og mellomalderbyer status på linje med andre kulturminner, men fortsatt var ansvarsfordelingen innen forvaltningen problematisk. Utgravingene ble utført av Riksantikvaren, mens materialet havnet i landsdelsmuseenes magasiner. Jeg vil imidlertid peke på at det er for enkelt å gjøre dette til et problem *kun* innenfor mellomalderarkeologien. Som jeg har vært inne på tidligere gjør samme forhold seg gjeldende på arkeologisk museum i Stavanger hvor forvaltning og forskning er relatert til samme institusjon. Det er generelt slik ved landsdelsmuseene at gjenstandsmaterialet fra alle arkeologiske perioder, ikke bare mellomalderen, har en tendens til å samle seg opp. Det delte ansvaret har klart en del av skylden, men også andre faktorer fører til en slik situasjon, faktorer som: Utgravingenes omfang og oppfatningen av utgravingene og materialinnsamlingen som det sentrale. Den etterfølgende materialbehandlingen, katalogiseringen og rapportskrivningen blir ofte utsatt. En del av forklaringen til dette ligger i utgravingenes form, og både innsamlingsprinsipper, tidspress og økonomiske rammer spiller inn. Faktum er at området arkeologisk sett ofte går til grunne etter utgravingen når feltet fylles igjen. Dermed er den største risikoen for et feltarbeid at det ikke samler inn tilstrekkelig materiale til analysene i etterkant. Etter materialinnsamlingen er materialet berget. Det blir så ført til magasinene og her blir det ofte liggende, noe som er kjernen til at man fortsatt ventet på materialbehandling og rapporter. For når materialet først er havnet i magasinet er det trygt, og det kan virke som om jobben da er gjort. Men slik er det på langt nær. Og et for langt opphold uten behandling kan føre til destruksjon av materialet, enten i form av rust, forvitring, råtning o.l.

De tidligste "arkeologiske" undersøkelsene av kulturminner fra mellomalderen begrenset seg til oppmåling av bygninger, byggekonstruksjoner, byggestiler og mindre utgravinger, en konsekvens av at undersøkelsene stort sett ble utført av arkitekter. Etter 1950 dreide imidlertid mellomalderarkeologien mer mot gjenstander og sammenhenger, det skjedde en spesialisering i bygrunnen, og kulturlagene ble viet større oppmerksomhet. Særlig etter

1970 fulgte en periode med “masseutgravinger” i byene, samtidig som utgravingsmetodene ble mer utviklede og innsamlingen av gjenstandsmaterialet økte. Fortsatt manglet det rutiner for etterarbeid og funnbehandling og museenes magasiner ble fylt opp.

Denne utviklingen, og særlig skiftet fra arkitektoniske undersøkelser til arkeologiske undersøkelser gjenspeiler seg i min undersøkelse av Bryggengravningene og de gravingene som etterfulgte denne. På Bryggen deltok både arkitekter og arkeologer, og 1950-tallets objektivitetsideal la forutsetningene for innsamlingen av gjenstander og dokumentasjonen her. På 1970-tallet ble det satt i gang flere større utgravingsprosjekter i byene, dette som en følge av byutvikling og byggearbeider. Utbygginger og arbeid i bygrunnene førte til et økt behov for arkeologer. Arkeologien var påvirket av et positivistisk vitenskapsideal, og under utgravingene ble mest mulig samlet inn ut fra et objektivitetsprinsipp. Store funnmengder strømmet inn til landsdelsmuseenes magasiner, nettopp som en konsekvens av at *alt* skulle samles inn.

Gjennom oppgaven har jeg demonstrert at utgravingene ved Bryggen, Folkebibliotekstomta og Storvågan var underlagt stratigrafiske prinsipper. Folkebibliotekstomta i Trondheim ble undersøkt fra 1973, og her stod prosjektledelsen under innflytelse av engelske tradisjoner, samt en videreutvikling av metodene fra Bryggengravningene. På denne tida startet også utgravingene av mellomalderlokaliteten i Storvågan ved Kabelvåg. I Nord-Norge er større arkeologiske undersøkelser ofte finansiert gjennom forskningsmidler, og slik var det også ved utgravingene i Storvågan. Disse utgravingene er sterkt influert av stratigrafiske prinsipper og ble utført parallelt med et stratigrafisk samarbeidsprosjekt mellom Universitetet i Tromsø og Universitetet i Warsawa.

Lovgivningen og ansvarsfordelingen har hatt betydning for utføringen av undersøkelsene. De tre undersøkte utgravingene har alle vært underlagt økonomiske rammer, mens et tidspress i større grad har vært gjeldende ved Bryggengravningene og undersøkelsene på Folkebibliotekstomta hvor byggearbeid har ventet. For å sette det på spissen vil jeg hevde at i Storvågan styrte de arkeologiske hensyn i større grad utgravingene.

I det foreliggende arbeidet har jeg undersøkt forholdet mellom utgravings- og dokumentasjonsmetode og det teoretiske grunnlaget for mellomalderarkeologien. Teori blir gjennom oppgaven betraktet som de overordnede rammene for metodevalg og målsettinger, mens metodene er prosessen som binder teori og materiale sammen. Mellom teori og metode er det et gjensidig påvirkningsforhold, et dialektisk forhold. Det arkeologiske kildematerialet kan gi ulike tolkninger, avhengig av teoretiske rammeverk og metodevalg. Tanken om den ene sannheten er i dag avlegs, det som avgjør hvilken tolkning som er best avgjøres av vår evne til argumentasjon. Hermeneutisk teori er sentral i denne prosessen siden fortolkning og forståelse pågår både i tolkningen av lokaliteter og av tekster. De teoretiske strømmingene innenfor faget har endret seg men likevel er materialinnsamlingen og utgravingene fortsatt grunnleggende for arkeologien. I dag er mellomalderarkeologien kommet inn i en fase hvor metodeutviklingen og arbeidet ute i felt må kunne sies å holde et tilfredsstillende nivå. Det neste steget bør være å rette blikket mot behandling og oppbevaring av funn, samt tilfredsstillende produksjon av rapporter og publikasjoner. Kanskje kan forholdet mellom tekniske konservatorer og arkeologer undersøkes og utvikles. Deretter kan det settes ned en gruppe som skal tilrettelegge en standard agenda for rutiner i felt, og en viktig del av denne agendaen vil være: Hvordan oppbevare funn tilfredsstillende? Dette som et resultat av de siste 50 års undersøkelser i bygrunnen: Hva hjelper det å samle inn mengder med materiale når materialet destrueres i vente på den nødvendige og fortjente konservering?

I innledningen satte jeg fram følgende påstand: *Viktige faktorer for resultatet av en utgraving vil være valg av metode og teoretisk bakgrunn.* Sentrale begreper gjennom oppgaven har vært problemrettet metodevalg, representativitet og massemateriale, og jeg har forsøkt å vise at teoretiske utgangspunkt og metodiske valg påvirker det arkeologiske materialets representativitet og utsagnsverdi, både ute i felt og ved de etterfølgende analysene. Det foreliggende arbeid bekrefter dette, samtidig som det synes klart at andre faktorer også spiller en stor rolle, slik som eksempelvis økonomiske rammer, materialbehandlingen i ettertid og ikke minst utgravingenes omfang. Et tydelig skille oppstår mellom eksterne og interne faktorer: Eksterne faktorer kan være utgravingenes økonomiske rammer og tidsfristene som settes forut for utgravingene, mens de interne faktorene hovedsakelig retter seg mot teori og metode. En intern teoretisk avgjørelse kan være avgjørelsen om hvorvidt en utgraving skal utføres forutsetningsløst eller ikke, altså oppfatningene om subjektivitet og objektivitet. Metodisk sett vil avgjørelsen om solding

ha innflytelse på materialets utsagnsverdi, statistiske beregninger, representativitet og oppfatningen av kulturlagene. Ved å utelukke solding blir umiddelbart enkelte funnkategorier underrepresentert; funnkategorier som brente bein, ubrente bein, flint, mynter, glass- og keramikkskår. F.eks. ble bl.a. en Urnesspenne og flere mynter funnet med metalldetektor i de usoldete massene på Folkebibliotekstomta i 1985 (Nordeide 1989a:27).

Samme problematikk gjør seg gjeldende under katalogiseringen: De utvalgte kriteriene påvirker arbeidet til dem som skal jobbe med katalogene og funnmaterialet i framtiden. Hvilke trekk ved gjenstandene blir ansett som sentrale ved katalogiseringen? Vekt, lengde, indre eller ytre diameter, mengde eller utseende? Hva man har ønsket å observere har endret seg over tid, det samme har dokumentasjonstradisjonene (rapporter, tegninger, dagbøker o.l.). Det har videre vært ulik vektlegging på, og ulike oppfatninger av, hva som *skal, bør og kan* observeres i felt, samtidig som utgravingene har prioritert forskjellige typer arkeologisk materiale. Denne tendensen kan vi fortsatt se i dag: Noen utgravinger samler inn alt beinmateriale, mens dette materialet på andre gravinger blir kassert. Dette leder over på representativitetsproblemet. Vi må spørre oss selv om hvor representativt gjenstandsmaterialet vårt er for mellomalderens materialkultur: *Hva* gjenspeiler det arkeologiske materialet?

Jeg vil framholde at dagens kunnskap om mellomalderens Bryggen er påvirket av de metodene som ble anvendt under utgravingene. Avgjørelsen om å ta vare på enkeltgjenstandene åpnet for muligheten til å oppnå kunnskap om menneskene og hverdagslivet. Dette prinsippet ble tatt opp ved de fleste bygravingene, og med det en helt ny vinkling på mellomaldersamfunnet.

Likevel kan vi fortsatt få inntrykk av at det viktigste er å beskrive grunnleggende trekk ved mellomalderbyenes funksjonelle og topografiske utvikling, samt å beskrive de ulike materialgruppene. *Individene* som befolket disse byene har imidlertid ikke trådt fram. Det kan altså synes som om metodene har vært det sentrale i mellomalderarkeologien, de er stadig blitt utfordret og utviklet, mens teoriene som ligger bak i mindre grad har vært gjenstand for diskusjon. Det er ikke nødvendigvis kun en ulempe at det har vært slik, mellomalderarkeologien har tross alt etterhvert fått utviklet et stødig fundament med hensyn til metodene på grunn av at det er her fokus og oppmerksomhet har ligget. Likevel

kan det nå være på tide å endre dette perspektivet. F.eks. framfor å diskutere hvilke metoder man bør anvende for å få samlet inn, behandlet og oppbevart store materialmengder er det kanskje viktigere med en teoretisk debatt om hvorvidt det er essensielt med slike store materialmengder, eller om man alternativt kan komme like langt med selektive interesser i felt?

Jeg har med foreliggende arbeid ønsket å rette fokus mot kunnskapsproduksjonen i felt. Det er her den største del av arkeologiens materialinnsamling foregår, og dermed er en bevissthet rundt metodebruken sentralt. Gjennomgangen har vist at utgravingsmetodene både har og ikke har endret seg. De konkrete metodene har endret seg i takt med den teknologiske utviklingen samt erfaringer fra tidligere utgravninger, mens prinsippene som ligger til grunn for hva som skal dokumenteres, og faktorene som påvirker arkeologenes valg stort sett har vært de samme. Innenfor metodeutviklingen har man ønsket å skille mellomalderarkeologien fra den øvrige delen av arkeologien, og denne streben mot en egen identitet for disiplinen har ført til at arbeidet med masse materialet og publisering er satt i bakgrunnen. Det inntrykket jeg sitter igjen med er at selv om man i løpet av de siste 10-20 årene har utpekt store materialmengder som et problemområde, er lite egentlig gjort med dette. Det nytter som kjent ikke bare med diskusjon, diskusjonene må føre til handling. F.eks. diskuteres fortsatt teori og metode i tidsskriftet *Meta*, men de forslagene som kommer med hensyn til materialbehandlingen blir sjelden satt ut i livet.

Jeg vil avslutningsvis påpeke at oppgavens valgte tema til tider har vært en diffus materie å arbeide med. Grunnen til at det har vært så vanskelig er vel nettopp dette at "teori" innenfor mellomalderarkeologien er et lite diskutert og mangelfullt definert begrep som derfor er vrient å få tak på.

Litteraturliste

Forkortelser:

- META: Medeltidsarkeologisk tidsskrift.
 NIKU: Norsk institutt for kulturminneforskning.
 NUB: Nytt fra utgravningskontoret i Bergen.

Publisert og upublisert litteratur

- Andersson, H. 1993. Medieval Archaeology in Europe. Andersson, H. & J. Wienberg (red.): *The Study of Medieval Archaeology. European symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11-15 June 1990. Lund studies in medieval archaeology* 13, 7-21. Lund.
- Andrén, A. 1985. *Den Urbana Scenen: städer och samhälle i det medeltida Danmark. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°* (13). Doktorgrad ved Lunds universitet. Bonn.
- Andrén, A. 1986. I städernas undre värld. Andrén, A, M. Anglert, M. Anglert, U-B. Ekstrand, L. Ersgård, H. Klackenberg, B. Sundnér og J. Wienberg (red.) *Medeltiden och arkeologin: festskrift till Erik Cinthio, Lund studies in medieval archaeology* 1: 259-268. Lund.
- Andrén, A. 1988. Ting och text - skisse til en historisk arkeologi. *META* 1988(1-2): 15-28. Lund.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting og text. En introduktion till de historiska arkeologierna.* Kulturhistorisk bibliotek. Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm
- Bäck, M og K. Svensson. 1996. Single context på Birka. *META* 1996(4): 3-11. Lund.
- Barker, P. 1993. *Techniques of Archaeological Excavation.* 3. utg. Batsford, London.
- Berglund, B. 1995. *Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e.Kr.* Dr. Philos avhandling. Universitetet i Trondheim. Trondheim.
- Berglund, L., F. Fahlander og J. Gröndahl. 1998. Forum för debatt? Teori och metod i arkeologisk periodica. Cornell, P, F. Fahlander, og K. Kristiansen (red.): *Arkeologiska texter. Trendanalyser av Nordisk Periodica. Gotarc serie C, Arkeologiska skrifter* 2: 85-94. Göteborg.
- Bertelsen, R. 1975. *Rapport om Arkeologiske undersøkelser i området omkring Kabelvåg, Vågan k, Nordland. 05.05.-23.05. 1975.* Tromsø. Upublisert rapport, topografisk arkiv, Tromsø museum, Tromsø.
- Bertelsen, R. 1976a. På leiting etter det gamle Vågan. *Nicolay* 23: 29-34. Oslo.

- Bertelsen, R. 1976b. *Rapport om undersøkelser i Storvågan, Gnr.11, Vågan k., Nordland. Juni 1976*. Upublisert rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum, Tromsø.
- Bertelsen, R. 1980. Orientering om fornminneområdet i Storvågan gnr.11 bnr. 1 og 4 i Vågan kommune. Upublisert korrespondanse, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- Bertelsen, R. 1985. *Lofoten og Vesterålens historie, Bind I*. Kommunene, 1978-1995. Stokmarknes.
- Bertelsen, R. 1986. Storvåganprosjektet 1985. *META* 1986 (2-3): 43-49. Lund.
- Bertelsen, R. 1992. En arkeologi for forhistorisk tid eller en europeisk mellomalderarkeologi i Norge? *META* 1992 (4): 9-15. Lund.
- Bertelsen, R. og P. Urbanczyk. 1985. *The Soløy farm mound. Excavation and methods of stratigraphical analysis. Tromsø, Kulturhistorie 4*. Tromsø.
- Bertelsen, R., A. Buko, A. Fossnes, J. Hood, Z. Kobylinski, K. Lind og P. Urbanczyk. 1987. The Storvågan Project 1985-86. *Norwegian Archaeological Review* 20(1): 51-55. Universitetsforlaget, Oslo.
- Bibby, D. I. 1993. Building Stratigraphic Sequences on Excavations: An Example From Constant, Germany. Harris, E, M. R. Brown III og G. J. Brown (red.): *Practices of archaeological stratigraphy*, 104-121. Academic Press, London.
- Blackmore, L. og A. Vince. 1994. Medieval Pottery From South East England Found in the Bryggen Excavations 1955-68, *The Bryggen Papers: Supplementary Series 5*: 9-160. Universitetsforlaget, Bergen.
- Blom, G. A. 1955. *Trondheim bys historie*. F. Bruns forlag, Trondheim.
- Bogucki, P. 1985. Theoretical Directions in European Archaeology. *American Antiquity* 50 (4): 780-788. The Society, Washington.
- Brun, T. A. 1996. *Middelalderkeramikk. Et perifert materiale i det sentrale Nord-Norge*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Burström, M. 1989. *Arkeologisk perspektiv-medvetande*. Stockholm Archaeological Reports 23. Stockholm.
- Carver, M. 1995. Digging for Data: Principles and Procedures for Evaluation, Excavation and Post-excavation in Towns, Urbanczyk, P. (red.): *Theory and Practice of Archaeological Research*, 255-302. Dabrowski, Warsawa.
- Christensen, A. E. 1985. Boat Finds From Bryggen. *The Bryggen Papers: Main Series 1*. Bergen/Oslo.
- Christoffersen, A. 1985. *Fortiden i Trondheims bygrunn, Prosjektprogram. Meddelelser 1*. Trondheim.

- Christophersen, A. 1986. Prosjektet "Trondheims fortid i bygrunnen: Folkebibliotekstomten" et forsknings og publiseringsprosjekt. *META* 1986 (2-3): 7-16. Lund.
- Christophersen, A. 1991. Noe om kunsten å beholde barnet i badevannet. Teoretiske og metodiske hovedpunkt i organisering og gjennomføring av forsknings og publiseringsprosjektet "Trondheims fortid i bygrunnen", Myrvoll, S, A. Christensson og Å. Bergeset (red.): *N.U.B.* Nr. 1: norsk byarkeologi inn i 1990-årene, 85-90. Bergen.
- Christophersen, A. 1992a. Historisk arkeologi i Norge – noen innledende refleksjoner. *META* 1992 (4): 3-8. Lund.
- Christophersen, A. 1992b. Mellom tingenes tale og tekstens tyranni. Om faglig identitet og selvforståelse i historisk arkeologi. *META* 1992 (4): 70-87. Lund.
- Christophersen, A. 1993. Om ting, tekster og tyranni - noen fotnotebemerkninger til Anders Andréén. *META* 1993 (2): 69-72. Lund.
- Christophersen, A. 2000. Byen er død. Så hva gjør vi med historien? *META* 2000 (2): 3-15. Lund.
- Christophersen, A. og S.W. Nordeide. 1994. *Kaupangen ved Nidelva: 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på folkebibliotekstomten i Trondheim 1973-1985. Riksantikvarens skrifter 7.* Riksantikvaren. Oslo.
- Christophersen, A. og E. Jondell. 1988. Feltundersøkelsene 1973-85. Christophersen, A, E. Jondell, O. Marstein, S. W. Nordeide og I. W. Reed. 1988. Utgravning, kronologi, bebyggelsesutvikling. *Meddelelser* 13, del 1: 9-37. Trondheim.
- Christophersen, A, E. Jondell, O. Marstein, S. W. Nordeide og I. W. Reed. 1988. Utgravning, kronologi, bebyggelsesutvikling. *Meddelelser* 13, del 1. Trondheim.
- Christophersen, A. Nordeide, S.W. og I.W. Reed. 1994. Et område av stor arkeologisk interesse. Christophersen, A. og S.W. Nordeide (red.) *Kaupangen ved Nidelva. 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på folkebibliotekstomten i Trondheim 1973-1985. Riksantikvarens skrifter 7, 9:* 38 Riksantikvaren. Oslo.
- Dahl, Ottar. 1989. *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundret.* Universitetsforlaget, Oslo.
- Darwin, C. 1859. *Om artenes opprinnelse gjennom det naturlige utvalg.* Oversatt av Knut Johansen [1998] etter 1. utg., London 1859.
- Dommasnes, L. H. 1987. On Hypotheses, Inferences and Man in Norwegian Archaeology. *Norwegian Archaeological Review* 20 (1): 1-10. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ekroll, Ø. 1992. I ingenmannsland? Faget mellom arkeologi og historie. *META* 1992

- (4): 22-30. Lund.
- Fahre, Lena. 1998. *Livet leker! En studie av lekematerialet fra folkebibliotekstomten i Trondheim som er datert til perioden 970-1500*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Fedele, F. 1995. Archaeological stratigraphy and the logic of excavation, Urbanczyk P. (red.): *Theory and Practice of Archaeological Research*, 81-106. Dabrowski, Warsawa.
- Gadamer, H-G. 1977. Om forståelsens sirkel. *Små skrifter IV*, Variasjoner: 1-12. Tüb.
- Gadamer, H-G. 1989. *Den Europeiske Arven*. Cappelens upopulære skrifter. Cappelen, Oslo.
- Gasche, H. og Ö. Tunca. 1983. Guide to Archaeostratigraphic Classification and Terminology: Definition and Principles. *Journal of field archaeology* (10): 325-335. University of Boston, Boston.
- Golembnik, A. 1995. Stratigraphical Reconstruction of the Urban Deposits at the Sites of Finnegården 3A, Dreggsalmenning 14-16 and Skostredet 10 in Bergen. Urbanczyk, P. (red.) *Theory and Practice of Archaeological Research*, 303-328. Dabrowski, Warsawa.
- Grieg, S. 1933. *Middelalderske Byfund fra Bergen og Oslo*. Det Norske Videnskapsakademi, Oslo.
- Gustafsson, A. 1998. Att känna poängen innan historien har berättas. Om baklängeshistoria i arkeologins egenhistorier. Jensen, O. W og H. Karlsson (red.): *Arkeologiska Horisonter*, 72-86. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm.
- Harris, E. 1973. Bergen, Bryggen 1972: the evolution of a harbour front. *World Archaeology* 5 (1): 61-71. Routledge, London.
- Harris, E. 1975. The stratigraphic sequence: a question of time. *World Archaeology* 7: 109-121. Routledge, London.
- Harris, E. 1989. *Principles of Archaeological Stratigraphy*. 2. utg. Academic Press, London.
- Harris, E. og M. R. Brown. 1993. Interfaces in Archaeological Stratigraphy. Harris, E, M. R. Brown III og G. J. Brown (red.): *Practices of archaeological stratigraphy*, 7-20. Academic Press, London.
- Harris, E, M. R. Brown III og G. J. Brown (red.) 1993. *Practices of Archaeological Stratigraphy*. Academic Press, London.
- Hastrup, K. 1992. *Det antropologiske projekt om forbløffelse*. Nordisk forlag, København.

- Helberg, B. H. 1995. *Fiskeriteknologi som uttrykk for sosial tilhørighet. En studie av nordnorsk fiske i perioden 400-1700 e.Kr. Stensilserie B nr.38*. Universitetet i Tromsø. Tromsø.
- Helle, K. 1982. *Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536. Bergen bys historie I*. Universitetsforlaget, Bergen.
- Herteig, A. 1953. *Innberetning om topografisk-arkeologiske undersøkelser på Veøy. Veøy s. og prgjd, Romsdal i tiden juli-aug.1953*. Upublisert rapport, topografisk arkiv, Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Herteig, A. 1954. Omkring Kaupangen på Veøy i Romsdal. En foreløpig melding om topografisk-arkeologiske undersøkelser 1953. Resultater og problemstillinger. *Viking XVIII*: 69-88. Oslo.
- Herteig, A. 1965. Moderne databehandling i gjenstandsforskningen. *Museumsnytt* (3-4): 27-32. Oslo
- Hagen, A. (red). 1992. Handlingsplan for kulturminneforvaltning: Innstilling fra et utvalg oppnevnt av Miljøverndepartementet, september 1990, avgitt 5. februar 1992. *Serie T/891*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Herteig, A. 1969. *Kongers havn og handelssete*. Aschehoug, Oslo.
- Herteig, A. 1985. The archaeological Excavations at Bryggen, "the German Wharf" in Bergen, 1955-1968, Excavation, Stratigraphy, Chronology, Field-documentation, *The Bryggen Papers: Main Series 1*: 9-46. Universitetsforlaget, Bergen/Oslo.
- Herteig, A. 1990. *The Buildings at Bryggen. Their Topographical and Chronological Development. The Bryggen Papers: Main Series 3*, part 1. Universitetsforlaget, Bergen.
- Herteig, A. 1991. Trekk fra utviklingen av en feltmetodikk i norsk mellomalderarkeologi. Myrvoll, S., A. Christensson og Å. Bergeset (red.): *N.U.B.* Nr. 1: norsk byarkeologi inn i 1990-årene, 7-20. Bergen.
- Herteig, A. 1992. Min vestenfjeldske modell. *META* 1992 (4): 45-49. Lund.
- Hodder, I. 1984. Archaeology in 1984. *Antiquity* 58: 25-32.
- Hodder, I. 1999. *The Archaeological Process – an Introduction*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Hougen, B. 1954. Fra norsk arkeologis historie. En skisse. *Viking XVIII*: 29-49. Oslo.
- Imsen, S. 1993. *Europa 1300-1500*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Johansen, A. B. 1970. *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget. Den teoretiske bakgrunn og det første analyseforsøk*. Universitetsforlaget, Bergen.

- Johansen, A. B. 1982. Arkeologiens teori og data. *Fornvännen* 77: 212-225. Vitterhetsakademien, Stockholm.
- Johansen, A. B. 1984. Aksiomer i arkeologi. Stenvik, L. F. (red.): Foredrag holdt på norsk arkeologmøters symposium i Trondheim 1983. Det kgl. norske Videnskapers selskab. Museet. *Rapport Arkeologisk Serie* 1984/1: 21-38. Trondheim.
- Johnson, M.H. 1999a. Rethinking Historical Archaeology. Paulo, P., A. Funari, M. Hall og S. Jones (red.): *Historical archaeology. Back From the Edge. One World Archaeology* 31, 23-36. Routledge, London.
- Johnson, M. 1999b. *Archaeological Theory. An introduction*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Jondell, E. 1976. Folkebibliotekstomten, Trondheim. *Nicolay skrifter* 23: 17-25. Oslo.
- Jondell, E. 1988. Forutsetningene for de arkeologiske utgravningene på Folkebibliotekstomten 1973-85. *Utgravning, kronologi og bebyggelsesutvikling. Meddelelser* 13, del 1: 6-8. Trondheim.
- Jondell, E. 1991. Trondheim til tusen – moderne byarkeologi fram mot byjubileet. Myrvoll, S., A. Christensson og Å. Bergeset (red.): *N.U.B.* Nr. 1: norsk byarkeologi inn i 1990-årene, 29-36. Bergen.
- Joukowsky, M. 1980. *A Complete Manual of Field Archaeology - Tools and Techniques for Fieldwork Archaeologists*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs N.J.
- Koren-Wiberg, C. 1908. *Bidrag til Bergens kulturhistorie*. John Griegs forlag, Bergen.
- Koren-Wiberg, C. 1921. *Bergens Kulturhistorie*. John Griegs forlag, Bergen.
- Krogh, T. med bidrag av R. T. Endresen, I. Iversen og R. E. Reinton. 2000. *Historie, forståelse og fortolkning*. Gyldendal akademisk.
- Larsen, A. J. 1992. *Footwear from the Gullskoen area of Bryggen. The Bryggen Papers: Main Series* 4. Universitetsforlaget, Bergen.
- Larsson, S. 1996. Att arbeta med stratigrafi i Lund - konsekvenser för vår syn på den medeltida staden. *META* 1996 (4): 26-34. Lund.
- Larsson, T. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden - Aspects of Social and Spatial Organization 1800-500 B.C.* *Archaeology and Environment* 6. Doktorgradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Umeå. Umeå.
- Lidén, H-E. 1991. *Fra antikviteten til kulturminne. Trekk fra kulturminnevernets historie i Norge*. Universitetsforlaget, Drammen.
- Lind, K. 1991. *Sko som materiell kultur. Vagarsamfunnet i middelalderen*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Long, C. 1973. Excavations in Trondheim 1970-72. *Nicolay skrifter* 13: 30-35. Oslo.
- Lüdtke, H. 1989. *The Bryggen Pottery I. Introduction and Pingsdorf Ware. The Bryggen*

Papers: Supplementary Series 4. Universitetsforlaget, Bergen.

- Lunde, Ø. 1977. *Trondheims fortid i bygrunnen. Riksantikvarens skrifter 2.* Adresseavisens Forlag, Trondheim.
- Lunde, Ø. 1986. Middelalderbyen – forvaltningen av det skjulte fornminne. Lunde, Ø. (red.): Tre norske middelalderbyer i 1970-årene. Fornminnevern og utgravingsresultater HAMAR – OSLO – TØNSBERG. *Riksantikvarens rapporter 12: 7-20.* Alvheim & Eide, Øvre Ervik.
- Lunde, Ø. 1991. Når var det egentlig begynte? Myrvoll, S, A. Christensson og Å. Bergeset (red.): *N.U.B.* Nr. 1: norsk byarkeologi inn i 1990-årene, 21-28. Bergen.
- Lunde, Ø. 1992. Fra middelalderarkeologi til historisk arkeologi, *META* 1992 (4): 38-44. Lund.
- Lübcke, P (red). 1996. *Filosofileksikon.* Zafari forlag, Oslo.
- McLees, C, S.W. Nordeide, A. Petersén og T. Saunders. 1994. The production of archaeological knowledge: The theory and method of urban excavation. *META* 1994 (2): 3-29. Lund.
- Myhre, B. 1991. Theory in Scandinavian Archaeology since 1960: A View From Norway. Hodder, I (red.), *Archaeological theory in Europe: The Last Three Decades:* 161-186. Routledge, London.
- Myklebust, D. 1999. Utviklingen av kulturminnevernet i Norge gjennom 1900-tallet. Årbok 1999, Foreningen til Norske fortidsminnesmerkes bevaring: 9-34. Oslo. (også tilgjengelig på <http://www.riksantikvaren.no/myklebust.htm> :1-16.)
- Myrvoll, S. 1991. Forvaltningsstyrt forskning? Byundersøkelser i Bergen 1979-1989. Myrvoll, S., A. Christensson og Å. Bergeset (red.): *N.U.B.* Nr. 1: norsk byarkeologi inn i 1990-årene, 69-84. Bergen.
- Nordeide, S.W. 1988. Relativ kronologi og faseinndeling. *Utgravning, kronologi, bebyggelsesutvikling. Meddelelser* 13, del 1, 38-61. Trondheim.
- Nordeide, S. W. 1989a. "...De beste bønder i Kjøbstæden..." *En funksjons og aktivitetsanalyse basert på gjenstandsmaterialet. Meddelelser* 20. Trondheim.
- Nordeide, S.W. 1989b. Betente spor. *META* 1989 (1): 31-46. Lund.
- Nordeide, S. W. 1997. Historisk arkeologi: mellom mennesker, metode og materialer. *META* 1997 (1): 46-61. Lund.
- Nordeide, S. W. 1998. Databaser og databasegrunnlag ved bygravinger. Molaug, P. (red.) *Forskning om norske middelalderbyer, NIKU temahefte* 27: 27-31. Oslo.
- Nummedal, A. 1913. Bjørneremfundet. Forhistorisk hulefund fra Mien i Romsdalen. *Det Kgl. Norske Videnskabers selskabs skrifter* 1912, nr. 12. Aktietrykkeriet, Trondheim.

- Næss, J.-R. 1983. Gravskikkforskningens skiftende skjebne: om å være i tiden. Stenvik, L.
F. (red.): Foredrag holdt på norsk arkeologmøters symposium i Trondheim 1983. Det kgl. norske videnskabers selskap, muséet, *Rapport arkeologisk serie* 1984 (1): 89-110. Trondheim.
- Olsen, B. 1992. Historisk arkeologi. Fagpolitisk nødvendighet eller disiplinært blindspor? *META* 1992 (4): 16-21. Lund.
- Olsen, B. 1997. *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiver i arkeologisk forskning.* Universitetsforlaget, Oslo
- Orser, C.E. jr. 1996. *A Historical Archaeology of the Modern World.* Plenum, New York.
- Perdikaris, S. 1994. Part of the Storvågan 1993 Excavation Report, *Storvågan 1993.* Upublisert.
- Paasche, K. 1996. *Det middelalderske kulturlaget - dokumentasjon og metode.* Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Ricoeur, P. 1974. *The Conflicts of Interpretations: Essays in Hermeneutics.* Don Ihde (red.): Northwestern University Studies in Phenomenology and Existential Philosophy. Northwestern University Press, Evanston.
- Roslund, M. 1997. På drift i tid och rum? Om informationspotentialen i komposita dokumentationsmateriale. *META* 1997 (3): 37-53. Lund.
- Schiffer, M. B. 1987. *Formation Processes of the Archaeological Record.* University of New Mexico Press, New Mexico.
- Schuyler, R.L. 1988. Archaeological Remains, Documents and Anthropology: a Call for a New Cultural History. *Historical Archaeology* 22 (1): 36-42. Pleasant Hill, Calif., The Society.
- Schönneböhl, E. H. 1591. Lofoten og Vestraalens Beskriffuelse.
- Shanks, M og C. Tilley. 1989. Archaeology into the 1990s. *Norwegian Archaeological Review* 22(1): 1-53. Oslo.
- Shanks, M og C. Tilley. 1987. *Re-constructing Archaeology. Theory and Practice.* Routledge, London.
- Sigurdsson, J. V. 1991. Arkeologi og historie, to sider av samme sak. Myrvoll, S., A. Christensson og Å. Bergeset (red.): *N.U.B.* Nr. 1: norsk byarkeologi inn i 1990-årene, 155-159. Bergen.
- Solberg, P. 1985. Arkeologiens bidrag til Bergens historie. Øye, I. (red.): *Middelalderbyen. Onsdagskvelder i Bryggens museum- I:* 37-52. Bergen.

- Solli, B. 1986. Arkeologen og økofakten. *META* 1986 (2-3): 34-42. Lund.
- Solli, B. 1991. Arkeologiske bein og tafonomiske prosesser i byens undergrunn. Myrvoll, S., A. Christensson og Å. Bergeset (red.): *N.U.B.* Nr. 1: norsk byarkeologi inn i 1990-årene, 129-136. Bergen.
- Solli, B. 1996. *Narratives of Veøy. An Investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology.* Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 19 (ny rekke), Oslo.
- Spence, C (red.).1990. *Archaeological Site Manual. Department of Urban Archaeology – Museum of London.* 2. utg. London.
- Spence, C. 1993. Recording the Archaeology of London: the Development and Implementation of the DUA Recording System. Harris, E. C., M. R. Brown og G. Brown (red.): *Practices of Archaeological Stratigraphy*, 23-46. 2. utg. Academic Press, London.
- Trigger, B. 1996. *Arkeologiens idéhistorie.* Pax, Oslo.
- Trøim, I. 1999. *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978.* Varia 49, Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Traaholt, A. 1996. *Bruken av keramikk som kildemateriale i norsk middelalderarkeologi. En faghistorisk analyse av forskning på middelalderkeramikk i Norge fra 1850 til 1995.* Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Tunca, Ö. 1995. Archaeological Stratigraphy: Present Survey of its Development and the State of Knowledge. Urbanczyk, P. (red.): *Theory and Practice of Archaeological Research*, 17-24. Dabrowski, Warszawa.
- Urbanczyk, P. 1995a. Post-depositional Processes. Urbanczyk, P. (red.): *Theory and Practice of Archaeological Research*, 69-80. Dabrowski, Warszawa.
- Urbanczyk, P. 1995b. Closing Remarks. Urbanczyk, P. (red.): *Theory and Practice of Archaeological Research*, 479-484. Dabrowski, Warszawa.
- Weber, B. 1994. *Bevaring av løse fornminner fra bygravninger. FOK-programmets skriftserie* 14. Oslo.
- Welinder, S. 1992. *Det arkeologiska perspektivet. Från Forntid och Medeltid* 9. Lund.
- Wheeler, M. 1954. *Archaeology From the Earth.* Penguin Books, Storbritannia.
- Wienberg, J. 1988. Metaforisk arkæologi og tingenes sprog. *META* 1988 (1-2): 30-57. Lund.
- Wienberg, J. 1999. Flugten fra middelalderen. *META* 1999 (1): 3-17. Lund.
- Øye, I. 1988. *Textile Equipment and its Working Environment, Bryggen in Bergen, c*

1150-1500. *The Bryggen papers: Main Series 2*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen. Universitetsforlaget, Bergen.

Øye, I. 1992. Hvor historisk er historisk arkeologi? *META* 1992(4):50-60. Lund.

Offentlige utredninger og lovverk

Lov om veivesenet 1851

Lov om kirker og kirkegårder 1897

Lov om fredning og bevaring av fortidslevninger av 13. juli 1905

Lov om bygningsfredning frå 3. desember 1920

Lov om fornminner av 29. juni 1951

Lov om kulturminner av 9. Juni 1978

Norges Gamle Love indtil 1387. Bind III: Lovgivningen efter Kong Magnus Haakonsöns Död indtil 1387. Utgitt ved Keyser, R og P.A. Munch. Christiania.

NOU 1982. Kulturminnevernet 1982:36. Statens forvaltningstjeneste. Oslo

Rapporter i Topografisk Arkiv, Tromsø Museum

Rapporter i Topografisk Arkiv, Vitenskapsmuseet i Trondheim

Andre kilder:

Grettes saga

Heimskringla

Nettsider

<http://www.harrismatrix.com> 08.11.00

<http://www.isv.uit.no/seksjon/ark/hagen.htm> 08.11.00

<http://www.riksantikvaren.no/kulturminneforvaltningen> 08.11.00

<http://www.riksantikvaren.no/myklebust.htm> 08.11.00

Personlige meddelelser

Bertelsen, R. høst 1997 Universitetet i Tromsø

Christophersen, A. 26.05.99 e-post.

Harris, E. C. 16.09.99 Bournemouth, England

Larsson, S. 16.09.99 Bournemouth, England

Watson, B. 16.09.99 Bournemouth, England